

A VALLÁS CSŐDJE

A „TÁRSADALOM és VALLÁS” C. MŰ II. KIADÁSA

SZOCIOLÓGIAI IRÁNYMŰ

A VALLÁS POZITIVIZMUSA ELLEN

FANTA RÓBERT ADOLF

SZERZŐ SAJÁTJA

MINDEN JOG FENTARTVA

E könyv a vallás pozitívizmusával foglalkozik: az író, történelem, tudomány, erkölcs stb. szempontjából. Ezért a bizonyosnak állított vallási dogmákkal, szemben a könyv eszméi, bár néhol pozitív formában jelentkeznek, csupán eventuaisak—a vallási pozitívizmusról mondottak kivételével, míg ezt a vallás hirdetői teljes bizonyossággal megdönteni nem képesek.

A MÁSODIK KIADÁS ELŐSZAVA.

A vallás olyan, mint a vagyombukott, — nincs már beleszólása semmibe. . .

Ami önmagában hordja abszurdumát, önmagától meg is szűnik. . .

Csak néhány hónap választja el e második kiadást az elsőtől, melyet a magyar közönségnek a világot mozgató kérdések iránt való érdeklődése csakhamar szétkapott . . . E szavakat mondja a magyar klérus egyik túlkimagasló tagja: Prohászka egyik műve második kiadásának elején, s mert szerzőnek — mint pusztán „emberi” tudósnak — szerénynek kell lennie, e szavakhoz mit sem fűz hozzá.

Más itt a főcél, bizonyítani a cím helyes megváltoztatását.

Amikor Dubois Reymond a végkérdésekre, tehát azokra, hogy: van-e másvilág, hogy keletkezett a mindenség stb, — kijelentette: ignoramus et ignorabimus, szóval hogy e kérdéseket a tudós meg nem fejtheti, Brunetière rávágta: íme a tudomány csődje.

A tudomány csődje! — úgy hangzanak e szavak a sötét klerikális ajkáról, mintha valaki egy viruló, szép, egészséges leányra kimondaná a halálos ítéletet.

A tudomány csődje? — Hát lehet-e oly intézményt, mint a tudományt, e szavakkal rágalmazni? A tudományt, mely különösen napjainkban óriási, soha nem képzelt vívmányokat produkál; mely minden

ágában: technikában, orvostanban, jogban, nyelvészetben, kereskedelemben és iparban, vegyészetben és aviatikában, mindenütt óriási, sokszor a fénysugár sebességével vetekedő haladást mutat? . . .

Van-e oly cinizmus, mely ezt az intézményt csődbejutással rágalmazni merészeli?

A tudomány csődje! Nem abszurdum erről még beszélni is, amikor a tudománynak ma mindenki óriási hasznát látja műveltségében, kényelmében, előrehaladásában, boldogságában egyaránt; amikor a tudomány ma mindenüvé elviszi áldásait extenzíve (vadak és félvadak közé), intenzíve (saját falvainkba is); midőn ez intézmény óriási számú, még meg sem álmódható produktumaival fogja az emberiség javát szolgálni!

Micsoda mesés találmányokkal fogja még meglepni unokáinkat, azokat boldogítva, helyzetüket, jólétüket, életüket jobbítva!

Nem a legsúlyosabb elbizakodottságra vall ily intézményre kimondani a csődöt? . . .

S viszont oly intézménynél, — mely különösen az utolsó évszázadban óriási — más világtörténelmi példákhoz nem hasonlítható, legfeljebb a rabszolgaságnál tapasztalt — hanyatlást mutat, mint a vallás, melynél a hívők is nagy fokban közönyösek saját imádottjaikkal szemben, mely úgyszólván ma már minden territóriumát elvesztette az állam, a társadalom, a tudományos művészet minden *ágában*, nem furcsa-e, hogy ennek a csődjéről nem beszélnek, sőt *hogyan ezt elhallgattassák*, egy életerős, egészséges intézményre fogják azt rá?

Nem a legnagyobb képmutatás, cinizmus-e ez?

A nagybeteg rámondja az egészségtől, termékenységtől duzzadóra, hogy beteg.

Ilyen csodabogarat csak a klerikálizmus egyik vakonszületője írhatott meg. . .

Marad még egy kérdés, vajjon nem jogosult-e

Brunetiére elve a tudomány csődjéről azért, mert a fentérintett végkérdéseket meg nem fejtheti?

Bizonyos, hogy soha emberfia a végkérdéseket, ha teleszkópjaival, repülőgépeivel mindjárt a fénysugár sebességével is behatolhat a mindenség óriási távolságaiba, nem fogja megtudhatni, mi az a végtelen, — hogy keletkezett a világ, — mi a rendeltetése, — mi a fényege stb.

De ha ez áll, mit a papok sem tagadnak, ha e tény az emberiség legnagyobb lángelméi is elismerik, mert ezt el nem ismerni már örültségre vallana, ha tehát ez áll, akkor nem abszurdum-e, hogy a társadalom egy bizonyos osztálya *a mai tudományos* korban mégis azt hirdethesse, hogy: de”, igenis, én ismerem azok megfejtését, hogy ők e végkérdések valódi és egyedüli letéteményeseinek állíthassák oda magukat?

Nem abszurdum, hogy ilyen emberek még ma is — és nem 2000 évvel ezelőtt — létezhesenek?

Hogy legyenek emberek, — ha mindjárt egy fiatal falusi káplán alakjában is — kik az emberiség legnagyobb zsenijeit gyarló tudósoknak kiálthassák ki, s a maguk állításait a végkérdésekre csalatkozhatatlannak, végtelenül igazaknak, tökéleteseknek állíthassák oda?

Ezért jutott volna a tudomány csődbe? — Mert ama falusi káplán mondja? — Mert a tudomány képviselője nem hord csillogó uniformist? — Mert nem mondja magát egy felsőbb lény szószólójának? ... Hát ezeknek *csak ezért van* igazuk?

Ezek privilegizált lények, kik különbek a tudósoknál is *ezért?*

Ezek a mindentudók, kik — látjuk — a tudományt bitorolták, s kiknek tudománya évezredekken keresztül mit sem produkált?

Ezek a legjobbak, kik az erkölcs egyedüli magyarázóinak kiáltják ki magukat, s a középkor minden erkölcstelenségét szülték?

Ezek az emberszeretők, kik a humanitást vallották, s a háborút, a rabszolgaságot előidézték, de legalább is pártolták f

Ezek, kiknek uralma alatt nyögött a tudomány, ezek akarják a legnagyobb kérdéseket megfejteni?

Régezte ráolvasással, kézrátétellel lehetett hatósági beavatkozás nélkül, büntetlenül gyógyítani, s ma? — még vannak emberek, kik *szabadon* hirdethetik, hogy ők tudják az igazságot a végkérdésekben? . . .

Az ítélet rövid: senki — legkevésbé a leggyengébb tudósok — a végkérdéseket nem tudják, tehát itt pozitívve, biztosat állítani nem lehet.

S mert a vallás lényege e pozitivitás, tehát ép ennek abszurdumával válik világossá, hogy nem a tudomány, mert ennek okosabb rendeltetése van, hanem a vallás jutott csődbe.

A vallás csődjét misem bizonyítja jobban, mint hogy az most élet-halál harcát vívja mindennel, még a tudománnyal is, s előre látható a leveretés: nincs könnyebb, mint a vallást tudománnyal legyőzni.

A vallás csőd előtt áll, vannak ugyan még hitelezői: a *hivők*, de ha ezek is megtudják gyengéjét: a pozitívizmust, vége, elpusztult. . .

Hogy a vallás csőd előtt áll, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy fejlődése megakadt; nincsenek már új, erős felekezetek; az egyes elszórtan jelentkező szülöttek életképtelensége, másrészt a régiek elzüllése; nem vitatkoznak, nem törődnek vele, legfeljebb azok, kik élnek belőle; közeli halálát pedig legjobban bizonyítják amaz éterinjekciók (Mária-, szt. Antal kultusz stb.), miket saját hirdetői adnak be annak.

Egy szóval: új vallásfelekezetek nem alakulása, illetve a vallásnak nem fejlődése, csupán egyes satnya vallás alakzatok születése; a vallásnak a tudományban, államban, társadalmi intézményekben (mint: házasság, születés, eskütétel, előzőleg bíraskodás stb.) háttérbe szorítása; a vallás nélkül élő országok, mint

pld. Norvégia erkölcsének legmagasabb foka; magának a társadalomnak, államnak, katonai hatalomnak, nagy szellemi fölénynek, mellyel a középkorban bírt, különválása a vallástól; a vallásnak mindig kisebb és kisebb térre való szorítása; a vallás által hirdetett összes eszmék alapja valótlanságának kimutatása; hogy úgyszólván nincsen már új eszmét produkáló képessége; ama gondolat elképzelésének lehetetlensége, hogy egy új próféta, messiás s más efféle a világot átfogó sikerrel felléphessen valaha; annak feltétlen bizonyossága, hogy a tudomány haladtával — már pedig ez feltartózkodhatatlanul halad — a vallás fordított arányban hanyatlik, de számtalan más jelenség is mind azt mutatja, hogy — habár nem utánozzuk a szerénytelen Brunetièrre hirtelen kiejtett, pozitív mondatát: a tudomány csődbe jutott, mert így csak egy papi tudósnak szabad beszélnie, de a fenti s e műben kifejtendő indokok alapján kimondhatjuk ama tudományos nézetünket, hogy: *a szocializmus győzelmével a vallás csődbe fog jutni.*

Szerző.

MES CONFESSIONS.*

AZ ÍRÓ SZEMPONTJA.

Nagy eszméknek vértanúkra, s erkölcsileg romlott intézményeknek¹ bírálatra van szükségük. Megismertem korom erkölcsi intézményeit s kiadtam e könyvet. Bár ama korban élhetnék, mikor azt tűzbe kellene dobnom.

Magamat ugyan csak bírálónak mondom, pedig engem is meg fognak bírálni, — nem tagadom. Vajjon erkölcsileg helyes-e e bírálatom vagy nem? Ti szent bírálók, mit törödtök vele? *Nektek* bizonyára erköcs-telen! —

Minden tisztességes írónak meg kell magát neveznie ama könyv élén, melyet kiad²; ezért én e könyvszerzőjének vallom magam, nem hiúságból, de hogy felelősséget vállaljak érte. Ha találnak benne rosszat, írják a rovásomra. Jót? — nem értem, miért lennék erre büszke. Ha azonban az egész rossz, úgy annyival inkább vallom ez erköcsstelen eszméket a magaméinak: nem akarok jobbnak látszani, mint amilyen vagyok.

Ami e könyv eszméit illeti, ki kell jelentenem, hogy azok csupán kigondoltak; soha sem arról, hogy a valóság abszurd pozitívum avagy a tudomány csodája, sem arról, hogy a papok pozitivisták lennének stb. — nem hallottam, előre megjegyezvén, hogy erkölcsi fogalmaim nem mindig egyeznek a maiakkal, részint hogy az erköcsösöket megzavarjam, másrészt mert a vallásosak erköcsse — egészen más valami. Ez az egész, amit mondhatok, mindenki gondoljon már most, amit akar.

Eme könyv nem a nagy olvasóközönségnek szól,

*J. J. Rousseau: La nouvelle Héloïse.

¹ Intézmény = institúció pld: inkvizíció, abszolútizmus, párbaj, törvénytelenség stb.

² A német, majd a francia kiadás szintén rövid időn belül meg fog jelenni.

csak néhány kiszemeltnek. A vallás embereit el fogja riasztani a benne foglalt erkölcsi világnézet, s az erkölcsösöket a vallástalanság. Mindazok, kik nem hisznek a vallás nélkül való erkölcsben, az itt lefektetett szabályokat természetelleneseknek fogják nevezni. A jámbornak, az aszkétának, a papnak e könyv nem tetszhetik; az ájtatosokat meg fogja sérteni és a szenteket megsebzni. Kinek fog hát tetszeni? Talán egyedül csak nékem; de biztos vagyok abban, hogy senkinek sem fog csupán félig tetszeni.

Ki mégis eléggé bátor arra, hogy e könyvet elolvassa, vértessze fel magát az e könyvben foglalt u. n. erkölcstelenségekkel szemben. Előre meg kell barátkoznia a gondolattal, hogy aki e könyvet írta, nem szent ember, csodákat teremtő avagy csupán hirdető, nem a biblia gyönyörű igazságainak önfeláldozó, de a vallásnak jó módban dúslálkodó kutatója, hanem egyszerű gondolkozó, szegény erkölcsprédikátor, úgyszólván — csak ember, ki a maga eszmegazdagságában *a nyomorultaknak nemcsak lelki, de anyagi megváltását a „legszentebb” igazságnak tartja.*

Miért félnék kimondani, amit gondolok? — Se könyv a maga furcsa erkölcsével mégis talán inkább való a hívőknek, mint a vallásos könyvek. Ez talán még hasznukra is válhatik azoknak, kik nagy vallásosságuk közepette bizonyos erkölcsi tisztánlátást megőriztek. A mindennap templomba járó emberrel más-ként áll a dolog. A szent ember sohasem olvasott vallástalan munkát, s e könyvnek oly nevet adtam, mely már elég világosan mutatja, hányadán vagyunk azzal. Mindenki, ki a címmel nem törődve, egyetlen oldalt elolvasott, elveszett; de nehogy a hibát a könyvre hárítsa, a baj már előbb megtörtént. Ki egyszer belefogott az olvasásába, folytathatja azt végig, nincs már mit vesztenie.

Bár ama szigorú valláserkölcső ember, ha a művet átlapozza, mindjárt kezdetben megijedve a könyvet haragosan eldobná és kikelne szerzője ellen; nem fogok panaszkodni igazságtalansága miatt, *az ő helyében* tán én is ezt cselekedtem volna. De ki az egész könyvet elolvasta s engem *erkölcstelennek*, az

emberiség rosszakarójának nevez, mondja ezt, kinek akarja, akár az egész világnak, csak nékem nem, mert én érzem, hogy ilyen embert soha életemben becsülni nem tudnék.

Menjetek ti vallástalan emberek, kikkel oly szívesen éltem, s kik annyiszor vigasztaltatok, ha a lelki szegények bosszantottak, menjetek és keressétek fel a az eszméiteket, — de ne a vallás helyein, mert ott nem találjátok fel azokat. Olvassátok el e könyvet gyermekeiteknek, s ha azok felnőve, egy új világ megteremtői lesznek, mely nem ismer földi nyomort, de érdemet és jutalmazást *e földön*, akkor elmondhatjátok: ezek szívek, kik szívükből fakadtak.

A VALLÁS VILÁGTÖRTÉNELMI
DEKRESZCENDÓJA.

TÖRTÉNELEM SZEMPONTJA A POZITIVIZMUSRÓL.

Az uralom, a közöny és az enyészet kora.

*Ami folyton kevesbedik, el-
pusztul . . .*

A vallás — az emberi őskor ködének egy idetévedt foszlánya, a tudatlanság betegségének visszamaradt tünete, — a nagy tévedés, melyet a ma műveltségének horribilis nagysága sem tudott még végleg kiirtani, mert nem hatolt el minden kunyhóba, s nem hódította el a tudománytalanság teljes birodalmát. Ködös foszlányok vannak még fölös számmal, de — oszladoznak folyton és folyton. Hajnalodik és a köd oszlófélben van. Vannak még fanatikusok, kik visszakívánják a múlt tudatlanságát, a vallás uralmát, vannak bölcsek és buták, hatalmasok és nyomorultak, kik leborulnak a *biztosnak vett bizonytalan előtt*, szidják még a világosság terjesztőit, de — a köd mindjobban oszlik. A múlt vallási háborúinak óriási vér-folyama elfolyt s nem fog kifakadni soha többé.

A tudósok még sok helyen koplálnak a tudatlanok vezetőinek jóllakottsága mellett, de — az autódafék nem fognak fellángolni soha többé.

A vallást hirdetők a tudomány fegyverével küzdenek s — önmagukat sebzik meg vele.

Az emberiség rémes álma eltűnt, s beállott visszavonhatatlanul a felébredés. —

Csodálatos — tárgyunknak, a vallásnak világtörténelmi szerepe. Nincs egy produktuma sem az embernek, mely oly egyformaságot tüntetett volna föl alakulásában, mint a vallás. A vallás a legrégebb, teljesen tudatlan kortól, melynek születését köszönhetjük, a közelmúltig — körülbelül a francia forradalomig egy állapotban maradt.

Jellege e korban *az uralom*.

A vallás uralkodott minden téren. A fáraók egyúttal a napisten fia is voltak, s a rabszolgák nem a fáraóknak, de az isten fiának hordták a mázsás köveket. A világtörténelem legnehezebb munkáját, egyúttal rabszolgaságát a vallási fanatizmus szülte. Nincs megszakítás sehol, nincs fejlődés sehol, a keletázsiai „népek s az ókor minden népének egyforma tudatlansága életre keltette és — a haladás vagy hanyatlás legkisebb jele nélkül — fenntartotta a vallást.

A görög bölcsészet egyes istentagadó lángelméi képtelenek bevilágítani az ókor sötétségébe.¹

A rómaiak ma is csodált joga a vallás és jog fogalmát egynek veszi², s a keresztények pusztításában a vallás irtása a római birodalom védelmét jelenti.

Nincs fejlődés a vallás terén a középkorban sem, sőt itt a vallási uralom tetőpontját éri el, s ez — mint minden erkölcsileg elavult intézmény — zsarnokságban³ végződik, hogy végre — úgy a francia forradalom körüli időben hirtelen egy más kor következzen be.

A határvonal nem oly éles, lehet azt e forradalom előtt vagy utána valamivel tenni, de az bizonyos, hogy a vallás ekkor nagy változáson megy keresztül. Ezért a francia forradalmat fogjuk mintegy fixpontnak⁴ venni. S itt leszö-

¹ Ilyenek voltak többek közt: Protagoras, Leocippus, Demokritos, Epikurus, Lukrelius. — Még a mindent sötétben látó Kováts Sándor is azt mondja „Hitvédelmé”-ben: „Az ateizmus a magasabb körökben (epikurizmus) terjedt, a nagy tömeg megmaradt a régi vallásnál.” — Szép beismerés.

² Ugyancsak Kováts mondja fennidézett művében: „Jellemző vonása a rómaiak vallásának a szoros viszony az állami élethez”.

³ VII. Gregorius pápa 1073-ban kijelenti, hogy az egész világ a pápa hűbértartókat képezi; ezért 1076-ban IV. Henrik császárt átokkal sújtja, ki a következő évben mezítláb és fedetlen fővel, darócruhában három napon át a pápa udvarában várta bűnbocsánatát. Hasonló e canossai esethez 1595-ben a francia királynak u. n. levélbeli canossajárása VIII. Kelemen pápához intézett levelében, ki a lábaihoz borult küldöttséget egy vesszővel megütötte jelül annak, hogy az átok megszűnt. — Gyönyörű példája továbbá a vallás világhatalma netovábbjának, hogy VIII. Bonifácius koronázása alkalmából a magyar és apuliai királyok a pápa lovát vezették, sőt a nagy lakománál lakájszerepük is volt, amennyiben ők lehettek oly szerencsések özsentségének az ételeket felszolgálni.

⁴ A francia forradalommal hozakodnak elő a vallás fenntar-

gezzük a vallás erejének, hatalmának első határvívét, melyen túl következik a második korszak.

Az első az uralom kora, melyben nincs fejlődés. A vallás volt az uralkodó mindenben, a vallás hatotta át ez uralmi kornak és társadalmának minden rétegét, minden intézményét. A királyok egyúttal a legfőbb papok, avagy ha később külön is váltak, a pápák voltak a világ fejei. A papok voltak a tudósek, az orvosok, a bírák, az anyakönyvvezetők, a művészek és tanítók; vallás és tudomány, vallás és művészet, vallás és erkölcs, vallás és emberszeretet egyet jelentett.

A vallás mindent áthat, minden felett és mindenütt uralkodik, minden csak szolgája, még az emberi kultúrának legmagasabbjgrodjiktuma, a bölcsészet is. A vallásnak emez uralmi kora: *az aktivitás korszaka*, midőn a vallás volt az egyedül uralkodó, az aktív szerepet játszó. Bámulatos e téren a lassú haladás, holott minden másan sokszor a mait is megszégyenítő produktumokat látunk. Az emberiség nehezen akar néha szép, de legtöbbnyire borzalmas álmából felébredni, de végre mégis felismerte tudománytalanságának főrugóját.

Az, mi az embert az állattól megkülönbözteti, szülte a mai korszakot is: az ész és annak szülötte a *tudomány*.

A tudomány, melynek fanatikusait addig „égették, kínpadra húzták hogy végül az égető, a kínozó is a lassú végelgyengülés, a semmibe vétel közönyének minden kínját kénytelen végigszenvedni, hogy végre is a megsemmisülés tengerébe füljön. A tudomány világa végre győzött, győzött vívmányaiival, találmányaiival, győzött szérumaival és technikájával, győzött iskolákban, orvostanban és igazságszolgáltatásban, anyakönyvvezetésben és művészetben, mindenütt — csak egyben nem, a vallás terén: a végtelen kérdésében.

„Hatalma óriási, megteremtette a passzivitás: *a közöny korszakát*.

A közöny korszakát, midőn még a hívő is azt mondja: én sem hiszem azt a sok csodát, dogmát, nem végzem a vallás szertartásait, én is tudom, hogy a papok csak — embe-

tői, hogy az mégsem bírta legyőzni a vallást, — s bölcsen elhallgatják, hogy *az emberiség húszezer éves történetében ez az első, de kemény csapás s végzetes fordulópon t a vallás hatalma gyöngülésének történetében*. Nagyobb itt a haladás talán még a természettudományok mai haladásánál is. Ha mindent tisztán látunk, elbámulunk az igazság óriási diadalán.

rek, de már abból nem engedek semmit hogy: van isten. Tehát: szeretem a gyermekem, de nem adok neki sem enni, inni, nem ruházom, ha ütök, sírok: ne bántsák, de nem védem meg saját testemmel (mint a középkorban), mert félttem — a hátamat⁵. Igen, ma már közöny terjed mindenütt, ma már a legfelvilágosultabbak is azt mondják, hagyjuk, hisz *se nem árt, se nem használ*. Ez a karakterisztikon: *se nem árt, se nem használ, se nem jó, se nem rossz* valami a vallás — a vallás korának *jó és szükséges* karakterisztikonjával szemben.

S ezt kétségbe merik vonni? Azt nem látják, hogy ma már óriásit vesztett a vallás erejéből⁶, hatalmából, s hogy ezt a tudomány szülte? A tudomány kvalitatíve és kvantitatíve mindig többet és többet hódít el a vallás birodalmából. Kvalitatíve, mert a mindenség, a természet titkainak mindig több- és többjét fejt meg, s így mindig több és több „tudományát” a vallásnak hódítja el. Ma már nincsenek csodák, csak természetes jelenségek, ma már nem hiszünk a bírói ítéletek isteni igazságában, ma már nem ancilla theologiae a filozófia, ma már nemcsak madonnákat festenek, ma már az emberiség nem legelső emberei — a papok.

De a tudomány hódítása kvantitatív irányban is halad, mindig több és több „hívő”-t hódítván át visszahódíthatatlanul a vallás egykor nagy seregéből, mert ki egyszer kigyógyult a vallás mámorából, soha többé nem lesz az hívő.

⁵ Még az obskúrus Kováts i. m. is azt mondja: «Igen nagy a kételkedők száma, kik elismerik a ker. vallást, de nem élnek ker. életet.» „A virágzást mély hanyatlás vallotta fel, következett a tudományok éles harca az egyház ellen”, — mily kitűnő festése a vallás hanyatlásának. Az elhunyt ref. püspök, Eröss említi „Apologétikájá”-nak előszavában: „Az értelmes elemek templomainkból következetesen távol maradnak”. — Guyau „L'Irréligion de l'avenir” című művében határozott ellenszenvét mutatja ki a közönyösökkel szemben, pedig kár, mert e közönyösek a jövő önkéntelen és öntudatlan, de jeles előmozdítói.

⁶ Sokan itt szemrehányhatják azt, hogy a vallást a vallásossággal összetévesztjük, hogy t. i. csak vallásilag közönyösek a mai emberek, mi magának a vallásnak értékéből, erejéből nem vonna le semmit (?). Ez nem áll, ép az, hgy az emberek vallásilag közönyösek, mutatja, hogy az emberek már elfordultak attól, bizonyára nem azért, mert jó, hasznát vehették stb. Ez a kettő itt teljesen egy és ugyanaz, vallás és vallásosság a mai korban egymást teljesen fedő fogalom. Mit ér a leghíresebb hadvezér is, ha nincs katonája? -

Egyes, megszokás folytán elejtett szavait egy Schopenhauernek⁷, s kisebb és nagyobb képviselőinek mai tudományos körünknek idézhetik még, de ateistából — ha más érdek nem játszik közre — teistát még nem tudtak faragni; míg a vallástalanok száma folyton nő, hogy a közönyösek uralkodó többségéről ne is beszéljünk.

A tudomány csődjét hirdetik sokan, pedig az napról-napra, sokszor egy percben évezredes léptekkel halad előre, s a vallás csődjéről nem beszél senki, s mindenki kénytelen azt meglát ni.

A közöny korában minden éled, az embertelenség (rabszolgaság, hűbériség) humanizmussá, a fáraók, az isten nevében uralkodó tirannusok abszolutizmusa alkotmányos népképviselőté válik, felvilágosodott, de nem papi emberektől származik a jogegyenlőség eszméjének keresztülvitele a régi örökös jogegyenlőtlenséggel szemben; — a tudomány óriási [okát éri el soha eddig nem ismert termékenységgel a technikában, orvostanban, nyelvészetben, a tudomány és a kultúra minden terén, — s a középkor úgyszólván egyedüli papi találmánya, az emfírefiség legnagyobb átka, a puskaapor volt⁸. Mindenütt óriási, eddig nem létezett haladás, s csodálatos a vallás korában mindennek ellenkezője tapasztalható.

Az igazság szent: am közöny korát, a vallás hanyatlásának első stádiumát a tudomány szülte. A vallás a

⁷ Állítólag egyik betegségében azt mondta volna: Istenem, istenem!

⁸ 1320-ban találta fel Schwarz Berthold — egy franciskánus szerzetes — a puskaport. — Híresek azonkívül még papjaink más nagyszerű produktumaik révén is, melyek titkos készítésükkel óriási jövedelmeket eredményeztek számukra. Így Grande Chartreuse szerzetesei a róluk elnevezett erős zöldesszínű likőrt készítették, mely évente félmillió frankot jövedelmezett nekik, míg az 1907. január 2.-i francia törvényalapján ki nem tiltották őket az országból és birtokaik az állam tulajdonába nem mentek át (1909). — A „Benediktinus” nevű pálinka is Fécamp helység benediktinus kolostorából származva, kapta nevét. Vanak még más pálinka és sörgyártó szerzetesek is, kik természetesen önérdékükben gyártják e többé-kevésbbé ártalmas italokat. — A harminkétlevelű kártyát egy svájci szerzetes szerkesztette. (Nagyvárad Napló: 1911. dec. 24.)

⁹ Prohászka mondja „Diadalmas világnézet”-ében: „Az európai világ Krisztus szellemének leánya”. — Nem áll, mert a mai európai civilizációt nem a vallásnak, de a vallástalan tudománynak köszönhetjük. Hisz akkor a kereszténység uralmi korában (középkor) kellett volna a legnagyobb civilizációnak lennie»

passzivitás korába lépett, a „se nem jó, se nem rossz” halált terjesztő közönyébe, s még a jövő emberei, a szocializmus lángelméi is felírták e jelszót zászlójukra: a vallás nem kiküszöbölendő, de magánüggé teendő, egyház és állam elválasztandó. Nyilván, mert a vallás úgy sem árthat nekünk, az se nem jó, se nem rossz. S itt állunk a vallás második és utolsó határkövénel.

Az bizonyos, hogy a régi kor — az uralom kora — soha többé fel nem támadhat; nem képzelhetjük az emberi agyak olyan deformálódását, mely a tudomány összes mai vívmányait megsemmisítve, a vallást régi aktív uralmi pozíciójába állítaná vissza.

A vallás soha többé nem lesz uralkodó mindenek felett. A nimbusz elveszett, bármennyire is hangoztatja a vallás legfőbb isteni igazságait. Az már csak „ancilla scientiae” lesz.

Nincs itt az az elgondolható csapás, pusztító járvány, világháború, alexandriai könyvtárégetés¹⁰, abszolúte semmi, mi a közép-, avagy ókor uralmát visszavarázsolná. Az emberiség már felébredt s halad előre.

Itt már csak egy út van, a tudomány tovább és tovább való hódítása kvantitativ és kvalitatív irányban¹¹.

Hódító útját nem akadályozhatja meg semmi, az emberiség érzi, látja áldásait s viszi előre annak zászlóját. A tudomány haladását nem akadályozza meg semmi hatalom. De a haladás mégis lassú, különösen kvantitativ irányban. Az emberek nagy része még a fogalmak *zavarában* szenved: természettudósok és jó hívők egy személyben. Abszolút igazságnak veszik az energia és anyag megmaradásának vastörvényét s — szentül hiszik a világteremtés naiv filozófiáját.

A tudomány legtudósabbjai is elismerik még a vallás uralmát bizonyos ismeretlen terenumokon, s tisztelettel ki-

¹⁰ 390-ben Teophilus, a keresztény alexandriai püspök a római Caesarral együttesen elégettette eme város óriási nagy, klasszikus könyvkincsét, így akarván a pogányságot kultúrájában, sőt valószínűleg számos, a keresztény vallás tanait sértő tudományos nézetet megsemmisíteni, s így a piramisok építésére, az öröktűzre, a bebalzsamozásra és hieroglifekre vonatkozó óriási jelentőségű tudományos magyarázatokat mindenkorra — az emberiség örök kárára megsemmisítette. Vajjon melyik kor volt a legbarbárabb? —

¹¹ A kvalitatív hódítás a tudománytalanság, a kvantitativ a tudatlanság birodalmát igyekszik elfoglalni.

térnek e terület elől. Azt mondják szerényen: ezt a tudomány meg nem fejtheti soha, ez nem az én hatáskörömbé tartozik, s a vallás mindent állító képviselőihez utasítják a végtelen kérdéseiben emberüket. A tudomány túlszerénysége csak kesztyűsen bánik el mindennel, tehát ellenfelével is, elismeri annak létjogosultságát, hogy az végre a tudományt — csupán emberinek s magát isteni származásának feltüntetve — nevetséges kicsinnyé tegye.

A tudomány első és sok csákányütését egy újabb produktuma az emberiségnek folytatja, s be is fogja fejezni munkáját, a gazdasági átalakulás: a szocializmus.

A jogi egyenlőtlenséget a tudomány szüntette meg s a gazdaságot a szocializmus fogja megszüntetni.

Mindkettőt a vallási felfogás szülte, mert lehetetlenség elképzelni emberek jogainak, vagyonának másként, más eszközzel való megcsorbítását, teljes elvételét. A rabszolgák csak az isten fiának adták oda munkájukat ingyen, vagyonukat ellenérték nélkül, s ha nyomorult eltartás helyett véres verésben részesültek, szó nélkül, öntudatlanul — a jogtalanság felismerése nélkül — túrték az „isteni”-nek embertelenségét. A középkor emberei egymást gyilkolták, mert mindegyik a maga vallási felfogását tartotta szentnek s az alattvalók nem engedelmeskedtek kiátkozott fejedelmüknek. A szegények minden vagyonukat: a néhány fillért, a gazdagok vagyonokat áldoztak a vallás oltárán, — s a szegény nem jogra, nem jobb létre vágyott, csak földöntúli jólétét igyekezett mindenáron előmozdítani.

A tudomány elérte célját, a francia forradalom egymást ölő vezéreinek, forrongó vad csócselékének, a nyomor és bűn, az ártatlan királynők és tudósok véreinek, a mindennek fejreállításának nagy káoszából megszületett a jogegyenlőség legideálisabb virága. A gyakorlatban lehetnek visszaélések, lehetnek ma is óriási jogegyenlőtlenségek, de maga az eszme, a jogegyenlőség törvénye legigazságosabb formáját nyerte el. Mondjanak egy másik módozatot, mivel a „minden ember nemes” — „törvény előtt mindenki egyforma” eszméjét helyesebben ki lehetett volna fejezni.

S ez ad erőt hinnünk, hogy a gazdasági kialakulás, a mai teljesen aránytalan gazdasági eloszlás kérdése a legheylesőbb megoldást nyerni.

A ma bajának Rousseau-i már léteznek, pro-

grammjuk teljesen jó és keresztülvihető, csupán az akarat hiányzik az emberiség ép ama nagy többségéből, melynek megváltása volna éppen e programm.

A szocializmus két nagy táborának egyikéből felhangzik a mennyország hitének szent éneke, hogy elcsitítsa a küzdők csatazaját; a keresztény szocializmus óriási többsége az ő — nem „a kenyér”, de a „hit” a fő — harci kiáltásával, úgy e nézetével, mint e nézetet hangoztatok nagy számával nem eshetik a kézlegyintés egyszerű bírálata alá.

A szocializmusnak, a valódinak, a szociáldemokráciának, mely tehát a gazdasági, szóval e földi lét gazdasági kérdését rendezni akarja, az ellenfél *alapfelfogásához* kell nyúlnia, ha azokat táborában s így győzelmét látni akarja.

Ha a vallást csupán magánüggé tesszük, keveset, tán többet is elértünk, de a célt, a gazdasági kérdés végleges rendezését nem érjük el soha. Mert a vallás magánüggé válás után is megtartja óriási hatalmát, a lelkit hívői fölött, melyet sem a tudomány mindent megdöntő, sem a militarizmus mindent letörő hatalma meg nem ingathat.

A vallás hanyatlásának korszakát éljük ma, s ennek természetes folyománya a további hanyatlás és megsemmisülés. Ezt siettetni avagy lassítani lehet, de visszafejleszteni már többé soha. Az embertelenség korából alakult az emberriességgé és lesz teljes emberiséggé, mikor már csak „ember”-ek, de igazi emberek lesznek.

A közöny korát szülte a tudomány és az enyészetét a gazdasági kifejlődés fogja előidézni.

A vallás saját hirdetői szerint is sokat veszített erejéből s ők hangoztatják annak esetleges teljes elvesztét.

Az agonizálás már tart, s a mesterséges injekciók csak ideig-óráig hatnak. A szocialisták felírták a vallási tolerancia jelszavát zászlójukra s maguk — a vallástalan tudomány felvilágosító légkörében élnek.

Itt nincs feltartóztatás, csak haladás, nem használ gúny, nem a börtön és index még középkori maradványa, — a tudomány a maga fáklyájával, a szocializmus a maga nyomorával hódít, tör előre s elkövetkezik az idő, mikor a mait középkornak fogják festeni.

Átmenet a mai kor, kijutás a régi rosszból és bevándorlás egy szebb jövőbe.

Régen a vallás volt az úr s a tudomány a szolga, ma

a kettő egymás mellett áll, de már az, hogy sok helyen a tudomány győz, mutatja ennek végleges győzelmét.

Minden fejlődik, s fejlődésében nagygyá lesz, de a vallás mennél tisztultabb, felvilágosultabb, annál több és több hámlik le róla, annál kisebb és kisebb lesz terrénuma, hogy végre minden szerepét elvesztve — a tudomány egének tiszta kékjében felolvadjon . . .

AZ ABSZURD POZITÍVUM.

A TUDOMÁNY SZEMPONTJA.

Beismerem, hogy sokszor ott is pozitíve állítok, hol kilenezázkilencvenkilencezred rész igazságom van csupán, de bocsassatok meg a ti iskoláitokban nevelkedett, bár bűnbánó tanítványotoknak, ki eme esdeklésért cserébe csak azt kéri: kövessétek példáját e beismerés készségében

A pozitivizmus kvintesszenciája.

*A tudomány a maga szé-
résységében igazságait hipo-
téziseknek mondja, a vallás a
maga önbizalmában hipotézi-
seit igazságoknak tünteti fel.
A lét hipotézis közt az a kü-
lönbség, hogy a tudományos-
nak mindig van valami reális
alapja, a vallásnak soha
semmilyen reális alapja nincs.*

Helytelen azt mondani, hogy ahol a tudomány végződik — kezdődik a vallás, tehát a vallás a tudomány hézagait pótolja, mert így a vallás mintegy a tudományok tudományának tűnhetnék fel, a milyenek — isteni-nek, tehát tökéletesnek vallja is magát; pedig az maga a tudománytalanság, annak szülőtte és annak folytonos szülője, fennállása a tudatlansághoz van kötve, s ennek megszüntével együtt meg fog szűnni.

A vallás aberrációja a tudománynak, egy fattyúhajtása, beteg stádiuma, mert a tudomány a valót és csakis a valót mondhatja, igazságai ezért legtöbbszörre hipotézisek, a vallás ellenben legpozitívebben állít ott, hol semmi vagy végtelen gyöngé érvei vannak.

Ez beteges stádium, az alapnélküli, érv nélkül való, — önmagáról megfelejtkezett tudomány, ha egyáltalán annak lehetne nevezni.

A vallás tehát a tudatlanság szülőtte a múltban, fenntartója a jelenben s halottja a jövőben.

Ismereteink háromfélék: a miket már megtudtunk¹, ami-

¹ Pld.: 2x2 —4; — cogito, ergo sum; — a tudomány igazságai-
nak igen nagy része stb; - ezek tehát pozitívumok, s így csak eze-
ket szabad pozitíve állítani.

két még meg fogunk tudni² s amiket nem fogunk megtudni soha³. Az előbbieket a hipotézisek, ez utóbbiak a végokok, a végkérdések, ez igazságokat csak megközelíteni lehet, de azokra biztosat állítani merni abszurdum; a papoknak tehát mindent csak feltételes formában szabad állítani⁴.

Pozitíve⁵ sem tagadni (ateizmus), sem állítani (teizmus) — nem szabad a végső kérdésekben, ezt csak egyes tudományban, mint: a matematikában lehet; pld. $2 \times 2 = 4$, ez áll, ki az ellenkezőjét állítja, defektussal bír, de ugyanilyen elbírálás alá esik a végső kérdésekben pozitíve állító is, ha feltételesen teszi, bölcs.

A tudomány a maga szerénységében igazságait „Hipotézis”-eknek mondja⁶, a vallás a maga önbizalmában hipotéziseit „igazság”-oknak tünteti fel⁷. A két hipotézis közt az a különbség, hogy a tudományosnak mindig van valami racionális, reális alapja⁸, a vallásinak soha semmilyen reális alapja nincs, egyszerűen csak a tekintély, parancs alakjában jelentkezik.

Ha egy excellenciás azt mondja, hogy $2 \times 2 = 4$ és egymilliomod rész, rá fogjuk felelni: legalázatosabb tisztelettel jelentem ki, hogy kereken négy. Nem az határoz, ki mondja,

² Pld.: a fizikai s más igazságok igen nagy része, miket tehát egyelőre csak hipotetice szabad állítani.

³ Ide tartoznak a vallás tételei, az összes dogmák s a végkérdésekre vonatkozó filozófiai rendszerek; ezeket tehát csak a lehetőség formájában: eventualiter, s nem biztosan: pozitíve szabad állítani.

⁴ Guyau i. m. szerint: „a pozitív elem hiánya felé fejlődnek az összes vallások.” — „Egy parasztnak kézzelfoghatólag kimutatták, hogy nem igaz egy dolog, miről azt hitte, hogy igaz. Fejcsóválva felelte: Ha ez nem igaz, annak kell lennie. — Minden kezdetleges nép (sőt a ma mélyebben gondolkodni nem tudó is — szerző) így gondolkodik.”

⁵ Pozitíve állítani = biztosat állítani, A „pozitív” szó tehát e műben a „biztos” értelemben veendő s—nem mint a negatív ellentéte, tehát nem igenlő értelemben; „pozitíve állító” alatt „biztosan állító” értünk, e műben nevezetesen azt, ki „biztosnak állítja a bizonytalant.” — A „pozitivizmus” itt mindig „a végkérdésekre vonatkozó biztos, határozott állítást” jelenti, „pozitivistát” pedig pozitíve állítót, szóval „vallást hirdetőt” jelent.

⁶ Leverrier, a Neptun bolygó feltalálója, annak biztosan kiszámított létezését — egy tudós szerénységével — csak feltételesen állította.

⁷ Pld. a lélek halhatatlanságát, isten létezését, az összes dogmákat stb.

⁸ Ha másként nem, van feltétlen biztos, számítási alapja, pl. a fenti csillagászati felfedezés.

hanem mit mond; az igazság nem tekintélytől függ, hanem megfordítva a tekintélynek kell meghajolni az igazság előtt s nem az igazságnak a tekintély előtt; ezért a tekintély a maga pusztá tekintélyével igazságot nem alkothat (pl. az egyház), mert az igazság a fő s nem a tekintély.

Mondjon nékem különben bármelyik hívő egy olyan papot a világon, ki igazságot tud mondani a végkérdésekben, pedig mindegyik az egyedüli szent igazságot hirdeti.

Miután a vallás egy helytelen feltevés, minden belőle levont erkölcsi szabály vagy igazság⁹ szofizma, s így csak szofisztikus úton vonható le belőle helyes igazság vagy jó erkölcsi szabály. *Ezért lehel a leghelytelenebb vallásnak is jó szabálya s a leghelyesebbnek is rossz* (kat. és ref. vallás). Ebből az is következik, hogy a leghelytelenebb vallásnak erkölcsi szabályait és igazságait magában egyesíti az ideális, de ennek is óriási hibái vannak (pld. a predesztináció); viszont nagyok az inkonzekvenciák, hogy nem fogadja el a csoda lételét pld., pedig ezt logikailag el kellene fogadnia, vagy a dogmákat, pedig maga is hisz azokban: vart földöntúli lét, halhatatlan lélek, Krisztus isten stb. íme mit szül a legideálisabb vallás is? Milyen egészen másképp hangzanék ez, ha azt mondanók: lehet, hogy van földöntúli lét, halhatatlan lélek, sőt így alig van olyan szinte abszurdumnak mondható tan, mit így e formulába foglalni ne lehetne, de a *lehel*-nek ott kell lennie, s nem a *kell* lehet ott; az előbbi az igazság s így filozófiai út, az utóbbi a szofizma s így vallási út.

Ha valaki azt állítaná pozitíve, hogy fölfedezte az örök mozgót, a bölcsek követ stb., bolondnak nyilvánítanák; de aki ennél milliószorta nagyobbat állít, hogy hogyan keletkezett a világ, az egész mindenség, mi ez élet folytatása stb., szóval a végkérdéseket pozitíve megfejtettek jelenti ki ilyen szóval: *kell* lennie istennek, földöntúli létnek, — az helyes úton járna? Kell! Ez a szó szofisztikus kifejezés,

⁹ E műben gyakran fogunk a vallásra vonatkoztatva e szóval találkozni: igazság; e kifejezés alatt nem mindig az abszolút, tényleg valódi és egyedüli igazságot, pozitívnek bizonyított tény, — csupán az ellenfél által önkényűleg annak hirdetett tételt, állítást kel érteni.

mert van: *lehet, van* és *kell* szó, valójában azt kellene mondanias ez az egyedüli helyes szó: lehet.

A vallás: szofizma, a filozófia igazság; — tulajdonképp a kettő közt csak az út, a mód a helytelen¹⁰, de hogy ez mily fontos, mutatja, hogy ki helyes módon állítja fel tételeit, sohasem mer olyat állítani, mit legkevésbé sem tud bizonyítani, csak amit vagy feltétlenül vagy legalább némi helyes indokkal bír igazolni; ezért megy a vallás in abszurdum, a filozófia pedig a lehetőségig. Ha nekem az állítottat bizonyítanom is kell, realisabb alapon mozgok, szerényen utána teszem: lehet, hogy így van, s nem merem állításaimat in abszurdum vinni.

Hogy hova viszi a felelőtlen állítás az embert, mutatják különösen a szentek csodatetteiről szóló lehetetlen állítások, így: szt Benedek — Monte Cassino első apátja — már *megszületése előtt* csodákat művelt. — Sz. Dénes 638-ban *saját levágott fejét* a montmartre-i vesztőhelyről a róla elnevezett párizsi előközségbe *saját kezében vivé*. — Az 1687-ben Páduában megjelent könyv szt. Antal ama száz csodáját is tartalmazza, melyeket *ő holta után sírjában* tett.

Nem óriási-e a vallás hatalma, ha még ezeket is el lehetett, sőt még ma is — a világosság korszakában - el lehet hitetni?

Valósággal megdöbbenő, minő kérdések foglalkoztatták az egyházi skolasztikusokat, kik a XI. században évekig, sőt évtizedekig elvitatkoztak ilyen témákon: „Atváltoztathatja-e isten a tisztátalan cselédet tisztává?” — „Milyen nyelven beszélt a kígyó Évához?” — „Hány angyalnak van helye egy tű hegyén?” — „Volt-e az első embernek köldöke?” — „Miért evett Ádám a paradicsomban egy almából és nem egy körtéből?” — „Tehet-e isten valami megtörténet meg nem törtétté?” stb. — Ó te gyarló modern emberi tudomány, de kicsinyes a te szórszálhasogató módszered! —

Van szofisztikus szó pld. a *kell* szó isten léte bizonyításánál¹¹; van szofisztikus módszer (út, mód) pld. a vallást hirdetőké, kik a bizonytalant nem eventualiter, hanem pozitíve állítják, ilyen a vallás; s végül szofisztikus igazság (rekte

¹⁰ Az egyik azt mondja: lehet, hogy van isten, a másik: kell lennie — avagy: van isten.

¹¹ Guyau i. m. mondja: „Ha isten létéről meg akarsz győződni, parancsszóra kell elhinned és állítanod”.

szofizma, mert az előbbi kontradikció, nem igazság, csak lát-szólag) így pld. a csoda, ez „csakis teljesen hibás feltevésből eredhet”.

A papság a végkérdéseket, különösen a laikusok előtt való prédikációiban — de általában is — nyílt kérdésnek hagyja (isten teremtette nap — mondja Prohászka, az erény isteni adomány: Szuszai stb.), ez az a hirtelen ugrás bizonyítás helyett, melyet egy szépen kivágott mondatszerkezettel eltakarni igyekeznek. Helyes ez? Ilyet tudósnál sohasem találunk, ha vannak is kisebb áthidalások, de ily nagy, sőt óriási s éppen a legfőbb, — a leglényegesebbet érintő ugrások soha; — s ha mégis kénytelen bizonyítatlanul hagyni egyes részeket, szerényen beismeri: ezt nem tudom, nem is tudom bebizonyítani, ezért nem is állítom azt pozitíve, csak mint esetlegest.

Furcsa, midőn a vallás a tudomány mezébe öltözik, midőn a maga „tételeit tudományosan akarja bizonyítani, hirtelen kitűnik a fából való vaskarika, mert amit pozitíve állít, mint pozitívumot kellene bizonyítani tudnia, pedig ez az eventúálisnál lehetetlen, marad tehát csupán az isteni kinyilatkoztatásra való hivatkozás; amely mellett, ha pozitív lenne, a a további tudományos fejtegetéssel teljesen hiábavaló munkát fejtenének ki a papok. Tehát ne akarjon tudóskodni a pap, mert a tudomány az a vallásra, ami a választóvíz a — rézre, mert itt csak egy tudomány segíthet, s ez már sokszor segített is, de nem fog már többé, az álfilozófia (mely Hobbes-nál az abszolutizmust is propagandálta).

Teljesen tisztában kell lennünk a vallás fogalmával. Vallás alatt nemcsak a létező pozitív vallásokat s nemcsak különösen azok felekezeteit, de általában minden olyan, a végkérdésekre felállított nézetet kell érteni, mely ezt pozitíve, tehát mint feltétlen igazat állítja oda; egyszóval: *a vallás nem egyéb, mint a végkérdésekre vonatkozó pozitív állítás.* A pozitivizmusban van a hiba, mert a valóság az, hogy míg ember lesz, ha a technika és filozófia csimborasszóit is eléri, soha a végkérdésekre pozitívumot el nem fog érhetni.

Ezért a monizmus¹², panteizmus is mint pozitivizmus helytelenség, s viszont a teizmus vagy politeizmus mint even-

¹² A monizmus a mindenség örökkévalóságát és így önlényűségét hirdeti.

tualis tétel elfogadható, sőt így ilyennek bizonyítható is. Ezért ma a legjobb monoteista vallási felfogásnak is óriási hézagai és így hibái vannak, ha a tudomány világánál vizsgáljuk, s a dualizmusnak óriási előnyei (pld. a jó és rossznak megfelelő jó és rossz isten feltételezése).

Ezért mi nem papokról, hanem általában vallást hirdetőkről-hitetőkről és hívőkről beszélünk. Ezért nem lehet most már új vallás, mert *a tudomány felismerte önmagát*, lényegét, mely csak arra állít pozitíve, mi valóban az, s ha mégis lehetnek egyes csenevész új felekezetek, ez csak a tétel mellett bizonyít, hogy kevés a teljesen tudatlanok száma. Ma már nem léphet fel senki az isteni kinyilatkoztatás tekintélyével. Egy Tolstói a maga, valóban — az egész emberiséget átfogó világoölcsészetével, de vallási fanatizmusával csak egy kis kört tud maga köré vonni, míg Spencer, Haeckel stb. százezreket ragadnak el, s egy Marxra — mint a legreálisabb tudomány, sőt már élet hirdetőjére — milliók esküsznek. Az embereknek, még a legtanulatlanabbaknak is, nem pozitív isteni (végkérdésekre vonatkozó) tanok, de reális, e létre vonatkozó igazságok kellene; — hiába, a malasztal ma már még a pap sem tud megélni; s ma már nem három hálnak három ezerré való átalakítása, de reális, kommunizmus kell. Reális igazság és módszer s nem csoda fogja a világot megváltani.

Az a valódi vallás, mely a maga állításait nem föltétlenül igaznak veszi, csupán filozofálásnak, hipotézisnek, ilyen vallás lesz és kell is, hogy létezzék, s ez a valódi vallás, az ideális, a senkinek nem ártó, tudományos alapon álló vallás. De ha hatalomra akar szert tenni, ha egyesek érdekeit szolgálja, akkor ezt nem teszi, hanem igazságait feltétlen igazaknak állítva s ezt minden elképzelhető módon igaznak feltüntetve, fogja az emberiséget meghódíthatni. Ez nem az igazi vallás, ilyen vallás nem tudományos fegyverekkel dolgozik; az előbbi azonban — csak hipotézisnek ismerve igazságait, már nem lesz vallás, csupán filozofálás.

A vallás szentnek állítja a maga tanításait; — ha azokat nem annak állítaná, hanem emberinek, mint minden az, akkor megszűnnék eddig gyakorolt fölénye.

Érdekes, ha az istent védők valamire azt mondják;

isten végtelen bölcsen így rendezte ezt el, ezek a maguk — nevelésesen naiv észbeli gyakorlataikra ráfogják, hogy az a legnagyobb bölcsesség: isten végtelen bölcsessége, — s vajjon mi egyéb az egész teológia?

Azon ne akadjanak fenn, hogyan lehet pld. a jövő szempontjából törvényileg rendszabályozni a hit terjesztését, ami a vallás. Hiszen a belső hitnek terjesztése nem lesz tiltva, mert ez a szabad tudományos meggyőződést akadályozná, csupán a „*hogy*” terjesztése. Pld.: ha akad valaki, ki a rom. kat. vallás összes igazságait hiszi s azokat terjeszteni óhajtja, ezt szabadon teheti, de minden egyes tétel után, különösen beszéde végére kénytelen lesz hozzátenni — *ha így van*. Az eset ugyanaz, mint ma — valóban sokkal megütközöbben — a tudománynál. Nem a „*mi*” hanem a „*hogy*” terjesztése van tiltva; lehet bármit hirdetni, csak arra kell vigyázni, hogyan terjesztjük, tehát, hogy pld. izgatást, becsületsértést, rágalmazást stbit el ne kövessünk. Ez sokkalta elszomorítóbb jelenség, mint a hogyan lesz a vallástalanság korszakában, akkor a vallás lesz a mai helyzetben, míg ma a vallás a csalatkozhatatlanság, az érintetlen szentség színében tűnik fel, s ha a tudomány talán a leghelyesebb igazságokat véletlenül erősebben, nem a megfelelő rendszabályokra való tekintettel fejt ki, jutalom helyett büntetésben részesül. Nem, a tudomány fejlődésével ennek meg kell változni, csak a bizonyosat lesz szabad bizonyosan állítani, s nem a bizonytalant.

Kell jönnie egy kornak, mikor ha valaki feláll s azt mondja: Tudjátok, hogy keletkezett a világ? — Én megmondom: van egy lény, kinek nincs kezdete és vége — nevezük istennek, ez az egész mindenséget semmiből (pedig semmiből egy porszem sem keletkezhetik, nem hogy minden) teremtette — a javában prédikálót rögtön kényszeríteni fogják, hogy a „lehet” szóval kapcsolatban adja elő mondanivalóit.

A vallás: tudákos babona¹⁸; a kettő közt különbség nincs, mert mihelyt valami ténybeli igazság, mit a vallás állít, t már tudomány s nem vallás; a vallás tudományos öltözetű babona.

A filozófia, a helyes világnézet, azt mondja elmélete

¹³ Guyau szerint „a vallás rendszerbe szedett babona.”

végen - *ha* így van, a vallás pedig: *így van*, — az előbbi tisztán tudományos értékkel bír, az utóbbi csupán existenciális kérdés.

Hogy a pozitív tanítás mily óriási veszélyt rejt magában, legjobban mutatja a buddhizmus, hol isten, világteremtés s más ilyen végkérdések egész helyesen — teljesen ki vannak kapcsolva a vallás kérdéseiből, sőt az erre vonatkozó összes tanok téveseknek nyilvánítottak; s mégis, mert egy, bár jelentéktelennek látszó, de valójában végkérdésre: a lélek mibenlétére, az újjászületésre pozitíve állít, a világ legnagyobb rabszolgaságát: a Keletet szülte, íme egy végső tan pozitív felállításának eredménye. Mondjanak rosszat, ami ott ne lenne.

Hit és vallás.

A hit a bensőleg nyilatkozó vallás, a vallás külsőleg nyilvánított hit. A vallás korlátozható, eliminálható, a hit nem. Az, hogy ki mit higgyen, mint a benső élet jelensége, épügy nem korlátozható, mint pld. a szerelem vagy más érzés, gondolat — de a külső nyilvánítás már igen. így tesszik ezt ma a tudománnyal, melyet, ha bizonyos osztályok érdekével ellenkezik, izgatásként büntetnek. A hit ezért ártatlan valami, hisz csak az illetőnek árt, s miután izoláltan marad, kimúlik; — a vallás közösségben, másokkal való közlésben nyilvánulván, általában külsőleg, mások által hallhatólag, — így árthat.

A vallás pozitívizmusának eliminálásával a hit a legminimálisabbra redukálódik, mely legfeljebb észszerű filozófiában fog nyilvánulni és az akkori tételes törvények körén belül nyilvánulhat is.

A főlényeg ez: a vallást, mint hitet az egyes emberből kiölni nem lehet; azt, hogy valaki beképzeli, hogy ő a világkeletkezés kérdését pozitíve tudja, bebeszélheti magának, — ez a hit; de hogy ezt pozitív alakban hirdesse mások előtt, akár a legszigorúbb családi körben, teljesen pozitív formában, ez már a közt érinti, e hirdetést rendszabályozni lehet, — ez már vallás. A helyes nézet tehát ez: abban a formában, — hogy a beszéd végén, s ha az a legabszurdumabb is, oda kell illeszteni, „ha ez így van” vagy más teljesen hasonló kifejezést (pld. ha nem tévedek) — ezt hirdetni szabad. Tehát a vallás ilyen alakban tovább fenn fog maradni, s természetesen azonkívül, hogy magánüggyé kell tenni (a szociáldemokácia programmja szerint), még így tudományosan precizírozni is kell. Ennek folytán a vallás tudományos jelleget ölt, s így *meg kell engedni*, hogy minden ilyen gyülekezés alkalmával s beszéd után, esetleg közben mások is bele- illetve hozzászólhassanak; így ki van zárva,

hogy a vallásnak az az óriási ereje, a legnagyobb valamennyi közt, a lélek fölött gyakorolt uralom kifejlődhessék, míg a vallásnak pusztán magánügygé tételével csupán annak külső hatalmi, de nem benső hatalmi jellegén változtatunk; pedig ez mindig óriási és nagyobb, mint az előbbi.

A pozitívizmus fennmaradásával kétféle vezető lesz, az egyik a maga tudományos álláspontján, avagy legjobb esetben az emberiség jelszavával, a minden ember igényeit kielégítő új társadalmi rendszer szavával indulhat csupán a harcba, a másik a pozitívizmus alapján a megdönthetetlen isteni szóval fog feltétlenül vezetni. — Itt győzelmet ne várjanak a szociológusok, vagy legalább ne a teljes felvilágosítás beláthatatlan időben való elérte előtt. Itt végtelen egyenlőtlenek a fegyverek, egyik oldalon a szerény tudományos, de emberi szó, másikon a csatározhatatlan, végtelen bölcs és jó, mindenható, mindenütt jelenlévő, mindvégig fennmaradó és uralkodó, állítólag istentől származó szó. így született meg minden abszolutizmus, tehát a testi (rabszolgaság), szellemi (inkvizíció), lelki (keresztényszocializmus), erkölcsi (kötött szerelem és törvénytelenység), sőt becsületbeli (párbaj), mert feltétlenül hitték azt, hogy mindezen téren egy isteni akarat érvényesül, s hitték, hogy abszolút hatalmukat amaz emberek közvetlenül nyerték amaz isteni lénytől. Ez a magyarázata minden abszolutizmusnak, hisz különben hogy vetemedhetett volna egyes ember a másik fölött való uralom jogcíméhez, pláne minden különösebb érdem nélkül. Ez nem túlzás, de sajnós, való. S ha ez való, ha ennek valóságát felismerték, akkor e pozitívizmus rendszabályozását programmba venni helyesnek látszik.¹

Ezért nem elég azt mondani, legyen a vallás privátügy, hanem hogy minden a végkérdésekre vonatkozó pozitívizmus rendszabályozást igényel, mert a vallás mint privát egyesület óriási, sőt a legnagyobb eredményt is elérheti könnyű szerrel, sokszor egy pár ceremóniális művelettel, míg a tudomány, a szocializmus s más intézmények csak kicsinyt, sokszor ideig-óráig tartót. Az eredmény mindaddig minden más intézményre vagy semmi vagy feltétlenül csekélyebb leend, míg „egynek” a feltétlenséget biztosítjuk.

¹ Természetesen a szociális államok (mint pl. Franciaország) részéről.

Ha minden vallás a másikra a teljes elítélést mondja ki, a teljes megsemmisítő ítéletet, akkor minékünk nem kell ugyanazt kimondani a vallásokra, de igenis rávezetni azokat arra az útra, hogy csak azt állítsák feltétlen pozitívnek, ami tényleg az.

A szekularizáció sem vezet végleges eredményre, mert a lélek fölött gyakorolt uralom, ha pozitív, tehát vallási formában jelentkezik, oly óriási, hogy bár minden vagyionuktól is megfosztották a francia valláshirdetőket, azok újból megfognak gazdagodni; hívőik ugyanis nekik — mint a feltétlen igazság hirdetőinek — sokszor vagyionokat ajándekoznak oda.

A hitet a tudomány kvalitatív és kvantitatív terjedése fogja leszállítani a minimumra, de viszont *óriási javára szolgál az emberiségnek, hogy a vallás megrendszabályozható, tehát a hirdetés, habár a hit nem is.*

A tudomány csodája.

A mai tudományos felfogáshoz mérten nevetséges, s a legkisebb logika hiányára mutat azt mondani, hogy a világ keletkezett s meg fog szünni, mert egy végtelen dologról nem szabad mint végesről beszélni; a világ magában végtelen, csak alakulatai végesek, s végtelen szűk látókörre, gondolkozni nem tudásra vall, a világot valami rozoga tárgynak képzelni, melyet egy „fölöttünk álló lény” alkotott, s amikor akarja, semmivé teheti, akár egy rosszul sikerült vázát.

Ugyancsak a tudomány mai álláspontján állva, azt mondhatjuk, hogy a mindenség mint olyan céltalan, mert nem lehet valami vagy valaki érdekében fennálló, mert akkor mégsem volna mindenség, nem volna végtelen, hanem véges, melyen kívül más valami vagy valaki állna, miért vagy kiért a világ léteznék; a világ önnönmagában bírja célját, okát, keletkezését, mindent, illetve — nincs célja, oka, keletkezése.

Különben is helyesebb a világ öröklétét elfogadni, mert így a teizmus két hipotézisét (isten örökléte és a világ semmiből való keletkezése, mely utóbbi logikai abszurdum is egyúttal) csupán egy — fizikailag is igazolható — hipotézisre redukálhatjuk, miáltal a valószínűség is nagyobb. Az energia és anyag megmaradásának törvénye oly abszolút, hogy a természet vastörvényszerűségével maga után vonja, hogy az anyagnak és energiának mindig fenn kellett állania.

Régebben csodának nevezték azt, mit megmagyarázni nem tudtak: a tetszhalálból való felébredést halottaiból való feltámadásnak, a fizikai kísérletezőt bűvésznek tartották, az asztronómusnak asztrológiával kellett foglalkozni, — szó-

val csodának tekintették valaminek a természetellenes vagy mint ők nevezték természetfölötti magyarázatát¹. Ma már nincsenek csodák, csak egy maradt árván, a tudomány csodája: a vallás. Azt hiszik t. i., hogy a világ keletkezése nem természetes (monizmus), hanem természetellenes (semmitől lett minden) törvények alapján oldható meg.

A monizmus ugyanis a természet legalapvetőbb törvényével, az anyag és energia megmaradásának abszolút törvényével, tehát *természetes* úton magyarázza meg a mindenség végtelen létét időben, míg ha ezen abszolút természetes törvényt tagadjuk, s helyébe „a semmitől lett minden” elvét állítjuk, mi teljesen természetellenes, mert „semmitől csak semmi lehet”, — úgy megengedjük a tudomány részéről, hogy a vallás teljesen tudománytalanul, *természetellenesen* egyszóval: *csodaszerűen magyarázza* meg e világ keletkezését.

A vallás tehát az egyedüli szegény, árván maradt *csodája a tudománynak*, miben még rengetegen hisznek, mert gondolkozni lanyhák s *elfogadnak természetellenes végkövetkeztetéseket helyett*; — vaj’ mikor fog e csoda eltűnni?

Ama tudósok felfogása, — kik azt mondják, hogy a hol a tudomány határa végződik, kezdődik a vallásé, szóval mit a tudomány megfejteni nem tud, már a valláshoz tartozik, — oly rossz, mintha az orvostanár, mikor már segíteni nem tudna, azt mondaná, menjen barátom a javasasszonyhoz: az mindent tud. Ó ti teológusok, ti tudósai a mindenségnek, nem igaz-e ez? S még azt mondják, hogy a mai korban van igazi tudomány? Szegény tudomány! ..

¹ XIV. Benedek pápa 1747-ben a csodákat nagyokra és kicsinyekre osztja rendeletileg. Voltak csodák „supra naturam” (pl. halott feltámasztása), „contra naturam” (pl. esztelen állatra való kegyelemteljes ráhatás), „praeter naturam” (pl. élő embernek csoda útján való gyógyítása). — A szentté avatáshoz legalább is két nagy csodát kívántak.

Abszolutizmus a tudományban.

(Az index.)

A vallás az önkény az uralomban, neki köszönhetjük az abszolutizmusnak, egy embernek millió fölött való önkényuralmának keletkeztetését; — az abszolutizmus az erkölcsben, melyben az újítók halállal halnak, hogy *azután* eszméik győzzenek, de nem normális úton, nem a megértés útján, csak az üldöztetés után győző eszme ereje folytat; sőt még a szépben is önkény a vallás, a művészetben és irodalomban (1. alább). A tudomány pedig a végkérdésekre ma is szerényen átengedi az önkényuralmat a vallásnak.

(Az önkény a vallás szülötte. Csakis istentől származottnak hajolnak meg a milliók feltétlenül, még pedig a harci erényekre való tekintet nélkül; az alkotmányosság közönséges emberi találmány: arisztokrácia isteni, demokrácia emberi vonás. *A vallás a legnagyobb hatalom, mert a lelki világ fölött, tehát a gondolkozás, érzés, akarat, képzelet stb. felett uralkodik.*

Soha nagyobb és igazságtalanabb önkény a tudomány fölött nem létesülhetett, mint az u. n. index¹ intézményében. Vannak egyes országos törvények, melyek bizonyos könyveket avagy bizonyos hírlapi cikkeket lefoglalnak, de *mindig* csak bizonyos területre (országra); — de hogy egy vallás egyik testületé bármely vallású, bármely országhoz tartozó

¹ Már IX. György pápa 1233-ban kiosztja a dominikánus és ferencrendi szerzeteseknek az eretnekek fölött gyakorlandó bírói funkciót; s már itt jelentkeznek az inkvizíció és könyvcenzurának első nyomai. 1543-ban Caraffa bíbornok elrendeli, hogy jövőben semmilyen könyvet, legyen az bármilyen tartalmú, régi vagy új keletű, az inkvizíció engedélye nélkül nem szabad kinyomatni; tehát nyilván minden könyv, mely eme kifejezett jóváhagyást nem nyerte el, eo ipso eltiltottnak tekintendő. Speciálisan rendeletileg IV. Pál pápa juttatta teljes kifejezésre az index intézményét 1559-ben, amidőn elsőnek a bibliát tétette a tiltott könyvek indexére.

ember bármely művét, ha még oly klasszikus, még annyira az összemberiség érdekeit szolgáló, de véletlenül nem amaz egyházéit, hogy ezek olvasásától eltiltsa a talán jó vallású, de amellet emberileg, gondolkozásiag is létező híveit, — ez már a tudomány fölött gyakorolt önkény netovábbja. S mi az eredménye emez észellenes elnyomásnak? Az, hogy ezt a rendeletet ép a saját hívei becsülik legkevesebbre.

A congregacio librorum prohibitorum előtt nem szent sem az illető író nagy egyénisége, klasszicitása², eszméinek tudományos korrektsége, soha nem az képezi a bíráló kongregációnak fővizsgálati tárgyát, vajjon a könyv tudományos-e³ vagy nem, az emberiségre hasznos-e vagy nem, — csupán egy szent előtte — s ezt vallják még legkevesebbé: *mennyiben válik hasznára érdekeiknek*. Ha valami ezekbe ütközik, akkor lehet az jó, szép, az egész emberiségre áldást árasztó, de bizonyos lehet az „aliquid obstat”-ról.

Legklasszikusabb bizonyítéka az index abszurdításának, hogy ép ellenkező hatást ér el mindig, mert mindig az a könyv, mire kimondja, hogy a legrosszabb tanokat hirdeti, a legjobb; — vagy talán a sok olvasója, hirdetője, követője mind rossz volna, csak az index emberei — a jók? — *Avagy miért nem ismeri az indexet más intézmény, pl. egy felvilágosnlt intézmény? Talán csak azért nem, mert nincs mitől félnie.*

„A kat. egyház a bibliát is indexre tette (1559-ben)⁴, mert azt sem szabad kat. embernek olvasni; más a neve a gyerekeknek, de az elbírálás ugyanaz, mint a többi terméknél.

² Egy Kant, egy Lessing, egy Zola került indexre.

³ 1616-ban a szent officium Rómában a föld napköri mozgásának tanát örültségnek, filozófiai szempontból abszurdumnak, formailag pedig eretneknek nyilvánítja. Kopernikus könyvét ezért a tiltott könyvek indexére teszi. — 150 évvel később, azaz 1757-ben bekövetkezik az a hallatlan eset, hogy e könyvet az indexről törlik. — Az már előfordult, s ez tán öszerintük racionális is, hogy az indexre került — legtöbbsnyire állására való tekintettel — *belátta* (?) tévedését, de hogy *ők* lássák be tévedésüket, ennek irracionális voltát tán még *ők* is belátják. Vagy még *ők* is tévedhetnek? . . .

⁴ 61 névleg megnevezett bibliai kiadást tettek indexre ez időben.

PRÓFÉTÁK

NEM SZÜLETNEK TÖBBÉ.

A JÖVŐ SZEMPONTJA.

*És a Jathó-k és Prohászka-k nem a
vallás, de a tudomány fanatikusai...*

Lehet-e még új vallás?

Nem! — ordítja a ma még vallásos nevelésben részesült, s ezért meggyőződéses ember; — nem, feleli bár csendesebben, de annál határozottabban a csillagász pontosságával s rideg számításával a mai kor előbbiektől lesajnált modern embere; mert a világ visszafelé többé nem haladhat, s ma már nem a vallás mozgatja a világot, — bárha még igen a gazdaságban, kevésbé az erkölcsben, de abszolúte nem a tudományban, hanem ellenkezőleg a tudomány foglalta el a helyet, s halad hódító s tőle semmi által többé el nem hódítható útján — előre.

A vallás ma már egyáltalán nem akarja a tudomány bármely ágát elfoglalni, nincs is rá szüksége, csupán arra, hogy azzal a maga létjogosultságát elismertesse; de jól fölismerte, hogy a mai kor mozgó eleme: a gazdasági helyzet a fő, — ezért veti erre magát, s itt csoportosítja a maga embereit minden eszközzel sorompóba. Ez a küzdelem van még hátra tudomány és vallás közt, hogy a vallástól elfogultak öntudatra ébredjenek, s akkor a vallás önmagától meg fog szűnni.

Gábiel *Tarde*, a híres kriminalista és szociológus¹ úgy látszik szintén ama tévedő nagyok közül való, kik a valót a vallás hálójától tisztán látni nem tudják. Innen az ellenmondások „Kriminológia” című művében. „Mit tegyünk, ha a hit kiapad? A tudomány tűnik fel.. .”, s nemsokára folytatja „mégis csak abban az esetben remélhetjük, hogy a hazugság szelleme végleg ki lesz irtva a társadalmakból, ha támad megint egy állandó hatalmas és mély tévedés, egy új hitvallás, mely valami új esemény felé viszi őket” s ezt a felfedezések kiapadása utáni időre teszi, íme: a tudomány úgy kvalitatív, mint kvantitatív elterjedése nem az általános felvilágosultságot hozná létre, hanem csupán egy újabb tévedést, egy új vallást, — még azt is kell hinnünk, hogy lesz egy új hitvallás. Ó nem, ez már nem lesz soha többé aktuá-

lis; részlegesen, hirtelen átmenettel talán igen, de mint egy új, a világ nagy részét átfogó, a jövő történelem nagyobb korszakát betöltő, az emberek kedélyébe mélyebben behatoló új vallásról nem lehet már beszélni Lesznek, mint vannak egyes újabb — felvilágosult — felekezetek, *de Krisztusok, Mohammedek, Buddhák még Ázsiában sem születnek többé.*

Ezek kora lejárt s nem fog eljönni soha többé. A tudomány fáklyája itt már feltétlenül győzött, s el nem képzelhető az agyak amaz átalakulása, mely *egy új valláshirdetőt isteníteni, maga fölé mint egyedüli szentet, megváltozhatatlan igazságként állítani képes volna.* Itt már nem a jövőtől kell félnünk, az már ilyen tévedéseket nem rejt magában, de a múlttól, mely a jelenben még mindig kísért óriási tévedéseivel. S ha az egyének százezrei tudnak vallás nélkül legideálisabb értelemben vett erkölcsi életet élni, s ezáltal, valamint szellemileg magasan kiválni a vallásosak közül, s már egy úgyszólván az egész világot betöltő nagy intézmény, a szociáldemokrácia tagjainak óriási többsége vallás nélkül a legideálisabb célokat tűzte ki, s már az életben keresztül is viszi azokat (mint a háború megakadályozását, alkoholizmus kiküszöbölését, tudomány terjesztését stb), — akkor nincs mit félnünk a vallásnak további, feltétlenül bekövetkező térvesztésétől, mert ami „a bizonytalanra biztosat állít,” az a tudomány diadalra jutásával megsemmisíteni kénytelen.

Krisztusok ma már nem születnek többé s a Jathó-k¹ nem a vallás, de a tudomány fanatikusai. Egy Tolstoi, egy az *egész* világot átfogó lángész csupán *néhány* maga körül lévő együgyű parasztnak bír egy új vallás hirdetőjeként szerepelni, sőt már talán ezek is elfelejtették, de egész biztosan el fogják felejteni. Az álom korszaka már letűnt, s nem mint Tarde nagyon helytelenül mondja, még csak ezután fog eljönni.

Újabb, kisebb töredékű vallásfelekezetek keletkezése csak átmeneti, még pedig nagyon rövid tartamú átmeneti jel-

¹ Német kölni protestáns pap, ki a monizmust és panteizmust a ker. teizmussal összhangba igyekszik hozni. Ezért az ortodox protestáns egyház papi méltóságától megfosztotta, mire azonnal 100,000 ortodox hívő jelentette ki az új reformációhoz való csatlakozását.

legű lehet, mint az álomból az ébredés csak nagyon rövid tartamú lehet a teljes ébrenlétbe való átmeneteire.

Azt mondja Tarde „Kriminológia” című műve végén, hogy «egy új hitvallás csak akkor lesz lehetséges, ha a fölfedezéseknek ma bőséges forrása kiapadt már. Minthogy akkor már csak a régi eszmékkal kell foglalkozni, tartós és végleges szintézis lesz lehetséges, melynek árnyékában az emberiség békében álmodhatik, menten minden bűntől és minden bajtól . . .”

Minő anarchista felfogás s mégsem az, minő felvilágosultság s mégsem az. Íme egy tudós, ki nem tud szabadulni a belenevelt rögeszmék hatása alól; új vallás többé nem lehet, csak ideig-óráig tartó felekezet s szakadár alakulás, a végeredmény pedig nem álom, hanem tudományos gondolkodás. *Álomból most ébredtünk fel száz éve, most vagyunk az átmenet korszakában*, de hogy még egyszer legyen álunk, sokszor sötét képekkel (inkvizíció, vallásháború) ez az álom soha többé visszatérni nem fog. De viszont teljesen tiszta, bűntelen s másrészt minden baj nélküli sohasem lesz az emberiség.

Ha pedig a tudományos felfedezésekben stagnálás állna be, mi nem képzelhető, úgy az eddigi kis tudományunknak is látjuk, mily vallástromboló hatása van, csaknem képzeljük, hogy ennek” meg egy új tudománytalanság: egy új vallás lenne az eredménye?

Vallás csak ott van, ahol nincs tudomány, a tudomány haladásával veszít többé és többet a vallás, s ha a tudomány a maga felső fokát eléri: a vallás megszűntét eredményezi.

A SZOCIOLÓGIA FEJLŐDÉSÉNEK PERSPEKTÍVÁJA.

A GAZDASÁGI KÉRDÉS SZEMPONTJA.

Nincs szükség sem a teljes nyomorra, sem a dúsgazdagságra; — a jövő társadalmának a két véglet közt kell mozognia az érdem osztályozása alapján. A teljes nyomor és dúsgazdagság a teljes „jognélküliség” (rabszolgaság: ha „egy személy semmi joggal” nem bír) s az abszolutizmus (ha „egy személy minden jogot magának követel analógiájára” — a gazdasági javak abszolutizmusa és rabszolgaságát szülte; — a jogi abszolutizmus és rabszolgaság már megszűnt, a gazdasági ezentúl még megszűnni . . .

Társadalom és vallás.

Be kell látni, hogy míg túlvilági jutalomban hisznek a szerencsétlenek, maguk akadályozzák meg a maguk és más ép ezért szerencsétlen egyenrangú sorsosaik anyagi megváltását.

A XVIII. század mozgató eszméje a jogegyenlőség volt. A jogok aránytalan megoszlása volt szülőbaja mindennek. *Akkor az öröklött jogok egyenlőtlensége volt a mozgató erő, ma az öröklött javak. Akkor panaszkodtak, miért nagyobb úr ez, mert nemestől származik, ma pedig, miért nagyobb, mert gazdagtól való.* Akkor még a legszegényebb is úr akart lenni, ma a legnagyobb úr is gazdagságra vágyik. Példa rá a miniszterelnök, ki szívesen lemond a miniszterelnökségről egy bankelnökségért. Akkor a jog, ma a kenyér. Hajdan a szépért: a címért vágyódtak, ma kenyérért hajlonganak...

A legfőbb erkölcsi szabály: minden embernek anyagi jólétét érdeme szerint és *csak érdeme szerint: aránylagosan*, szellemi jólétét pedig: *egyformán* létesíteni és fenntartani; míg a régi erkölcsi legfőbb szabály évezredekken keresztül helytelennek bizonyult.

Hogy mikor fogja a szocializmus, nevezetesen a reális szocializmus, tehát a szociáldemokrácia a maga célját elérhetni, ideáljait realizálhatni, minden kétséget kizárólag azt kell felelnünk, hogy csak akkor, ha a munkások mind táborában lesznek; mert csak így, a többség óriási tömegével lehet programot keresztülvinni, különben a legjobb, legigazságosabb program is csak utópia — többség, azt pártoló tagok nélkül.

Amíg lesznek olyan munkások, kik nem törődve saját

nyomorúságukkal, segítik tulajdonképeni ellenfeleiket — és barátait, elvtársaikat, hasonsorsosaikat ellenfeleknek tekintik, addig nem lehet realizálni e programmal.

Ilyenek a keresztény szocialisták. Itt tehát még hosszabb időre van szükség, mert a vallásból való felvilágosítás a legnehezebb és leghosszabb processzus; egyik sikerre vezető mód: az iskolákból a hittan teljes kiküszöbölése, s az általános műveltségnek, „önálló” gondolkodásnak már ott való kifejlesztése, másrészt (s erről később szólunk) a pozitívizmus eliminációja a végkérdésekre nézve.

Nem mondható, hogy ha kipusztulhat a tudatlanság, s így a vallás idővel, ki fog veszni a rossz is és így az államra, a militarizmusra sem lesz szükség, — mert valójában egyik sem fog végleg kiveszni; lesznek babonások: vallások még a szellemi intelligenciában is, — csupán a vallás mint intézmény, mint a tudomány által pótolható, sőt azt gátló intézmény lesz megrendszabályozható; mert az általános műveltség mindenki által megszerezhető, de nem az általános erkölcsi jó; mert mindig lesznek, míg ember lesz, gyarló emberek; az erkölcstelenség csak javítható, de ki nem irtható, ezért lesz — egyesek, osztályok rosszasága ellen államra, — országoké ellen pedig katonaságra szükség.

Azt mondják, hogy a kommunizmus álom, mert keresztülvihetetlen; hát a kereszténység főtana, a felebaráti szeretet s más vallási eszméi nem keresztülvihetetlenek? De hogy ezek tényleg keresztülvihetetlenek, úgy hogy csak a név szerepelsz eszme sehol sem nyilvánul, ez tény, dacára, hogy elég idejük és alkalmuk lett volna azokat érvényesíteni; mennyivel inkább vihető keresztül a kommunizmus, mely nem csupán szép eszme, de általános, de mindenkit boldogító, de — *reális* s ezért keresztülvihető.

Ne beszéljenek a keresztény szellem kommunizmusáról, látjuk, hogy a kereszténység kifejlődésében a legnagyobb plutokráciára vezetett, s még hova vezetne ez. *A vallás mindig elismer vezetőket, kiket csupán vezető tevékenységükért tüntet ki, tehát semmi különös érdemért, így alakul a társadalmi egyenlőtlenség; a kereszténység kezdetén levő kommunizmus megszűnése a legszebb példa erre.*

A szocializmus ellenfelei egyrészt öntudatlanul küzdenek, ezek a keresztényszocializmus vezetői (a vallást hirdetők, politikusok stb. által), kik alapján véve nem hibásak,

de nagyon is számításba veendő ellenfelei a társadalmi átalakulásnak; másrészt vannak öntudatos ellenfelei (a fentiek), kik tehát az irányítók; az előbbieket fel kell világosítani, ellenben az utóbbiak alapfelfogását kell illuzóriussá tenni.

A francia példa mutatja, hogy a pusztá elválasztás még nagyobb vallásosságot szül; nem csak a nők, de most már a férfiak is templomba járnak; — be kell látni, hogy *míg túlvilági hit van, a szerencsétlenek maguk akadályozzák meg a maguk és más, ép ezért szerencsétlen egyenrangú sorsosaik megváltását.*

Franciaország a legjobb példa arra, hogy nem az emberekben van a hiba, hanem a rendszerben; — a legkiválóbb teoretikus és praktikus szocialista is kerülhet a kormány élére, ha a régi társadalmi berendezés elveit kénytelen végrehajtani, nem változik a helyzet, — *sőt őt tartják rosszának*, holott a rendszert s nem őt kellene buktatni.

A szociáldemokrácia a legjobb eszközökkel dolgozó s a legmegfelelőbb harciosa az új átalakulásnak, de a viszonyok változával eszméit mindig radikálisabb alakban—s mindig újabb radikálisabb eszmékkal, valamint mindig radmálisabb pártokkal egyesülve fogja az új átalakulást létesíteni; példa eddigi alakulása s más pártok magába olvasztása, kifejlődése, viselkedése más osztályokkal, hatalmakkal szemben; ilyennek kell lennie egy olyan pártnak, mely az új alakulást eredményezheti, ez tehát nem kétféle szociálisztikus irány, hanem a kettő közti arány olyan, mint az eszme és annak realizáló végrehajtója.

A szociáldemokraták sokszor nem ideális eszközökkel is küzdenek, azért ideáljuk tiszta, s eredményeik nem csupán egyes munkástörvények lehetnek (mik csak szurrogátumok), sem csupán a gazdasági átalakítás, mint egyesek rájuk fogják, sem az összes intézmények fenntartása, mire egyelőre kénytelenek, sem a militarizmus ápolása, mire ma még sokszor rá is szorulnak, — fegyvereik: sztrájk, bojkott stb. talán igazságtalanoknak látszanak, — mégis ők képezik jelenleg az egyedüli osztályt, mely a jövő társadalmát készíti elő, a többi vagy alszik, vagy kérődzik.

Az új eszmék soha sem voltak kedveltek vajúadásuk korában s még e kor legszabadabb gondolkozói is sokszor óriási módon tévedtek. Gyönyörű példája a világtörténelemnek, hogy egy Bentham Rouseau-nak a népparlamentnek mai

népképviselési alapon való szervezése ellen a leggúnyosabb hangon ad kifejezést azon kijelentésével, hogy „lehetetlenség a keresztülvitel, hisz a létező összes (akkori) törvényeket el kellene törölni, semmiség bélyegével kellene illetni a földkerekség bármi népénél jövőben hozandó törvényeket, kivéve — amint gúnyosan megjegyzi — a San-Marino (kis) köztársaságot”.

S íme ma az egész világ egy San-Marino köztársaság; annak népképviselését utánozza még Ázsia is. Ma már győzött a Rousseau elve, s Bentham abszurduma kitűnően bevált.

Vajjon nem gondolják-e korunk jelesei, de az új alakulás ellenzői, vagy legalább sötétlátói a szociáldemokráciának, hogy itt is egy *feltartózhatatlan* világfolyamattal állnak szemben, melyben a ma Bentham-jei sodortatnak el? Haladunk — s kik haladni nem akarnak, kiknek intézményeire e szó „haladás” óriási betűkkel felírva nincs, a halálfej jegyével pusztulnak el. *Amely intézményből a haladás ki van zárva, mint a vallás, az a jövő világtörténelem forгатagában elmerül . . .*

AZ ERKÖLCS IMAKÖNYVE.

AZ ERKÖLCSI TISZTÁNLÁTÁS SZEMPONTJA.

*A vallástól el nem fogult lehet
csakán emberszerető, az ilyenek a
mai világban tán mindenki ellen-
sége, pedig ő mindenkit szeret.*

Erkölc és vallás.

*Van »mesterséges» és tiszta
erkölcs . . .*

Vallás és erkölcs két különböző fogalom. A kettőnek egymáshoz semmi más köze nincs, mint az, hogy az erkölcs, a valódi ideális erkölcs terjeszti a vallástalanságot; hisz olyan nézet — hogy bolond ki nem fogad a totalizátoron, ki nem fogadja el a főnyereményt vagy mi ezzel egyforma, nem fogad el gazdag püspökséget — csakis a pozitíve állítok korszakában lehetséges; de az a kor, amely nem akar másként, csak az egyén saját tehetségéből megélni, melynek vezérférfiai nem azok lesznek, kik pozitíve állítják a kimutathatatlan nyitját — erkölcsös lesz, de nem vallásos.

Ép ellentétét képezte ennek a középkori felfogás, mely az erkölcsöt lépten-nyomon lábbal tiporta.

Szt. Hieronymus hittana 374-ben ezt írja elő többek közt: „És ha fiatal testvéreid nyakadba borulnak, édes atyád a küszöbre fekszik, téged intő anyád kibontott hajjal és szétzaggatott ruhával emlőjét mutatja neked, mely téged szoptatott, — taszítsd el őket magadtól lábaiddal és siess könnytelen szemekkel a kereszt zászlajához!” És nem e szavak voltak a keresztes hadak minden zászlajára sőt még különb erkölcstelenségek a középkor minden vallásos intézményére felírva?...

A vallás szabályainak nagyon, az erkölcséinek abszolúte nem megfelelők Tezel Jánosnak, a híres dominikánus szerzetesnek 1502-ből való tanításai, ki hírhedtté vált az ő cédulaszekrényével, melyből mindenki pénzért bűnbocsánatot nyerhetett. Legfőbb elve ez volt: Ki pontosan fizet, sem szívből bűnbánónak nem kell lennie, sem gyónnia nem kell. Ugyane Tezel egy svájci parasztnak gyilkosságért bűnbocsánatot adott e mellett megengedte neki, hogy egy másik gyilkosságot is elkövethessen, amire a paraszt különös súlyt

helyezett. Megbízható kutatók a bűnbocsánatból és az ezzel rokon üzletekből eredő összes jövedelmeket több mint kétezer-millió koronára becsülik. Lipsius Justus — a jezsuita történetíró — 1577-ben munkáiban eme tételt jelenti ki: „Avallás dolgaiban sem kegyelem, sem elnézés nem engedhető meg. A valódi *kegyelem* azt jelenti: hogy ne gyakoroljunk kegyelmet!”

Krakkóban 1869-ben egy elvadult lényt, egy apácát — Ubryk Borbála néven — napvilágra hoznak, ki az ottani karmelitakolostorban éveken át befalazva és teljes elhagyatottságnak kiszolgáltatva volt.

Ezek csak néhány klasszikus példái a vallás és erkölcs különféleségének.

Sokan az erkölcstelenség elterjedésének mondják a vallástalanságét, — mily csúnya visszaélés a szavakkal; az utóbbinak ellentéte mindig jobban sülyed s ez idézi elő az előbbi ellentétének emelkedését.

A vallás az erkölcsnek, a politika a hazaszeretetnek, a militarizmus a férfiaságnak teljes kifejlődésükben való megakadályozol.

Az előbbiekkal kapcsolatban felállíthatjuk másoldalról a következő tételt: mennél jobban terjed a vallástalanság, annál jobban terjed a humanizmus, minek legklasszikusabb példája a büntető törvénykönyv történelme. Régen brutális, sőt kegyetlen — nem szigorú, mert ez lehet igazságos is, — de kegyetlen, tehát igazságtalan volt az igazságszolgáltatás: az inkvizíció, s ma, e vallástalan világban a szabadság, a humanizmus korszakát éljük; pedig ezt az erkölcstelenség korának festik a vallásosak, holott az csupán vallástalan, de ég és föld a ma és a múlt társadalomerkölcsi helyzete.

Annak jellemzésére, hogy minő erkölcsi alapon állott a vallás, álljon itt egy szemtanú tudósítása 1401-ből a schaffhauseni kínozó jelenetekről: „... a lábizmokat felvágják, hogy a csont kilátszott, s abba forró szurkot öntenek, újból begyógyítják s újból felvágják, közben a láb talpát égetik, hogy a csont is megüszkösödött, miközben a kínozott mondja: nincs isten ...” s ezekről azt mondják, hogy ama korban az emberek vadságának megfékezésére volt rájuk szükség? Nem, ez a kor azt a vallást kompromitálta. És a mi vallástalan korunkat humánus büntető törvényeivel, szabályaival, esküdtszékével és szabadságvesztésével erkölcstelennek merik ezek mondani?

Különben is elszomorító dolog, hogy voltak és vannak emberek (de millió számra), kik soha be nem bizonyítható dolgok fölött vitatkoztak, ellenségeskedtek, sőt öltek.

Helytelen a valláserkölcsei nevelés — önrhetőségén kívül — már azért is, mert az ifjú később önállóan gondolkozva, ha az istenben való hite megrendül, vagy pláne megdő, úgy elvesztve mintegy a talajt lába alól, erkölcsi egyensúlya hirtelen megbillen s — bekövetkezik a „moral insanity” a legműveltebbnél is; mert ama önkéntelen következtetésre jut: ha nincs isten, ki lát, úgy titokban rosszat tehetek, íme, a valláserkölcsei nevelés egyik rossz eredménye, melyet a legtöbb ifjúnál csak az erős akarat, karakter képes ellensúlyozni.

Általában nem a személyek, hanem az intézmény bírálata a helyes. Ezért hiába hirdeti bármely vallás az általános emberszeretetet, mit felebaráti szeretetnek keresztelnek el, az csak elvileg nyilvánul, a gyakorlatban a legelfajultabb gyűlöletté válik. Hisz jogice kizárja a vallás az általános emberszeretetet, mert csak a maga vallástársait tartja egyformának, a többieket legjobb esetben szánandó tévelygőknek, sőt mint pogányokat határozottan lenézi őket. Csak a vallás nélkül való állapot idézi majd elő a valódi, tehát megvalósítható emberszeretetet.

Előbbi állításunk bizonyítására csupán egy példát .V Urbán pápának „In coena Domini” kezdetű bulláját hozzuk fel, mely minden nem katolikusnak ünnepélyes elátkozását jelenti ki.

Nem a mai foglalkozási ágak egyénei a hibásak, hanem az intézmények; ezeket, de csak a rosszakat kell jókkal pótolni és be fogják látni, hogy az emberek tudnak jók is lenni. Ma sok foglalkozású ember nem is lehet jó már állásánál, intézményének jellegénél fogva (pld. korcsmáros, hóhér stb).

Igaz — mondják — ily foglalkozásban is lehetnek és vannak becsületes, jó emberek, de ez az aránytalan csekély kisebbség és pedig a nyomorgó kisebbség; ily foglalkozásokban azok élnek legjobban, kik e foglalkozást legjobban (tehát a rossznak megfelelően) teljesítik, szóval érvényesülnek a kevésbé jók a tökéletlen intézmények folytán. Pld. a Prohászkaakat nagyon ritkán ültetik a püspöki székebe; — Sarto érsekről annakidején alapok — mikor a többi pápa-

jelöltekről és azok kiválóságairól írtak, mindegyiknek valamelyik jeles tulajdonságát kiemelve — utolsó helyen csak annyit jegyeztek meg, hogy egyedüli kiválósága: a szép arc; az a korcsmáros, kinek a legerősebb, tehát legjobban romboló itala van, a mai rendszer mellett gazdag lesz; az a pénzügyigazgató, ki a legügyesebben tudja az adót behajtani, pénzügyminiszter lesz; az a miniszter, ki végtelen ügyes az ígéretésben, közámításban: politikában, sokáig tartja magát, ha ehhez nem ért, bukik.

Csoda-e, ha ez a mai uralkodó osztály az új átalakulás szerinti — csupán az érdem kiválóbbjait megjutalmazó rendszert rossznak találja? De bízunk a jövőben, mert a mai, csupán önerejéből élő, legtöbbször tengődő ember ma is csak a munkájával, szorgalmával, tehetségével tud ügy, ahogy, de érdeme szerint megélni, ezek pedig milliószámra vannak az előbbi „kiválók” ezreivel szemben, s ezért az első helyen említettek az új átalakulás morálját meg fogják érteni, mert a világ a többség morálja szerint fog átalakulni.

Sőt ezen erkölcsileg kifogásolható, tehát: korrupt foglalkozások más valóban ideális, nemes, tisztán önmagáért létező, s nem valaki anyagi hasznáért való foglalkozásokat is a maguk hatalmi körébe vonták, (mint régen tették *az asztrológiával*, mikor asztrológiává sülyesztették); így ma: tudomány, művészet, sajtó, szabadgondolkodás, filozófia mind szenvednek, — mint mikor egy egészséges testrész megbetegszik a másiktól való fertőzése folytán, — s ezek valójában ideálisan nem is fejlődhetnek a maguk célja szerint, míg amaz intézmények feleslegessé nem válnak (pld. részeg költő, szofizmát hirdető, abszolutizmust védő filozófus, revolverzsurnaliszta, teológus mint filozófus szofistává válik stb.)

Ma valójában nincsenek is rossz, csak rossza tett emberek, egyrészt a korrumpáló¹ eszközök (pénz, alkohol, kártya stb.), másrészt a korrumpáló¹ hivatások folytán.

Ne beszéljenek a vallás nélkül való állapot majdani erkölcstelenségéről. Erkölcsi nevelés kell, de olyan, mely az erkölcsöt tartja első sorban és *tisztán* szem előtt, nem veigyítve, tarkítva mindenféle vallási elemekkel; erkölcsre óriási

* Korrumpáló = erkölcsileg kifogásolható.

szükség van; erkölcsi jó a haladó elem, vallás a hátráltató; az pozitív, emez negatív, az oxigén, ez nitrogén; az az emberek összességének érdekeit, ideáljait emelő, nemesbítő, itt «minden szentnek maga felé hajlik a keze». A vallás fejlődésében a legnagyobb abszolutizmusra vezet (példa rá a középkor), az erkölcs az általános népboldogításra, — vajjon baj lenne-e e két elemet elválasztani? . . .

Nincs ideális, tehát feltétlen jó vallás, s az csak az erkölcs által nyer némi aranyos külszíni; az erkölcs az abszolút jó, de botorság megint ennek feltétlen létét hirdetni, csak a jobb felé való törekvés a helyes nézet. Abszolút jó csak a teóriában kell, hogy létezzék, mint a mérnöknek szüksége van a pont, vonal fogalmára, bárha ilyenek a természetben nincsenek, csupán agyunkban mint absztrakt fogalmak jelentkeznek. Jóról, rosszról beszélünk (hogy annak fokainak plusz- vagy mínuszát bemutassuk), de abszolút jó vagy rossz a természetben nincs.

Különben általános szabály, hogy az egyes filozófiai fogalmaktól teljesen független a jövő alakulás; a szocializmus az életet, a kenyeret, szóval a valóságot, a megvalósíthatóságot tartja szem előtt; az tehát, hogy mi a végtelen fogalma, van-e pokol vagy nincs, létezik-e tiszta úr, kinek van igaza, Platónak vagy Aristotelesnek, van-e filozófiai alapja az egyes szociológiai tételeknek stb. — semmi befolyással nincs a szociológiára. Itt kenyérről van szó s nem bombasztokról; de eme társadalmi alakulás az erkölcsök javulását feltétlenül létrehozni fogja.

Semmi sem mutatja jobban a vallásnak az erkölcsökre gyakorolt kedvezőtlen hatását, mint hogy ép azon országok, melyek a legvallásosabbak, erkölcsileg legelmáradottabbak; így a közelmúlt történelméből Spanyolország, Franciaország, Olaszország, ma is Magyarország és Ausztria, hol az ölesek, nagyobb mérvű sikkasztások naponta, súlyos testi sértések s hasonló bűncselekmények úgyszólván percenként előfordulnak, ezek pedig bigottvallású államok; — a kevésbé vallásosak, vagy ahogy magukat nevezik, a felvilágosult vallásúak: a protestánsok országai erkölcs dolgában már sokkalta jobb helyzetben vannak pld. Németország, Svájc stb.; míg egy — a vallás nélkül való erkölcs alapján

álló — ország, mint Svédország az erkölcsösség tekintetében vezet az egész világon. S ti az erkölcsnek alapját a vallásban találjátok? — Szegény erkölcs!

A Kelet vallása a legideálisabb, mert tisztán az erkölcsi világ lebeg gócpontjában: az erkölcsi egyensúly helyreállítását a legkonzekvensebbül hajtja végre tételeiben, s mégis — minden rossznak kútforrása a Kelet. Egy példával több arra, mit szül a pozitívizmus.

Azt mondják, nincs nép vallás nélkül, s erre felhozzák — szegénységüket árulva el ezzel — a vad népeket; de azt felejtik, hogy *mennél műveltebb egy nép, annál kisebb szerepet játszik nála a vallás*, sőt a legműveltebb, legerkölcsösebb, legideálisabban érző és gondolkozó népnél, Svédországban kivirágzott a vallásnélküli erkölcs szeplőtelen virága — az ibeen, a tiszta erkölcs, a nőknek már az államszolgálatba való vételének, a nagy nőapostolok, az erkölcsnek legmélyére látók hazájában . . .

A szerelem imája.

A szerelem nemtelen nem lehet...

A vallás egy *mesterséges*, sőt legfontosabb intézményeinkben természetellenes erkölcsöt teremtett.

Így pld. a szerelmet s annak végső stádiumát, eredményét, a testi egyesülést nem lehet sem erkölcsösnek, sem erkölcstelennek mondani, sőt itt ez semmi szerepet nem játszik,¹ — csupán egyetlen egy szempont: az egészségi, hogy túlőreg túlfiatallal, ragályos tisztával ne érintkezhessek; ne-hogy így egyrészt egymást és ezáltal ismét másokat megfertőzhessenek, tehát a jelen nemzedéket meg ne rontsák, másrészt a jövőét: a gyermekeket.

S íme mit látunk?

Ez a legfontosabb szempont figyelmen kívül marad — egy kevésbé fontos szempont: a szerelem fémjelzése mellett.² így tényleg előáll a legnagyobb igazságtalanság: a bárminő okból meg nem erősített szerelmi érintkezés áldozata speciálisan a nő, ki a bűn fertőjébe kénytelen, de valóban kénytelen sülyedni, s a született gyermek egész életén ke-

¹ Léven ez is, akár az evés, valami természetes s így sem erkölcsösnek, sem erkölcstelennek nem mondható.

² Talán soha jobban nem látszott meg a szerelem erkölcsének mesterséges csínáltsága, mint XXII. Jánosnak 1331-ben alkotott dispensáció díjszabásánál. A pénzügyi művelet mértani haladvány szerint alakult: a 14. rokonsági fokig tilos volt a házasság, dacára ennek mégis megköthető volt az — bizonyos dispensációdíj lefizetése mellett. Minden embernek több ezer ilyen távoli rokona lévén, eme kitűnő rendszer feltalálójának, XXII. Jánosnak — ki földi pályá-lyát mint szegény proletár kezdte — 33 millió aranyat jövedelmezett. Íme a fürögök.

De hogy viszont maga a hirdető mennyire élvezi a szabad szerelemnek bár teóriában teljesen leszidott intézményét, mutatja Bellarmin jezsuitának, kardinális- és híres erkölcsprédikátornak óriási

résziül viseli az ellenkező fémjelzést: a „törvénytelen” csúfitó, igazságtalan bélyegét.

Ó hallgassátok meg ti szentek e martíraitok csendes sírását, jajját, utolsó halálhörgését, s belátjátok a ti csinálta erkölcsi világotoknak borzasztó termékeit!

Ti elnevezitek az ártatlan csöppséget törvénytelennek, — az ember legfontosabb rendeltetésébe, a fajfenntartásba önkényűleg belekontárkodtok,³ s még a halottakat⁴ is osztályozzátok: megáldott— és meg nem áldottakra, elkárhozott- és üdvözültekre

Ez a ti emberszeretetek, a ti szerelmetek, a ti kegyelmetek.”

El egy más világba, hol az erkölcs tiszta napja ragyog, hol csak valódi emberszeretet, tisztán a szerelem s a meg nem bolygatása fog uralkodó ideálként ragyogni!

sikere, ki 1624 metresszével a szabad szerelem tetőfokát érte el; sajját titkárja, Montyado azt írja róla 1602-ben, hogy „ez erkölcsprédikátor nemcsak végtelen sok nővel vétkezett, hanem több esetben másállapotúakat megmérgezett és azon apácákat, kik ellenkeztek, mint boszorkányokat halálra perelte.”

Hogy lehet az, hogy egy a teóriában leghíresebb prédikátora a kötött szerelemnek a gyakorlatban mégis a szabad szerelem egyik *királyi* (1624!) képviselője? . . .

³ A helyett, hogy orvos viselné a ti szerepeteket.

⁴ 1907-ben Benzler metz-i püspök elrendeli, hogy a fameki temetőben protestáns halottakat csak ama sarokba szabad eltemetni, hol az öngyilkosokat ássák el. A protestáns halottak eme megkülömböztetésének ellentétéként álljon itt egy másik eset, hogy két halálraítelt felsőbajorországi rablógyilkos, kik haláluk előtt meggyóntak, sírkövükön a „becsületben tisztelt” előnevet nyerték el.

Ima az erkölcshez a törvénytelenekért.

Akik gyermekek fölött ítélnek...

A mai társadalom, ez a vén kokott, kokottnak, törvénytelennek nevezi el szülöttét, a törvénytelen gyermekeket...

Íme ez a modern társadalom.

Törvénytelen a társadalom, s mert ő az erősebb, ő nevezi el szülöttét annak.

Ím ez a modern igazság.

Én meg azt állítom, hogy kenhetitek a társadalmat bármennyi rizsporral, az öreg marad, rossz marad. De ne kenjétek be semmiféle „*innaturális*” jelzővel annak szülöttét s — meglátjátok a „törvénytelen gyermek tisztaságát”.

Az anyát hagyjátok rossznak, de a leányát mentsétek meg, s igazságosak lesztek.

Emeljétek fel szavaitokat jövő szocialistái s tegyétek a törvénytelen törvényessé.

Nem a forma a fő, hanem a lényeg, nem a rizspor, hanem az igazság és a tisztesség.

Egy részeg hangja túlordíthatja a legszebb szimfóniát is, de azért mégis csak a részeg kell elhallgattatni.

Ó, mert a törvénytelen kéthónapos gyermek sírását elnyomhatja ugyan a bűnös (?) anya átka, de *te bűnös társadalom fogd be a szádat!*

Állítsátok vissza a régi jobbágyságot, a régi rabszolgaságot, de törüljétek el a törvényteleniséget s Kelettel egy színvonalon álltok.

Mert a Kelet nem ismeri a törvénytelen.

Te kis társadalom: te esküdtszék felmented a nagykorú gyilkost — s te nagy esküdtszék: te társadalom már születésekor elítéled teljes életére az ártatlant.

Hát túlzott eszmék ezek, túlszíneseek; vagy van-e szín, hasonlat, mi a mai állapotot eléggé feltüntetné?...

De jönni fognak még szocialisták, kik jobban fognak érezni, mint mi, mert a törvénytelenég törvénybe van foglalva, jóvá fogják tenni a törvénytelenéséget.

Mert érezni is kell, nem csak érteni.

Ne legyen rabszolga, alárendelt, ezt parancsolja: az ész, ne legyen törvénytelen ezt parancsolja: a szív.

A legkiabálóbb igazságtalansága legerősebb hangúak számára való: a jövő emberei majd megcsinálják a törvényesítést.

Mert a jövő emberei a törvénytelenekből fognak előkerülni, a társadalom páriáiból, kik nemcsak okoskodni,² de érezni is tudni fognak.

Akkor te vén kokott hiába kiabálsz:

— Íme, lássátok a rossz lányt, saját anyját veri! — mert már késő lesz, a lány már tudatára ébredt annak, hogy rossz anyától született

Akkor nem lesznek többé törvénytelenek, de nem lesznek ép ezért igazságtalanul elzüllött existenciák sem, kik *csak azért lettek rosszá, mert jóvá nem lehettek.*

Akkor több lesz a gyermek, de kevesebb lesz a gyermekgyilkos anyák száma, kik *csak egy ostoba előítélet?*³ *tehát semmi komoly ok alapján ölnek.*

Akkor több lesz az apa, de több lesz az eltartási díj is, mert akkor nem bújhatnak ki majd oly könnyen a vén kokott, a mai társadalom hatalmas védői: *a férfiak.*

Akkor kevesebb lesz a sírás, de kevesebb lesz az anyai átkozódás is, mert *az apák csak tagadni vagy elillani tudnak.*

Akkor törvény lesz a törvény és *törvénytelen* — *ami törvénytelen.*

¹ S annak alaptétele: az igazság.

² Mint a mai ker. szociológusok.

³ Általában áll ez minden esetre, de különösen az alábbira. Ulrik augsburgi püspök 600-ban ezeket írja: I. György nagyon mellette van a cölibátusnak, mégis megbánta házassági tilalmát, midőn egy klostorból hatezer gyermekfejet halásztak ki. — Ezt úgy hívják — a maga csinálta törbe kerülni.

Ima az erkölshöz az üldözöttekért.

(A zsidóság kérdése.)

Ha a háború, érdekellentétek kérdéseit nagyobb földrajzi kiterjedésekben vizsgáljuk, azt találjuk, hogy tulajdonkép ma is még a főelválasztóvonal nagy néptömegek közt nem a nemzetiségi avagy más érdek, hanem a vallás; — a kínai-japán faj és az európai közt óriási az ellentét, mit valószínűleg csak háborúval lehet elintézni, míg az egyes európai népek közt a békeszerződés elegendő. A teljesen ellenkező világnézet; a *pogánynak gyűlölete* a legerősebb motívum a legnagyobb erőszak alkalmazására: a háborúra.

A vallási motívum viszi a főszerepet a zsidó és keresztény népek között lévő ellentétek hangulatában is. Ha vallás nem volna, talán az örök béke világa költözne reánk...

A keresztény társadalmat mozgató nagy eszmék¹ oroszánrésze zsidóktól származik; azon eszmék, melyek a keresztény társadalom újjáalakulásainak irányeszméi: egy új filozófia: a Spinozáé, egy új gazdasági rendszer: a Marx-é, egy új világérintkezési eszköz: a Zamenhof-é, s végül — hogy a legfőbbet említsük — a kereszténység megalapítója: Jézus, kitől a kereszténység származottnak mondja magát, a a kereszténység megalapítója, istene, mindene; vagy talán annak zsidó származását kétségbevonhatja-e egy keresztény? Dehogy, óriási hálával van eltelve ama nép iránt, mely ilyen emberrel ajándékozta meg a kereszténységet, illetve — lenne eltelve, ha a vallás nem szülné a hálátlanságot, ellenségeskedést nép és nép közt. íme egy világtörténelmi abszurdum magyarázata, s ti még hangoztatjátok a vallásnak mindenek fölött való voltát? Egy ember megvált — saját

¹ Sombart berlini egyetemi tanár a zsidók világ gazdasági szerepét tüntette ki 1910. évi előadásaiban e szavakkal: „Miként a nap, úgy halad Izrael Európa felett, a hova ér, új kapitalisztikus élet sarjad, ahonnan távozik, minden elfonnyad, ami eddig virágzott...” E helyen mi a zsidóságnak a kereszténység ideális világában vitt szerepét fogjuk viszont szemlélni.

bevallásotok szerint — milliókat, hogy azután a saját emberei húsz évszázadon keresztül az ő megmentettei által sanyargattassanak; s ha van csoda, úgy csoda, hogy e nép fennmaradt — *önerejéből*, a mások bizony világi erőszakának *dacára* is.² Nekem jót tesz valaki, mindent neki köszönhetek, s én — kiirtani akarom a fajtáját vagy legalább is örökre elnyomom; íme a keresztény és zsidó világnézet diszharmoniójának *magyarázata*.

Vagy mindegyre azt mondjátok, hogy ez hízélgés a zsidók javára? — Pedig nem az, csupán az emberszeretet folyománya, s az — szerintetek — rossz; de aki nem elfogult, vallási előítéllettől mentes, az szerethet mindenkit, az dicsérheti a dicséretest mindenkiben, az nyugodtan, jóleső érzéssel mondhatja meg a valót, *az ilyenek tán a mai világban mindenki ellensége, pedig ő mindenkit szeret . . .*

² Perzselt vérszag, ártatlan anyák és gyermekek halálhörgése tölti be a középkor levegőjét. A szentelt ostyával üzött visszaélés, — melyet — állítólag — a zsidók összeszurkáltak és szétvagdaltak volna úgy, hogy „vér folyt belőle”, — képezte majd mindig a legabszurdumabb fővadásponot. Így a krónika szerint 1298-ban Wurzburgban és Nürnbergben állítólag 100,000 zsidót agyonütöttek, ugyanígy 1299-ben Röttingenben, 1338-ban az alsóbajorországi Deggendorfban „a kínzott ostyák miatt”, 1348-ban valamennyi rajnamenti városban lakó összes zsidókat elégették; 1349-ben Eszlingenben, Wormsban, Speyerben és Erfurtban a zsidók önmagukra gyűjtják imaházaikat és gettójukat, hogy így a meggyilkoltatás sokszor borzasztóan hosszadalmas inkvizicionális kínjaitól megmeneküljenek; mire 1350-ben a linzburgi krónika megjegyzi: miután a zsidó írtásnak vége volt, a világ újból kiderült.

1393-ban Rothenburgból részben kiűzik, részben megölik a zsidókat, s így — mint a jámbor krónika megjegyzi — a várost megtisztították. 1450-ben Capistranus János — a hírhedt inkvizitor „40 zsidót egy ostya megszenteltelenítése miatt megkínzóztatott és elégettett.” 1477-ben Passauban két zsidó miatt — kik állítólag ama keresztülvételében lehetetlen bűntényt elkövették volna, az összes zsidóságot hóhérekkel kiirtják. — 1510-ben Brandenburgban 38-at elégetnek, s kettőt közülük kegyelemből, mert felvették a keresztény hitet, „csupán” lefejeznek.

Ha a középkorban pestis ütött ki, azt a zsidók okozták. (Guyau i. m.)

Az újabbkori zsidóüldözésektől eltekintve, melyek mindig a „nagyon vallásos” országokból indulnak ki, míg a nyugati nagy államok ezt sohasem teszik, — szomorú befejezést nyert e világtörténelmi üldözési mánia Dreyfusnak, a fanatikus tisztnek és az azokkal szövetkezett francia klerikálisok áldozatának afférjében.

Ima az erkölchöz a lelki szegényekért.

(A keresztény szocialisták.)

Nem .. .boldogok a lelki szegények, mert övök a mennyek országa ... csupán

A pozitívizmus áldozatai általában a proletárok, úgy a szociáldemokraták, mint a keresztény szocialisták, csakhogy utóbbiak hipnotizált állapotuk folytán öntudatlanul szenvednek, s így előbbiek sem vihetik oly gyorsan keresztül bár öntudatos akaratukat.

Abszolúte nem közömbös a szociális kérdésre a valóság kérdése, mert a szociáldemokrácia leghatalmasabb ellenfele a keresztény szocializmus, szóval ama tan, mely hirdeti a túlvilági boldogságot, — tehát a szocializmustól el akarja vonni a figyelmet egyrészt azáltal, hogy a reális, a földi jólétet csak utolsó vagy legfeljebb másodrangú kérdésnek tünteti fel, másrészt hogy a szociáldemokratákat ateistáknak, tehát — az ő nézete szerint — rosszaknak mondja, azoktól a maga embereit teljesen elidegeníti, így lehetetlenné teszi a legreálisabb párthoz való tartozóság lehetőségét s annak helyes programjának megvalósíthatóságát.

A szocializmusnak be kell látnia, hogy a keresztény szocializmus bár hallgatag (mint pl. Magyarországon), akár nyíltan (Németország Ausztria stb.), de mindenesetre legnagyobb ellenfele, nagyobb a kapitalizmusnál; mert ez magában semmi, a pusztá milliók — csupán pénzben — nem bírnak csatát nyerni, itt még katonák, még pedig elkeseredetten harcoló katonák kellene; ilyenek a keresztény szocialisták. Itt nem helyes s nem igazságos, szintén nemtelen módon felvenni a harcot, tehát fegyveresen, hanem az igazság fegyverével, a tudománnyal. A legjobb lépés már meg is történt: az iskolák államosítása, a hittan, vallástan kiküszöbölése, a felekezetenküliség törvénybeiktatása, majd a gyer-

mekekénél is ennek megvédése: akkor az ezután jövő generáció már a saját fejével fog tudni gondolkodni s így bízhatunk helyes utón, a tudomány útján való győzelmünkben. Egy másik tudományos fegyver, mely csak az előbbieket következménye: a vallást hirdetőket pozitívizmusának szabályozása. Három ellenfele van a szocializmusnak: 1. a keresztény szocializmus (vallás) 2. a kapitalizmus s 3. a militarizmus; az utóbbi nem számít, attól nincs mit félni, az egyszerűen a hatalmas mellé áll, tehát a jövő hatalmas szocializmusához, a kapitalizmus magában semmi; de a keresztény szocialistákat nagyon is számításba kell venni: 1. mert a kapitalisták hívei s védői, 2. mert ők alkotják a katonaság nagy részét.

Ha vizsgáljuk, hogy a szocializmus három ellenfele közül, melyik melyiknek érdekét szolgálja, úgy azt találjuk, hogy a keresztény szocializmus első sorban nem szolgálja a maga érdekét, mert az ő figyelmét leköti a leendő mennyei örök boldogság, s így bár öntudatlanul megvédi a kapitalizmus érdekét; a militarizmus ugyan bizonyos cifranyomórúságú tért nyer, valójában legfőképp szintén a kapitalizmusért van; a kapitalizmus végre abszolúte senkit sem szolgál, csak önmagát.

Ha már most összevetjük a kettőt, t. i. hogy a mai társadalomban úgyszólván csak a kapitalizmusnak van haszna, s hogy mégis a szocializmusnak a keresztény szocializmus a legnagyobb ellenfele, észrevesszük a nagy kontradikciót: hogy azon osztály, ama nagy néptömeg, amelynek semmi haszna sincs a mai társadalmi rendszerből, mégis ez pártolja ezt a rendszert legjobban, s hogy legádázabb ellenfele az őt is megmenteni akaróknak, — úgy eme abszurdumot másképp nem tudjuk megmagyarázni, megérteni, eme helyzetet nem teremthette más, mint a pozitív hit, különösen a túlvilági létben.

A keresztény szocializmus ezért nem igazi szocializmus, mert a bizonytalan túlvilági jólétért, egy illúzióért illuzórikussá teszi e földi lét biztossá tételét.

A keresztény szocializmus mindenütt megjelenik, ahol a szociáldemokrácia jelentkezik; tehát nem önálló, nem alkotó, hanem csak negatív, hátráltató irány, mi vagyunk a vezetők s a tagadókat meg kell győznünk.

A keresztény szocializmus különböző címek alatt

alakú: konzervativizmus, néppártiság, klerikalizmus, kongreganizmus, népszövetség stb., melyek tulajdonkép csak egyet mondanak folyton: *nem a kenyér, de a hit a fő*.

A vallás s még inkább a keresztény szocializmus azt hirdeti, hogy e földi lét csak küszöb, s a terem a túlvilág, tehát amaz nem olyan fontos, mint emez; — másoldalról, hogy ne az anyagiakra gondoljunk, hanem a földöntúliakra, mit ideális létnek nevez és materialistáknak az ellenkező gondolkozású embereket, így alakulnak át a milliók „jó hívökké”, keresztény szocialistákká s az ő „földi” jólétüket megteremteni akarók ellenfeleivé, íme, ez a vallás ereje. Ezért vannak a folytonos injekciók, Mária-¹ szt. Antal-kultusz, legújabbán a kongregáció, mert hisz a vallás önnön-magától megszűnnék, ha ilyenek nem volnának; ezek azonban időről-időre föl-villanyozzák a már elernyedtet, hogy azután ismét a mindent megölő bénaságba essék vissza. De a vallást ma már a tudomány is lassan korhasztja, s az a gazdasági fejlődéssel, ha feltalálják a gazdasági vérbaj orvos-ságát, feleslegessé fog válni.

Hogy a vallási pozitívizmus mellett a szocializmus keresztülvitele nem lehetséges, bizonyítja Franciaország, hol újból csak elnyomatás van, a régi rendszer szociális felírással, pedig az erfurti program pontját: a vallást már magánügy-gye tették.

A mai gazdasági berendezés senkinek sem kellemes, még a dúsgazdagoknak sem. Hisz nem kellemes érezni azt,

hogy nálam — az áremelkedés bevárása folytán — tízezrek számára van élelmiszer (pld. gabona), s amazok, mert nincs elég pénzük nem vehetik meg, hogy éhségüket csillapítsák. E benső tudat viselése egy életen át nagy önelégedetlenséget szül, mégpedig a legsúlyosabbat: a lelkit, hisz a dúsgazdagnál boldogabb még a nyomorult szegény is, ki egyszerűen, de boldogan él. Mily szép korszak lesz, melyben a legjobban jutalmazott, ha tényleg zseniális, kiváló, csupán érdemei öntudatában lesz jutalmazott s így boldog.

¹ IX. Pius pápa 1834-ben „Ineffabilis” kezdetű bullájában Mária szeplőtelen fogantatásának: dogmáját hirdeti ki (azaz ez annak a teteinek a leszögezése, hogy Mária édesanyjától az eredendő bűn nélkül fogantatott volna).

A vígasztalanság vallása.

A vallás nem nyújthat vígasztalást, csak annak, ki gondolkozni Képtelen, úgy hogy csak ily lehetetlen utakon képes magán segíteni; ezt is csak „úgy a hogy” megnyugtatta, de reálishan sohasem segít azon. Az ész az egyedüli, mely segítséget nyújthat, sőt ép ennek hiánya s a vallással való helyettesítése szüli a legtöbb bajt.

A kötelességérzet nem egy esetben elvesz a vallásosság folytán: az özvegy nő a helyett, hogy férje halála után most már gyermekeit nézve, azokról igyekeznek gondoskodni, — járja a templomokat, rákölti pénzét temetésre, lelkészekre, misékre a szerencsétlen, s így még a helyett, hogy övéire fordítaná az esetleges kis vagyont, irreális dolgokra pazarolja el azt, sőt még a fentiek miatt adósságba, s így a nyomorba süllyed.

Egy másik kép: súlyos beteg a férj, s az asszony szt. Antalra, gyertyákra és más szent célokra fordítja tán utolsó filléreit a helyett, hogy orvosságra, mi a családfenntartó életét megmentené.

A viharban hánykolódó tengeri hajón megtért meséje is naiv és elavult már.

Orvos kell, mert ahol ez nem segít, ott még a természet, fiatalság segíthet, de ha ezek sem segítenek, akkor már az imádság sem használ.

Villámhárítóval s nem szent szimbólumokkal hártják el a villámot — még a templomokról is.

Kárvallásnál jó tanács, esetleg pénzzel, munkával való segítség, s nem üres biztatás földöntúli jóléttel képezi a remédiumot.

Nem processzió, de jó közigazgatás akadályozza és szünteti meg a járványokat.

Nem, a vallás — legkonciliánsabbul véve — a bajon nem is segít, nem is árt.

De a vígasz alapja fikción, illúzión alapulván, ter-

mészetesen maga is az. Ha az alaptétel az, akkor a belőle levont következtetés is az, amint ez minden vallás nyújtotta vigaszban kimutatható. Legklasszikusabb példa: ha egy kiváló, jó ember sokat szenved, azt mondják: isten sújtja, kiket szeret.

Avagy az eltemetés ideg- és szívetromboló hosszas szertartásai nem még jobban növelik a fájdalmakat a helyett, hogy enyhítenék?

Nem, ma már a vallás senkinek sem nyújt segítséget, — vigaszt pedig csak annak, ki a dolgok mélyére látni képtelen.

Az erkölcstelenség kora.

Jó csak jóból eredhet.

Hogy mennyire nem igaz, hogy ma az erkölcstelenség nagyobb, mint volt a vallás korában,¹ semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy nem egyes eseteket s nem is az esetek mennyiségét, hanem a rosszaságot szülő intézmények számát kell tekintetbe vennünk. Hasonló az eset, hogy ma — a szabad verseny korában: a nagy drágaságban — rosszabb helyzetük volna az embereknek, mint a jobbágy-ság, vazalluság korszakában; ami azért nem igaz, mert ha nagyobb a drágaság, nagyobb a kereslet is. De ettől eltekintve, mennyivel nagyobb a szellemi, anyagi élvezetek száma a felfedezések óriási kvantuma folytán: vasúti utazás, telefon, villanyvilágítás stb.; úgy hogy helyesen mondják (Szuszai),

¹ Csak néhány kicsiny példát kívánunk felhozni, hogy minő erkölcsi meghibbanásokban szenvedett három jezsuita páter, de különösen a hírhedt Liguori, az egyház doktora (doctor ecclesiae).

Busenbaum, a münsteri jezsuita „Medulla theologiae moralis” című művében 1640-ben azt mondja: „Halálos ellenséget szabad megölni; de ha a keresztény szeretet parancsolja, helyettessel is szabad azt végrehajtatni.” Escobar jezsuita neve után az agyafürt hazugságot eszkobardirozásnak nevezték el; 1646-ban hirdette hírhedtté vált morál-szofizmáit. Gury Péter ugyancsak jezsuita páter és az erkölcstan tanára, művében 1833-ban az érvényes hamis eskük letételének rendszereivel is foglalkozik.

De valamennyire a koronát de *Liguori* Alfonso Mária, a morál-teológiának megalapítója teszi fel, kit 1839-ben hálából szentté is avattak. Főbb elvei: Az eskü, ha többértelműre vonatkozik, nem bűn. A tanú vagy vádlott kijelentheti eskü alatt, hogy nem emlékszik valamire, bárha annak ellentéte áll fenn.

Aquaviva Claudio, a negyedik jezsuita generális hírhedt titkos instrukciói a XVI. század vége felé jelentek meg. A jezsuita tudósok ezek hitelességét megtagadják, míg a paderborni kapucinus kolostorban feltalált iratokat a többi összes tudósok egyhangúlag *Aquavivától* szánnazottnak állítják. Főtételei a jezsuitizmusnak ezek szerint:

hogy ma egy szegény embernek több lukszusban van része, mint hajdan egy királynak. S hogy ez mégsem teljesen boldog állapot, annak magyarázata, mert a munkás helyzete bizonyos tekintetben rosszabb, mint volt a vazallusság korában, nevezetesen a kenyér bizonytalansága folytán; de ez nem jelenti azt, hogy térjünk vissza tehát ama régi állapothoz, de azt, hogy ez a mai kor csak átmeneti állapot egy teljese-
sen az érdemen: a munkán, tehetségen, szorgalmon, ügyeségen, zsenialitáson egyszóval: a személyi érdemeken nyugvó társadalomhoz.

Azt, hogy ma van-e több bűncselekmény vagy erkölcstelenség, avagy régen volt-e, azt megállapítani nem lehet, de igenis, hogy melyek azok az intézmények és viszonyok, melyek régente az erkölcstelenségek végtelen számát születték. Ilyenek:

1. A rabszolgaság, mely később hűbériséggé enyhült, csak a felvilágosodás, a tudomány korszakában alakult át a mai jogi egyenlőség² míg a teljes vállaltalanság fogja csupán a gazdasági aránylagos egyenlőséget eredményezhetni.

2. Az emberiség legnagyobb jótévoí, az igazságok kutatói s így az általuk képviselt *tudomány* a vallás korában

Hízelegj a nagyoknak, fejedelmeknek, veszítsd (már mint te, jezsuita) őket össze, s azután lépj fel mint békeközvetítő. Mutasd magad szegénynek. Gazdag özvegyeket rá kell bírni vagyonuknak a rend javára való ajándékozására. A rend novíciusait is ezért kell gazdag családból válogatni. Általában macchiavelli-féle elvektől büzlik e könyv, melynek végén röviden ez áll: ha idegen kézbe kerül e könyv, tagadd azt le kereken, s mutasd meg a másik nyilvános, „jó” szabályainkat tartalmazót.

1514-ben kibocsátanak egy — a pápai irodában kidolgozott és Rómában nyomtatott — bündíjszabást. Eme, a szent kollégium által szerkesztett díjszabásnak kivonata így hangzik:

Bűnbocsánat annak, ki uzsorát üzött	7 grossi
hamis bizonyítványokat írt	7 „
hamisan esküdött	6 „
valamely bűnügyben valamit okmányokkal hamisan igazolt	6 „

Eme tarifa végső passzusa pedig így hangzik: „Hujus modi graliae non concedantur Pauperibus, quia non habent, ergo non possunt consolari” — a szegények, kiknek semmijök sincs, eme vigasztaló kegyelemben nem részesülhetnek, (Fuss vagy fizess — szerző.)

folytonos üldözéseknek voltak kitéve, sőt a középkorban nem a bigottéria emberei voltak az elrettentők, a boszorkányok, a rossz szellemek, hanem a legvilágosabb szellemek: a tudósok. A mai gondolat-, sajtószabadságot a felvilágosodás szülte; — s a legtisztább, a minden vallási pozitívizmustól megszabadított tudomány, s így a legmagasztosabb, a legtisztább igazságok a jövő korszakához fognak vezetni és abban születni . . .

3. A háborúk³ számának óriási csökkenése. Régen a fanatizmus híveinek fejeitől függ a háború, ma a nacionalizmus fejeitől, s hogy ettől is megszabaduljon, egy újabb, objektíve gondolkozni tudó, bár vallástalan generációra van szükség.

4. A nő helyzete a vallás korában rabszolgai, az átmeneti korszakban itt is az ébredés tapasztalható, s ez az ideális társadalmi korszakban a teljes egyenlőséghez — nem csak jogi, de anyagi tekintetben is — fog vezetni. De itt van

5. a legégbekiáltóbb produktum: a törvénytelenység, az ártatlan csöppségnek kitagadása, megbélyegzése. Ennek helyzete ma szintén javult, s csak a tudomány, tehát az igazság korában fog az kiveszhetni teljesen.

Az 1644. és a következő években Maidalchini Olimpia, a pápa sógornője hivatalokat, méltóságokat adott el. Midőn egy játékban sokat vesztett, felcacagott és a bűnbocsánatpénzekre való célzással felkiáltott: „Nem tesz semmit, hisz csak a németek — bűnei!”

Lehetne itt még számos példát felsorolni, de egy-két vakító sugár is megvilágítja a nagy sötétséget. Bizony jó, hogy a vallásuralmi korán túlvagyunk s beléptünk a vallástalanság erkölcsi világába.

Még egy, a mai kor klerikális gondolkozását, ízlését, teljesen ferde erkölcsi felfogását jellemző esetet kell felemlítenünk. Az 1900. (tehát nem a sötét középkorban) és a következő években folyt le a klerikálisoknak és parlamenti szószólóiknak agitációja a „Lex Heinze”-ért, amely törvény — az erkölcstelenség letörésére irányult volna, valójában pedig a művészet és a tudomány szabadságát a legszélsőbb fokban fenyegette. Eme tervezett, bár csak részben törvénnyé vált Lex Heinze árnyékában a festészet, szobrászat és költészet legremekbber termékei ellen irányuló hajsza fejlődött ki. Goethét, Wielandot és Heinét bemocskolták, Faus-tot egy hamburgi szemináriumban betiltották. Tizianót, Rubenst, Giorgionét és Correggiót szemérmetleneknek denunciólták, munkáik szokszorosítását üldözték. Eme művészi emberábrázolás ellen irányuló hajszaának hülyeségei csupán ugyanannak nevetségese volta múltá föül.

6. A valláskülönbség, de különösen ha valaki nem tartozott valamely uralkodó valláshoz, ez majdnem teljes jog nélkül való állapotot idézett elő; ennek még ma is sokan érzik a hatását, s ez is teljesen csak a vallás uralmának, a vallás alkotta helytelen különbségek megszüntével szűnhetik meg. (Így a zsidóság kérdése is, kiknek mindenike úgyszólván ma is üldözésnek lehet kitéve — noha a legelőrehaladottabb, de a vallási pozitívizmust elismerő országokban is, példa rá Dreyfus.)

7. Az abszolutizmus tisztán a vallás szülötte. Az első abszolút uralkodó az ellenség fölött aratott győzelmével kivívott legfőbb hatalmát állandóvá csakis az istenektől való származás meséjével tehetette. — Ez ma már az alkotmányosság bár nem egészen bevált, de jobb intézményét szülte, s csakis a teljes vallástalanság korában születhetik meg a tiszta önuralom korszaka az abszolutizmus teljes kizárásával, mert az abszolutizmus egy felsőbb lény létezésének elismeréséből származhatik csupán.

A vallástalanság korát az emberiség korának is nevezhetjük. Amikor az *ember végre megtalálta önönmagát*. Ekkor az ember befogja látni, hogy nincs valami speciálisan istentől származó lény, ki parancsolhat a többinek *ezért*, amikor tehát az egyik istennek képzelte magát (fáraó), s a többit a főregnél aljasabb, hitványabb semminek, kit eltiporhat (innen a bosszú, háború, rabszolgaság, abszolutizmus

Itt említjük meg mint groteszk jelenséget, az egészen korunkba nyúló „blúzháború”-t. Így még 1908-ban a kempeni kát. lelkész azt prédikálá szószékéről, hogy fiatal lányoknak forró nyárban nyakukon és karjaikon nem szabad könnyen öltözködniük — tisztességük veszélyeztetése nélkül.

Végül az ereklye-visszaélések óriási számát jelzi ugyancsak a következő hivatalos leltár, melyet az egyházi vagyronról Franciaországban 1907-ben felvettek, melyhez az ereklyék is tartoztak. Eme leltár adatai szerint felvették és elkönyvelték: szt. András 5 testét, 6 fejét, 17 karját, lábát és kezét; — szt. Borbálának 5 testét, 2 fejét; — szt. Vazul 4 testét, 5 fejét; — szt. Györgynek 30 testét; — szt. Juliannának 20 testét és 26 fejét; — szt. Pongrác 30 testét . . .

Íme látjuk, hogy egyrészt a régi erkölcsök (?) ma kerültek világra, másrészt, hogy a mai vallási erkölcs is igen szép sikerekkel dicsekedhetik.

² A régi korban még a vallást hirdetőktől annyiszor emlegetett ideális Plató is elismeri a rabszolgaság helyességét.

³ 1096-ban kezdődik a keresztesháborúk hosszú láncolata, a melyeknek hétmillió ember esett áldozatul.

stb. származási lehetősége), s megfordítva az illetővel vagy illetőkkel szemben a semmibevert lények érezték ugyan emberi mivoltukat, mert a korbácsütés mindenkinek fáj, de 1. vagy belenyugodtak az isteni változhatatlan akaratra tudatlanságuk folytán, vagy 2. bár talán tudva az igazságtalanságról, ezt nem merték kinyilatkoztatni, — s ha lángeszük ereje fényleni mert, a kínok halálával pecsételték meg mérészségüket.

Az ő halálukon keresztül született meg húszezer éves álomból a felébredés. Ma még a derengés korszakát éljük, mikor már érezni kezdjük, hogy emberek vagyunk, de még nagy különbségek vannak mindig, s teljesen csak a vallástalanság korában fog *mindenki mindenkiben csak embert* / α/π /.⁴

8. Régebben a bosszú elvét ismerték a büntetőjogban és általánosságban, sőt az a vallás intézményeiben is nyilvánult, ma ezt majdnem teljesen kiküszöbölték (pld. a halálbüntetés parciális eltörlése), s teljesen csak az emberiség korszakában — mikor csak embereket látunk, s nem isteneket s ezektől különösen pártfogolt egyéneket — fog megszűnni.

⁴ Az abszolutizmus: isteni uralom; — a konstitucionálizmus: isteni elemmel vegyített emberies uralom; — az önuralom: a tisztán emberi alapon szervezett uralom.

Az, hogy az abszolutizmus, nevezetesen a hosszabb ideig, nagy territórium felett, ivadékokon át tartó, tehát örökös abszolutizmus és tirannizmus vallási alap nélkül nem exisztálhatott, például szolgálnak a múlt és jelen összes abszolút fejedelemségeinek történetei. A volt zsarnok szultánok: az allah profétájának utódjai; — a nemrég detronizált kínai zsarnok császárok a napisten fiainak mondták magukat; — a rendszerint testileg gyenge, de alárendeltjeik felett keménykezű abszolutizmust kifejtő orosz cárok egyúttal egyházuk legfőbb emberei, kat. nyelven szólva: pápái; így látjuk ezt a többi, ma uralkodó abszolút fejedelmeknél is. A régi világból pedig legklasszikusabban kiemelkednek az egyiptomi fáraók, kik mint a napisten fiai, tehát félig-meddig istenek, alattvalóikat főrekszámba sem vették, s ezek viszont a legnehezebb, a taposó malom munkáját is tízszeresen fölülmúló munkákat végezték — állat módjára: öntudatlanul — az isten fiának. De hisz el se lehet képzelni azt, hogy egyik ember a másíknak, pláne még annak mindenféle atyafiának, utódjának mindenét, munkáját, vagyonát odaadja, magát és véreit kínoztassa és megölesse, ha csak azt nem hiszi, hogy ez valami „isteni”, kivel szemben némán engedelmeskednie kell, s még gondolnia sem szabad az ellenállásra avagy amaz „isteni”-nek igazságtalanságait megbírálnia.

9. Ugyanez áll a bűncselekmények mind helyesebb, igazságosabb elbírálására.⁵ A régi nyomozó inkvizícionális, tehát kínzó eljárással szemben a mai korban az csak részben van meg, s teljesen csak az emberiség korában fog megszűnni.

10. A párbaj szintén a vallás produktuma, s a legfontosabb igazságoknak, sőt a nemzetek közt felmerült vitás kérdéseknek eldöntésénél is használták; ma már csak kisebb ügyekben, de itt sem mindig fordul elő; végleg pedig ez is csak a vallási pozitív felfogás teljes megszűntével fog megszűnni.

11. A tudomány elnyomása s az abból származó számtalan rossz. Tudvalévő, hogy a tudomány, különösen a materiális csakis a mai korban fejlődhetett ki, s a vallás korában egész természetes volt annak elnyomása, ezért akkor a fertőző betegségeket imádságokkal (így az ókorban is), kézrátétellel (még az akkori lángelmék is, mint Krisztus) gyógyították (?), ma már legnagyobb részben szérumokkal gyógyítják meg azokat, — s teljes eredményt itt is csak a tudomány fénykorában fogunk elérni, így a technikai tudományok, bár a nagy többség azoknak inkább árnyoldalait

⁵ 1235-ben a narbonni konzíliumon megfogalmazott határozatok értelmében hamisan esküvők, becstelének és gonosztévők is tanúskodhattak az inkvizíció előtt. Egyik eretneknek a másik ellen tett vallomását is érvényesnek nyilvánították.

⁶ Az inkvizíció, mely a vallásuralom tetőpontján, ezen uralom teljes sötétségét, erkölcsi értékét a maga valóságában mutatta be, örök, kitörölhetetlen foltja marad ez intézménynek.

Voltak bűncselekmények szép számmal, tirannizmusok, elnyomatások is, de ily válogatott, oly raffináltan kigondolt, oly nagyszámú és annyi halált okozó kegyetlenkedést soha semmilyen más intézmény nem eredményezett, ezért meg fogjuk dióhéjban világitani az inkvizíció történelmét.

IX. Gergely 1233-ban a dominikánus és ferencrendi szerzeteseket felruházta az eretnekek felett való bíraskodással, s ezzel az az inkvizíció alapját megvetette. Ezek után figyeljük meg, vajjon világi avagy egyházi befolyás, tevékenység szülte-e és tartotta ébren e fertelmes intézményt.

1478-ban IV. Sixtus egyik bullájával Spanyolországba vezette be az inkvizíciót. Tulajdonképpen 1184-ben kezdődik a boszorkányperek korszaka, melyek egész Német-, Francia-, Olasz-, Spanyol- és Angolországot berondították, bevezetve VIII. Innocenz „Summis desiderantes affectibus” kezdetű bullájával, mely a boszorkányságot, mint a katolikus hittől való elszakadást s az ördöggel való érintke-

érzi, különösen a gépek felfedezésével, de ezek is a teljes emberiség korszakában mindenkinek teljes, aránylagos s érdemleges jutalmazását fogják eredményezni.

Sőt a szabad filozófia a legkisebb vallásos árnyalattal is szakítva, be fogja bizonyítani az egyedül jogosult ember jogát, s létrehozza az emberiség fogalmát. Ma még csak humanizmusról, Menschlichkeit-ről, emberiségről, tehát csak valami emberhez hasonlóféléről beszélhetünk, s nem humanitásról, Menschheit-ről, emberiségről, tehát a valódi emberi felfogásról.

12. Amint a vallás szülötte az abszolutizmus, úgy a tudományé a szocializmus, a társadalom-tudomány; — ennek nyomát sem találjuk a vallási korszakban, ha csak néhány csenevész virágát annak nem mondjuk, — s ez nem az erkölcstelenség rovására írandó.

13. Az arisztokrácia s az ebből származó számos egyenlőtlen jog, általában az összes régi, születésen alapuló osztályok kiváltságai nagyrészből a vallásban lelik eredetüket, de mindenesetre hatalmas támaszukat, ezt a felvilágosodás korszakában mindinkább veszítik, s a felvilágosultságban pedig teljesen el fogják veszíteni⁷.

zést definiálja. E bulla alapján két dominikánus 1487-ben megszerkeszti a „boszorkány kalapács” (Malleus maleficarum) című törvénykönyvet, melynek főbb §-ai: csak a papi bírák illetékesek a boszorkányperekben; — pusztá híralapján szabad kínoztatni; — eretnek eretnek ellen, gyermek szülője ellen tanúskodhatik; — a védőknek nem szabad szenvedélyesen védeni a vádlottal, nehogy őt is eretneknek tekinthessék; — bizonyítási eszköz a kínzás; — a legnagyobb eretnek, ki nem hisz a boszorkányokban. (Minő sötétség, minő erkölcsi fertő! — szerző).

E boszorkány-törvény 1489-ben Kölnben jelenik meg nyomtatásban. A fő indító ok — úgy látszik — az illetők vagyonának elkönfiskálása volt, s a per csak ürügyként szolgált Sok helyütt valóssággal elnéptelentették a vidéket.

Llorente szerint: boszorkánytornyokban éheztetik a szerencsétleneket, akik közt gyakran tíz éves leányok is vannak, kiket az örök becstelenségnek meg, hogy az ördöggel való machináció ezáltal bizonyíttassék. A vége rendszerint vagy éhhalál, vagy legjobb esetben nyaktiló.

1484-ben meghívják *Arbuaes* Pétert inkvizítornak. A „Mistères de l’Inquisition par Fereal” e förtelmes kínzó előtt lefolyt pert így írja le:

A kínzókamrába való leszállás után a pribékek többek közt egy gyönyörű szép nőt is elővezettek, Éppen gyermekét szülte volt

Mennyi visszásság származik csupán emez egy intézmény (az arisztokrácia) uralmából; különben úgylátszik a keresztelés, tehát a valamely uralkodó valláshoz s így osztályhoz tartozás máskülönbönb közömbösnek látszó aktusa megvilágítja így magamagát, s ezt érzik ma is sokan (pld. a zsidók); a teljes egyenlőség e téren szintén csak az érdemen, s nem a születésen alapuló társadalomban lesz elérhető,

14. A házasság tulajdonkép a vallás produktuma, mert a legtöbb vallás azt istentől megáldott szerelemnek jeltenti ki, s így kényszert gyakorol annak folytonossága fellett akkor is, midőn már megszűnvn minden szerelem, annak felbontását istentelennek, vallástalannak mondja.

Hogy a házasság csak korunkban érhetete el enyhébb formáját, az egész természetes, hisz mindez intézmények változatlanok egész a francia forradalomig, s ma már — a közöny korszakában — nem vagyunk közömbösek a valódi, tehát emberi, s az abban lakozó nemesebb, sőt legnemesebb részekkel szemben sem (miket régente rossznak minősítettek, így a szerelmet, koitust stb). Ezért nincs már semmi, illetve legalább nem annyi akadály a házasság megkötésénél, pld. hogy a felek valláskülönbségük miatt egymáséi nem lehetnek,

és ezért az inkvizitor mindig szelíden „lányom”-nak nevezte, miközben a kínzás folytatását élvezte, mert a kínzottak könnyei mindennapi szükségletté váltak nála. Sem a könnyei, sem a jajgatás, mely köveket is meglágyított volna, nem érintették őt . . . Az állítólag hitetlen nőt egy csatornaformájú, (hogy azon a vér végigfolyhasson) kínpadra kötötték, s két erősmarkú legény forgatta a kerekeket, hogy a kötelek úgy szétnyúzták a szerencsétlen testét, hogy a vér befrecskendezte a pribékeket. Azért a nyújtóztatást tovább folytatták — egy teljes órán át. Minden szorításnál feljajdult a szerencsétlen, mintha csak a lelkét akarta volna kilehelni; miközben Arbues továbbra is „kedves lányom”-nak nevezte áldozatát. Majd az orvos közbeszól, hogy az áldozat már nem bírja soká. Most az elernyedttagokat szabaddá teszik s a csontok is kilátszanak a vágástól. Egy fekete vérsugár tör elő a szájából. A kísérő szerzetes jeltenti: „Monseigneur, a tortúrának vége van, a nő halott”. — „Isten legyen irgalmas az ő lelkének”, mondja Arbues, . . . ő eminenciájának egy újabb áldozatot vezettek elő. . . így szól a krónika, s ezt az embert szentté avatták. De ez még semmi; egy 1542-ből származó pápai bulla az inkvizíció legerélyesebb kezelését írja elő. — Elég a legkisebb gyanú. — Különösen kálvinistákkal szemben semmiféle toleranciát nem szabad gyakorolni. — Előbb megölik s azután megégetik az eretnekeket, hogy „az eretnység kifőjjon belőlük”. . . Borzasztó, s még a törökre meri a kat. történelem mondani, hogy erőszakkal terjeszkedtek.

nincs már szigor az elválásnál, sőt a felbonthatatlanság majd mindenütt elenyészett, kivéve, hogy ép — ami a házasság lényege: a kölcsönös vonzalom, a szeretet, — ennek pusztá hiánya: a kölcsönös gyűlölet a házasságot meg nem szüntetheti, ami mutatja, hogy még mindig nem értjük meg a házasság valódi lényegét. Sőt már a szerelem teljes szabadsága napjának egyes sugarai is jelentkeznek a nyugat párizsa felől a férjetlen nők törvénytelen gyermekeinek eltartása s jobb dotálása folytán, — de még sok-sok ideális munka vár a teljesen vallástalan korra. Ti szentek meg csak hirdessétek az isten igéjét, amíg mi u. n. istentelenek a legszentebb ígéket keresztülvisszük.

15 A szerelem vallási fémjelzésének természetes következménye a *prostitúció*, szóval a szabad szerelemnek becstelenné való kinyilvánítása.

A szerelemnek — vallási felfogás alapján — létesített két osztálya: tisztességes és tisztességtelenre való felosztása szüli a prostitúciót s azok áldozatainak teljes romlását. Nem a felek testi, szellemi összetartozósága, a kitartás nemtelen volta, nem azok kiválóságai vagy hibái szerint különíti el, vagy egyesíti őket a vallási felfogás, hanem a papi áldás avagy annak hiánya folytán.

1560-ban IV. Pius enyhíti ugyan a borzalmakat, de már V. Pius, Lombardia egykori főinkvizítora, 1566-ban elfoglalja trónját azon kijelentéssel: „Lehetetlennek tartom, hogy mint pápa üdvözülhessek”. Ő volt az, ki soha egy kriminális véleményt sem enyhített.

Közben Oroszországban is történik egy kis epizód. Scherr János történetíró szerint: Rettenetes Iván, a jámbor cár, ki magamat apátnak nevezte ki, 1569-ben a papok áldásaitól kísérve követi el borzalmas tetteit. Előbb legájtatosabban végighallgatja a misét, azután kínoztat, elégettél, elevenen eltemettet.

Ismét egy teljesen egyházi ember: V. Sixtus kijelenti: „Legjobb étvágyam van egy kivégzés után”. — „Jobb szeretem, ha az akasztófák, mint ha a börtönök teltek”.

1598-banjk tudós páter Paramo bebizonyítja művében, hogy már Ábrahám, Izsák, Jákob, Mózes, Salamon, Dávid, ker. János és az apostolok is inkvizítorok lettek volna.

1616-ban a würzburgi hercegprimás elrendeli, hogy a hivatalnokok hetente legalább tizenöt embert elégessenek, így 12, sőt 9 leves lánygyermekeket is elégették e helyen.

Scherr kultúrtörténelmének függelékében közli az egyik inkvizíciónális kínzásnak jegyzőkönyvét 1631-ből. „1. A hóhér a vádlott nő kezzeit rákötötte egy lajtorjára, utána pedig feszíteni kezdte a test minden részét, hogy a szíve majd megghasadt, de irgalom nem

Ma már itt is — bár nem mindig — haladás észlelhető, s különösen a legnagyobb írók — kik az emberiség legmélyebb érzői — a szerelem szabadságának lánglelkű úttörői.

Ez elhomályosítja ugyan a házasság vallásszentségi mivoltát, de legideálisabb magaslatra emeli a szerelmet . . .

Mindezen s még számos itt fel nem sorolt tények bizonyítják, hogy számos erkölcsileg elavult, tehát az emberiségnek, illetve annak aránytalan nagyobb részének fejlődését hátrányosan befolyásoló intézmény csak a vallási felfogásból származik.

Mindezen intézményeknél világosan kimutatható, hogy a maít és jövő közti ellenléte a vallás, illetve vallástalanság idézi elő, az átmeneti kor pedig azok együttes hatásának szimptomáit tünteti fel.

Mennél jobban terjed a felvilágosodás, annak fényében mind jobban felismerjük a hibákat, s a teljes fény karában azok végleg ki fognak pusztulni.

Bűn lesz bűnösnek lenni, régente bűn volt igazérzésűnek lenni, s e fogalom még ma sem tisztult. A régi korban a vallás volt a legfőbb úr, tehát alárendeltként szere-

volt, (így szól a jegyzőkönyv, azután folytatja); 2. miután nem ismerte be bűnét, levágták a haját, szeszt öntöttek a fejére s a hajtöveket kiégették; 3. kénes tollakat égettek el a hónalja alatt és a nyakán; 4. kezeit a mennyezet felé húzták; 5. ez a fel- és lehúzás négy óráig tartott, mire a bírák reggelizni mentek; 6. midőn visszajöttek, a hóhér a nő kezeit és lábait a hátára kötötte; 7. a nőnek hátára szeszt öntött és azt meggyújtotta; 8. ezután sok súlyt rakott a hátára és felhúzta a magasba (érdemes megfigyelni, mint növelik a kínzásokat, milyen igazi szakértelemmel, hogy mindig súlyosabb és más testrészt kínzó legyen a fájdalom, s ne öljön végleg); 9. ezután ismét a lajtorjára fektették; 10. alája egy szeges deszkát tettek s utána felfelé húzták; 11. erre a mester lábait összekötözte s azokra ötven fontos súlyt akasztott, hogy a nő azt hitte, mindjárt ottmarad s a szíve megfullad; 12. de e mellett nem maradt (a jegyzőkönyv gyönyörű stílusa szerint), hanem ismét kioldották a lábait s ezután úgy becsavarták azokat, hogy a vér a lábujjakon kiserkedzett; 13. de e mellett sem maradt, hanem minden más testrészt is becsavartak; 14. a hóhér a harmadik tortúrát kezdte ezután, mely előtt a padra ültelte delikvensét, s miután a nő felhúzta az ingét, kijelentette előtte, hogy, ha nem ismeri be bűnét, halálíg fogja kínozni; — ezután ismét úgy felfeszítette, hogy lélegzeni sem tudott; 16. a korbáccsal csipőit ütötte; 17. ezután a csavarszékbe ültette, ahol hat óra hosszat ült; 18. a korbáccsal siralmasan össze-vissza ütötte, a mivel az első

pelt minden, az erkölcs is; ma a kettő még erős harcban áll egymással, sok helyen ez, másutt az győz és uralkodik, míg végre az erkölcs teljes diadalával fog ez erkölcstelen harc végződni,

Ne mondjanak tehát a mai korra annyi rosszat, a világosság világosság marad s a sötétség sötétség azért. Az ókor a maga rabszolgákat nevelő vallásával, a középkor inkvizícionális hatalmával az erkölcstelenség csimborasszóit érték el, s ezek merik azután, hogy e szomorú idők örökre letűntek, azokat visszasíratni?

Vissza baglyok odúitokba, ne beszéljeteek nekünk erkölcstelenségről; a mi fülünk már hallja az ember jajszavát, s nincs az az isteni hatalmasság, mely a kíntást jogosulttá tehetné. A mi fülünk már utálja a kíntást, a mi szemünk már nem tűri a nyomort, s a ti hangjaitok soha többé nem fogják azokat visszavarázsolni. Mi haladunk a magunk útján, s ti csak akarjátok visszaállítani akár a közép-, akár az ókort.

Általában azt lehet az erkölcsileg elavult intézményekre mondani, hogy ezek, ha nem is mindenben a vallás produktumai, de a vallás korszakában azok erkölcsi tisztulásában semmi vagy végtelen csekély haladást találunk; ami korunkban több-kevesebb, de feltétlen idealizálást tapasztal-

nap befejeződött. 19. Másik nap, midőn újból elővezették, a negyedik kíntást kezdték el vele, midőn valamennyi tagját becsavarták és hat óra hosszat így hagyták?.

Még elolvasni, leírni is borzalmas ezt, hát még — elkövetni. Más intézménye az emberiségnek soha ilyet szülni nem fog! *S mind-ezek akkor történtek, mikor a vallás valóban vallás volt, nem csupán ünnepi köntös (mint ma), mit csak vasárnap vesznek föl.* Akkor mindennap jártak templomba az emberek, a nap minden órájában imádkoztak, s milyen óriási volt mégis az erkölcstelenség.

Az 1645. év fontos dátum az inkvizíció történelmében, ekkor kezdődik *Carpzov*, a hírhedt benedekrendi szerzetes és lipcsei jogtanárnak rémuralma, ki állítólag ötvenháromszor áttanulmányozta a bibliát és a püspöki rendszert megalapította; — e mellett csekély húszezer halálos ítéletet hozott. Számos új kíntóeszköz föltalálója (szerencsétlen kor, midőn csak ilyeneket találtak fel); majd számos oly kíntási módot ajánl, melyek nem halálos sérüléseket, csak kimondhatatlan kínokat okoztak, pld.: a lábkörmök lassú, de folytonos, húzása, közbe a felpuffadásig — cseppenként — vizet öntenek a delikvensbe, (az úgynevezett vízpróba, mely úgy a lélekzetvételt, mint a nyelést megnehezítette); szurkot cseppentettek reá, avagy szálkákat szúrnak körmei alá; oltatlan meszet csöpögtetnek orrlyukaiba

lünk, s a ma vallástalan tudománya már előreveti a jövő legideálisabb alakulásának fénysugarait. Nem, még uralkodnak sokszor és sok helyt az éj foltjai, de kell még tisztán ragyognia az emberiség teljes ideáljának.

Ezt tapasztaljuk nemcsak az erkölcsi ideálokban, pld. a szerelem, igazságszolgáltatás, közuralom, kriminológia terén, de a tudomány és művészet haladásában is. msz_ ha semmi egyéb, csak az, hogy ma már az utolsó embereket is meglátjuk, azok szükségleteinek enyhítése ma már életszükségletté vált, ez a legideálisabb feladat, mely felett a vallásos kor vagy szemhúnyással, de legtöbbször korbáccsal és halállal tért napirendre, mindennél fényesebb bizonyíték. Nem, *a vallástalan emberre, a vallástalan korra vár a legdicsebb feladat: az emberiség legmegalázottabbjainak felemelése.*

Ez az egyedüli szent, a többi szentség ezek évezredekig át tartó elhanyagolására vezetett mindig. S mi sem bizonyítja jobban e tételt, minthogy a legvallástalanabb emberek ez eszmék legönfeláldozóbb hívei.

Ma egy *ember* többet tesz, mint régente egy *szent*. Ma az utolsó szervezett munkás is ideálisabban és mégis

s a hol e kínzások nem elegendők, ott még öt kínzási fokot ajánl. A „kegyelem” című fejezetben a lefejezést tárgyalja.

Eme kor — ma lehetetlennek látszó — butaságát világítja meg a következő eset: 1467-ben Baselben egy kakasnak inkvizíciós pert akasztottak a nyakába, mert azzal vádolták, hogy egy tojást tojt volna, de a pokol fejedelmével való ölekezésből kifolyólag; a szerencsétlen vádlottat tojásával együtt a nyílt piacon elégették. Voltaire hasonló pert említ egy ló ellen. Disznók, macskák, sáskák ellen is rengeteg peres papírt összeírtak. Sőt dr Cabanès „Indiscretions de l'Histoire” című művéből azt is megtudjuk, hogy a bebörtönzött állatoknak — ne vess világ! — a halálos ítéletet előbb felolvasták, mielőtt vesztőhelyükre vitték volna azokat.

1669-ben Móra svéd községben 71 nőt és 15 gyermeket égettek el máglyán boszorkányság címén.

1749-ben a 70 éves Singer Renáta apácát fejezik le Würzburgban, mert bebizonyult (!), hogy már tizenkét éves korában a sátán trónján foglalt helyei”. Utána pedig „az ördöggel való fogadás” miatt egy tizennégy éves leányt fejeztek le, ki az utolsó áldozata a német boszorkánypereknek.

Az utolsó áldozat Európában egy Göldi Anna nevű cseléd-lány volt 1782-ben, ki állítólag egy gyermeknek „hajtűmag-ot adott be.

reálisan gondolkozik, mint régente az emberiség szemefényei. S ezt nevezik az erkölcstelenség hanyatlásának? Nem, ez irányban kell haladni, s azt az irányt, mely semminő irányban haladást nem tudott az utolsóelőtti évszázad kezdetéig felmutatni, teljese_n_el kell hagyni.

Ez nem hanyatlás, de haladás, nem erkölcstelenség, de idealizmus, nem erkölcstelenség, de emberi szeretet, ez az út, a cél, a minden, a többi csak akadályozó lehet az emberiség további rohamos haladásában.

Ha tudjátok, állítsátok vissza a régi vallásos korszakot, de akkor operáljatok meg minden *agyai*, mert míg egy épen marad, boldogulni nem fogtok.

1788-ban égették el az utolsó eretneket Spanyolországban. Ezzel a „boszorkánydüh” véget ért. Körülbelül *százezerre* tehető a kivégzett boszorkányok száma. Llorente csupán a Spanyolországban elevenen elégettettek számát 34656-ra teszi. Voigt János történetíró pedig a vallási fanatizmus, a vallásháború, a keresztes hadjáratok és az inkvizicionális bíróságok összes áldozatait *kilenc millióra* becüli.

S végül, hogy a koronát is rátegyék e gyönyörű intézményre, 1867-ben, tehát nem is olyan régen, IX. Pius, tehát nem egy világi ember, Arbues Pétert, tehát a legvérengzőbb kínzót Saragossából — a szentek közé iktatja.

Mindenki, — úgy a hason-, mint a más gondolkozásnak ítéljék meg, vajjon kinek a keze játszott közre az inkvizíciónál, ki léptette azt először életbe: egyházi vagy világi ember, hány fő- és generálinkvizitor lett később pápa, sőt szent (az 1517-ben működő Florenzio főinkvizitor is később IV. Hadrian pápa lett), hány pápai bulla alapítja, szigorítja a kínzást, — kinek az érdekében történt mindez; vajjon a világi elem csupán segédszerepet játszott-e tényleg, vagy főszerző volt-e, nincs-e tehát semmi befolyása az egyházi elemnek? S ha mind e kérdésekre az egyház terhére kénytelen mindenki felelni, — nem hiábavaló volt e gyűjtés fáradságos munkája.

Ha objektíve, eltekintve minden pártolási szimpátiától, másrészt minden benső szubjektív szenvedélytől menten vizsgáljuk az inkvizíció és a boszorkányperek ügyét, úgy az eretnekek üldözésének oka első tekintetre nyilvánvalónak látszik; de már nem így a boszorkányoké. Ezek az esetek legtöbbszörében ártatlan nők, sőt apró leánygyermek voltak. Mi lehetett az oka ezek üldöztetésének? Bizonyos, hogy ezek hitetlenséget nem terjesztettek, hisz ma is a nőknek óriási többsége úgyszólván kivétel nélkül hívő, — miért üldözték hát mégis őket? Közelállónak látszik tehát a fellevés, hogy az esetek legtöbbszörében az illetők anyagi javainak elkobzása, eltulajdonítása képezte a fő indítóokot s csak ritkán — de minden esetben mint mellékindok — mások elrettentése, a hitben való fēkentartás, a kényszer arra, hogy mindenki higgye, amit ők parancsolva tanítanak.

Akkor visszaidézhetitek a rabszolgaság, a szerelmi teljes megkötöttség, a törvénytelenység, az abszolutizmus sőt tirannizmus s más már megutált intézmények egész raját, de ha ezt nem bírjátok tenni, ha a ti vallásotok nem fog győzni, akkor felragyog a legmagasztosabb napja a legtisztább ideá-lizmusnak.

A ti vallásotok évezredekken mindvégig semmit sem tudott produkálni, s a közöny korszaka mindenben óriási haladást mutat, vallástalan tudománya pedig már az ideá-lizmus legmagasabb fokát mutatja meg. S ezt nem ti, de a pozitívizmustól ment kor fogja szülni . . .

Az eretnekeknél a főindítók nyilvánvaló: a tudománynak — ennek a vallást pusztító intézménynek — letörése, lehetlenné tétele, amint ezt évszázadokon át meg is tették.

A boszorkánypörök alapját tehát a legcsúnyább motívum: a vagyonszerzés képezte, az eretnekek perének: a tudomány üldözése; — mindkettőnél pedig közös indítóokként szerepelt (a vallásnak tüzzel-vassal való terjesztése.

⁷ A felvilágosodás korszakát ma éljük, midőn a tudomány még vallási elemekkel telt, a felvilágosultság kora a tiszta tudományé lesz.

A TUDOMÁNY VILÁGA.

AZ EVENTUALITAS SZEMPONTJA.

... *Vagy önök a mindenség rejtélyeinek egyedüli megfejtőiként állítják oda magukat? — Ha tudnám biztosan, hogy ezt komolyan mondják, tovább nem is foglalkoznék önökkel.*

Tudomány és vallás.

A közöny korszakát a tudomány szülte, a vallástalan-ságot pedig az új társadalmi alakulás fogja eredményezni. Mert az új berendezés folytán a vallás, mint valami teljesen szükségtelen, eo ipso meg fog szűnni.

A hitet a tudománynak kvalitatív és kvantitív terjedése fogja mindinkább kevesbíteni, de megszüntetni soha, mert kvantitatíve mindig lesznek hiszékeny emberek, de meg kvalitatíve a tudomány a végkérdéseket soha teljesen meg nem fejtheti, csak megközelítheti; ami nem szégyen, csak az a szégyen, hogy egy teljesen tudománytalan intézmény mert csalhatatlan pozitív elveket hirdetni, sőt még a tudományt is szolgájának, rabszolgájának nevezte. Ez volt a tudomány abszolút fejedelme. A tudomány ilyen sohasem lehet önmagának megtagadása nélkül, ne féljünk tehát a Madách-említett korszaktól.

A tudomány minden előtt meghajtja fejét, ami jó, igaz, a vallás csak a maga alkotta szent, megdönthetetlen állításai előtt, — ezért az utóbbi végeredményében csak a maga célját, az előbbi mindig a legjobb célt szolgálja. Az előbbi ezért halad, az utóbbi ezért marad, s így a régi elavulthoz kénytelen ragaszkodni; az előbbi csak az érdemet tekinti, az utóbbi a tekintélyt, ezért előbbi emberies, az utóbbi isteni, előbbi demokratikus, utóbbi arisztokratikus, előbbi alkotmányos, utóbbi abszolutisztikus jellegű.

A vallás csak a tudománytalanság mellett lehetséges, a tudományt azonban nem egészítheti ki a vallás; az utóbbi a vezettek birtoka, előbbi a vezetőké (persze a szellemi vezetőké), az utóbbi inkább a falvakban, előbbi a városokban, az a civilizálatlan országokban fejlődött ki teljesen (Ázsia, Afrika), ez a civilizáció főterein (Európa, Amerika).

Tudomány és vallás közt oly különbség van, mint orvostanár és javasasszony közt, az előbbi nem mondja, hogy a legbiztosabb gyógyulás lesz, de *adja* a legjobbat; az

utóbbi ígéri a legbiztosabban a legjobbat, s ha az eredmény véletlenül jó, magára mutat (sz. Antal kultusz).

Az elsőnek óriási befolyása van az eredményre, az utóbbinak semmi.

Vallás nélkül az emberiség létezik, tudomány nélkül állattá fajulna, avagy nem igaz? Ugyebár a tudomány embere ellehet vallás nélkül, de mi lenne a tudomány ezer és ezer vívmánya nélkül? Még talán a hirdető is inkább az előbbiről mondanának le — az utóbbiakból származó kényelem és élvezetek kedvéért.

Tudomány nélkül csupán vallással az emberiség az ősállapotba térne vissza de a tudomány teljességével az emberiség legmagasabb fokát fogja elérni. Vallás nélkül el lehet a civilizált embert képzelni, tudomány nélkül soha.

A tudomány emberinek mondja magát s valójában legmagasabb bennünk, a vallás isteninek tünteti fel magát s a legkisebb mégis; az előbbi ezért felemel s visz előre, az utóbbi gerinctelenné teszi az embereket s visz hátra, ezért rabból lesznek a jövő eszmék előharcosai, az utóbbiakból a régi elavultak siratói, azok a radikálisok, ez utóbbiak a konzervatívok.

A tudomány és vallás fordított arányban áll egymással: mennél nagyobb a vallás hatalma, annál kisebb a tudomány, s mennél több a tudomány, annál kisebb a vallás hatalma. Így a vallás korában a tudomány alig tud zöld ágra vergődni, s a vallás még a speciálisan tudományos funkciókat is uzurpálja (gyógyítás, bíraskodás stb.); a közöny korában a tudomány sokat foglalt, de nem tud emelkedni a maga teljes magaslatára, a vallást még mindig uralkodni engedvén: — fénypontját azonban a teljes vallástalanság korában fogja elérni, leggyönyörűbb vívmányait minden téren és intenzíve csak ekkor fogja elérhetni.

A vallás mindennek, a tudomány semminek mondja magát s valójában minden; ezért a vallás sokszor öltözött a tudomány mezébe (pld. a jezsuiták asztronómiával térítettek a japánok közt) s használ tudományos igazságokat, de *a tudomány sohasem öltözött a vallás mezébe, s a vallás igazságait, mint hasznavehetetleneket félredobni kénytelen.*

Semmisem bizonyítja jobban, hogy a vallás a tudománynál kisebb intézmény, a tudomány alatt áll, mint hogy *a vallás a múlté, a tudományé a jövő.*

Hogy melyiknek milyen igazságú alapja van, semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy a vallás üldözte a tudományt mindenféle eszközzel s nem tudott győzni, a tudomány csak munkálkodik, de nem üldöz s folyton győz.

A vallásban kicsinyek voltunk, a tudomány által nagyok leszünk.

S a legborzasztóbb, hogy mindezek igazságok.

A tudomány a vallás hívői sorából hódíthat, de a vallás a tudományéiból soha. A tudomány a vallás után keletkezhetik, de a tudományból vallás soha. A vallás csak vallásból és ott keletkezhetik, ahol szellemi elmaradottság van.

A kettő nem állhat meg egymás mellett, s csak torz eredményeket szül mindkettőre az összekorcsosítás. Az a vallás, mely a tudomány fegyvereit akarja a maga javára felhasználni, önmagát gyöngíti, s ha csupán azokkal él, megmegsemmisíti magát, — az a tudomány, mely a vallás fegyvereit használná, önmagát gyengíti, s nevetségessé válik. — A mai átmeneti kor úgyszólván a korcsemberek kora, kik tudósoknak s egyben pozitív hitűeknek mondják magukat. Szerencse, hogy ez csak átmenet, a babért a tudomány fogja elnyerni, különben a régi időhöz kellene visszatérni.

A vallás mindig ki akarta irtani a tudományt¹, s ellenkező célt ért el, a tudomány nem akarja kiirtani a vallást, sőt elég inkonzekvensül annak jogosultságát ismeri el, s akaratlanul is folyton pusztítja azt kvalitatív és kvantitatív irányban.

A tudományt a vallás feleslegessé nem teheti, de a tudomány a vallást igen, az előbbin ejtett sérelmek az utóbbira esnek, az utóbbinak ütései pedig mindig eltalálják fején a szeget.

A tudomány az emberből, tehát a legreálisabb vala-

¹ 1600-ban Bruno Giordanót, az úttörő lángelméjű filozófust, a panteizmus- és fejlődéstannak zseniális társalapítóját, a kat. vallástól való elszakadása miatt az inkvizíció befogatja és Rómában a Gampo dei Fiori-n elevenen elégetik. 19 évvel később a szabadgondolkozó Vanini-t, Bruno filozófiájának követőjét, Toulouse-ban mint istentagadót elégetik. — Mindeme, az ezeket megelőző és az ezután következő példákön nem szabad csupán kat. pecsétet látni, mert hogy csak ennél a példánál maradjunk, még ma is minden vallás, a legfelvilágosultabb is, tévelygőknek tartja a többit, az istentagadókat pedig határozottan rosszaknak, u. n. erkölcsi halottaknak, amely kinézés sokkal fájdalmasabb és hosszadalmasabb sokszor a testi elégetésnél is.

miből indul ki, s ezért fennmaradása az emberiség életének végéig biztos; a vallás a legbizonytalanabb valamiből, az istenség archimedesi pontjából indul ki, s ezért léte a tudománytalanság életével függ össze.

Ha a vallás processzusa a konzervativizmus jegyében kénytelen lefoglalni — a tudomány folytonos haladása következtében, ezért a folytonos hanyatlás végeredménye csak megsemmisülés lehet; a tudomány folytonos haladása pedig csak a kizárólagos uralom korszakához vezethet. Előbbi a halál, utóbbi az élet jegyében született, mert az előbbi a halál, utóbbi az élet csiráit hordja magában.

A vallás csak a tudatlanok közt, Afrikában, Ázsiában a vadak, esetleg a félvadak vagy mi ezzel egyértelmű: a félműveltek közt, továbbá az ókorban [tudott uralkodni, a tudomány pedig a tudósok, a civilizáció, az újkor tulajdona². A vallást a falvakban, a gyermekek közt terjesztik, a tudomány a városokban, a felnőttek közt terjed. A tudomány legnagyobb győzelme lesz, ha a vallásnak a gyermekek fölött gyakorolt uralma megszűnik. — A vallást később nem lehet beleoltani az emberbe, csak még a tudatlan állapotban, tehát a gyermekkorban, s ezért ragaszkodik a vallás oly görcsösen a gyermekek neveléséhez. *A vallás a gyermekek tudománya, sőt legtöbbször a nagyké is.*

A vallás csak a tudatlanság korában uralkodhatik, a tudomány csak a vallástalanságában. A mai átmeneti kor a félig gondozatlan kert, melyben sok a burján, hol az emberi munka még tanyát nem vert. Sokat kell még nyesegetni.

A vallást a tudomány felemészti, a tudomány a vallás által megacélozódik; az előbbit a tudomány igazságai feleslegessé teszik; az utóbbit a vallás szofizmái diadalra juttatják. *Több bármily csekélyt tudni, mint sokat hinni.*

A tudomány nem semmisülhet meg, csak az emberiséggel, a vallás a tudománytalanság megszűntével igen; ezért a tudományt a vallásnak bármennyi átka nem fojthatja el (index), de a vallás átok nélkül is folyton tért veszít.

A vallás célja majdnem mindig gazdasági, s amelynek célja nem az, tengődő fantom marad, mely kivesz, — a tudomány öncélú.

² Németországban kis polgárok a monizmus- és dualizmusról vitatkoznak, s Magyarországon még a középkor elvei terjengenek.

A vallás csak magának él, a tudomány mindennek él, még a vallás érdekében is felhasználható, — de végeredményében annak halálát idézi elő.

A vallás a tudományt meg nem semmisítheti, csak annak hirdetőit, míg a tudomány nem a hirdetőket, de az intézményt teszi lehetetlenné; ezért a vallás látszólag humanizmust akar terjeszteni s örökösen az ellen vét, amint ezt a világtörténelem legjobban bizonyítja, a tudomány látszólag vallást írt s humanizmust teremt.

A vallás átkaival nem tud annyit teremteni, mint a tudomány száraz szavaival, s már e mód különfélesége is mutatja, hogy melyiknek lehet igaza. A vallás átokkal sújt, s íme az elátkozott jóvá lesz, s áldás fakad nyomában. Átokra csak a vallásnak van szüksége, a tudomány végeredményében csak áldást rejthet.

A vallás az ellenzételen lévőket üldözi, megveti, soha azok igazát el nem ismerheti, ha sajátjával összeütköznek; a tudomány az ellenzéteket meghallgatja, s ha igazságuk van, a régi helyébe teszi; mert a vallás isteni, tehát megváltozhatatlan produktum, a tudomány reália emberi; ezért az előbbi mindig elavult, mert változtatni nem lehet rajta, az utóbbi mindig a legújabb s így legjobb. Ezért a vallás a tudomány igazságait soha ki nem egészítheti, de a tudomány a valláséit igen.

S mindezekben — a tudomány és a vallás közt lévő ellentétekben — nincs különbség az újabb és magukat felvilágosultaknak nevező vallások és a régiek közt, a reformált vallások szintén az isteni hiten, tehát a feltétlen pozitívizmuson alapulnak; ami bennük felvilágosultság, az a tudomány számlájára esik, de a mi vallássá teszi őket, szóval a vallási elem egy milligramm milliomod részével sem észszerűbb, mint a többi vallások vallási eleme.³

³ Guyau i. m. mondja: „Luther és Calvin protestantizmusa zsarnokságot helyettesítő kompromisszum, uralkodni vágyó és ortodox hit ... A dogmák lényegbe vágóak az igazi protestantizmusban. Ilyenek az *eredendő bűn*, melyei a protestantizmus még radikálisában fog fel, mint a katolicizmus és amelyet a szabad akarat lerombolójául tekint; a *megváltás*, amely szerint a fiúistennek meg kellett halni, hogy az embert megmentse az atyaisten büntetéseitől, a *predesztináció* a maga teljes szigorúságában, a bűnbocsánat és a *kiválasztás* a legfatalistább és a legmisztikusabb formában, végül és külö-

A vallási elem: az állításnak feltétlen elfogadása; a tudomány csak azt az állítást fogadja el pozitívnek, mit feltétlenül bizonyítani is tud. Ezek csak a tudomány mezébe öltözött, tudományos módon dolgozni akaró, valójában belül vallási elemekkel telt s vallási módon dolgozó, tehát szintén pozitív stílusban beszélő vallások.

A reformált vallás az átmeneti korszak vallása, mint a lábadozás a betegség tüntének, s az egészség közeledtének jele.

A reformáció szülte a tudományt, hogy ez majdan a reformációt is megölje; ezért a tudomány csak elismeréssel hajthatja meg zászlaját a reformált vallás előtt.

A tudomány csak vallás nélkül valódi tudomány, a *vallás csak tudomány nélkül — annak bírálata nélkül — lehet igazi, tehát uralkodó vallás.*

A vallásnak szertartásokra, külsőségekre van szüksége, a tudománynak eszmékre, igazságokra; ezért a tudomány mindig önjerejéből, ceremoniális vagy erőszakos eszközök nélkül tud terjedni.

A vallásnak legszentebb igazságai is csak a tudomány tüzeiben válnak azokká, s *bár szentnek vett, de valójában helytelen tanai a tudomány kohójából mint szofizmák kerülnek ki.* A tudomány tételei önbírálatuk alapján semmisülnek meg, de szenteknek, megváltozhatatlanoknak csak a valóban megváltozhatatlanokat nevezi el; ezért a vallás az érvek tüzeiben megsemmisül, a tudomány pedig életre ébred.

Tudományt érvek nélkül elképzelni sem lehet, a vallás érvekkel már nem vallás, mert minden vallási érven van szofizma, A tudományban a pusztá állítást semmibe veszik, a vallásban pedig az érvelést, — s a pusztá állítás minden.

S a legszomorúbb, hogy ezek mind nem túlhajtások, de ép ellenkezőleg nem tudják eléggé kidomborítani, hogy a

nösen a *büntetés örökkévalósága*, purgatórium nélkül! — A Lutherék, a Calvinok, a Theodore de Bèze-ek is hirdették és gyakorolták a türelmetlenséget, mint a katolikusok. A szabad vizsgálódást csak a maguk számára követelték, Calvin megégettette Servet-t; Amerika puritánjai egészen 1692-ig halállal büntették a varázslókat és istenkáromlókat. — A szabadelvű protestantizmus a katolicizmussal szemben sokkal alacsonyabb nívón áll logika szempontjából. Megmenteni a kereszténységet úgy, hogy elnyomják a Megváltót, ez a legnagyobb logikátlanság. Eme logikátlanságukat Hartmann — egyik legelkeseredettebb ellenfelük — teljesen napfényre hozza”.

vallás a tudománytalanságot⁴, a tudomány a vallástalanságot jelenti és eredményezi.

„Igazi” vallást tudománnyal s „igazi” tudományt vallással elképzelni nem lehet.

A vallás sokféle, a tudomány csak egyféle lehet; az előbbinél a legtudatlanabb vallás is megállhat a legfelvilágosultabb mellett, de a tudománynál a legújabb igazság legyőzi a nálánál csak valamivel gyöngébbet is.

A tudománynak csak egy istene van: az igazság, a vallásnak csók főszofizmája van: a pozitivizmus, s annyi istene, ahány vallás van.

Ha a vallás be fogja jelenteni, hogy tanai nem a pozitivizmus alapján állanak, aláírta saját halálos ítéletét. Erre azonban a legfelvilágosultabb, tehát a magát tudományosnak nevező vallás sem lesz kapható, mert minden vallás lényege, éltető eleme a bizonytalanra biztosat állítás.

Ezért a tudományos korszak a pozitivizmust eventualitássá fogja finomítani s így a vallásnak a végkérdésekre vonatkozó tanait filozófiaivá fogja tenni.

A régi világban a tudósok is papok voltak kénytelenek lenni⁵, ma még a papok is tudósok kénytelenek lenni; ez a „tudomány” győzelmét jelenti.

⁴ 1710-ben az inkvizíció bírósága az első — a repülés problémájával foglalkozó — avialikust, Guzman Bertalan pátert, egy portugáliai szerzetest bebörtönözte és megkínóztatta.

XII. Leó 1825-ben jubileumi évet rendel el avégből, hogy imádkozzanak a hitetlenek kiirtásáért.

Egyik klasszikus példa a vallást hirdető teljes tudománytalanságára, hogy 752-ben egy, az egyház élén álló férfiú, kinek tehát sohasem volna szabad tévednie, egy pápa: Zakariás abszurdumnak jelenti ki, hogy alattunk is emberek legyenek, mert hisz akkor ezek nem üdvözülhetnének! az ellenkezőnek felállításáért pedig Vigilius püspököt egyházilag ki is átkozta. — Ó végtelen bölcsesség! Vagy csak ma olyan tudósok a mi papjaink, sakkor nem voltak csalatkozhatatlanok a pápák? Biz minden emberi, még a vallás is, de *milyen* emberi!

V. István pápa 885-ben kijelenti, hogy „a pápák istenemberek, kik beárnyékolás útján születnek”.

Még a legújabb időben is, XII. Leó pápa a tehénhimlőoltást, mint istentelen dolgot eltiltja; — sőt még újabban 1838-ban XVI. György a vasutak bevezetését is eltiltja egyházi államában, melyeket rendeletében „ördögi masinák”-nak nevez. S ezt nem egy írástudatlan, soha technikai találmányt nem látott földműves, de egy csalatkozhatatlan mondotta.

Nincs szebb beismerés, erősebb érv a vallástalanságra, minthogy azt maguk a hirdetőik elismerik.

Ha a tudomány és vallás összeütközött, mindig a tudomány győz, csakhogy régente a tudósokat elégették.

Régente a tudomány szabályait vallási rendszerbe foglalták, s ezt elnevezték vallásnak; ma az átmeneti korszakban a vallási szabályokat tudományos rendszerbe foglalják, s ezt elnevezik tudománynak, vagy ha úgy tetszik: reformált vallási tudománynak; a valódi tudományos korszak az lesz, midőn tisztán az „emberiség” eszméit fogja a tudomány magáévé tenni,

A vallás a tudomány azon tanait, melyek a vallást védik, helyesnek tartja, s a többieket, melyek támadják, kiátkozza magából⁶; a tudomány a vallás igazságait tudományosakká teszi, s a többi tételeit érveivel (s nem átkaival) megsemmisíti.

Ha egy új igazságot fedeznek fel bármely tudományban, a tudomány világa ujjong, — de ha vallásban újat mernek produkálni, azokat üldözik; amott az igazság a fő, emitt a pozitívizmus.

A tudomány új igazságok által csak nyer, a vallás

Tisztába kell hoznunk itt a pápai „csalatkozhatatlanság” kérdését. IX. Pius 1870-ben „Pastor aeternus” kezdetű bullájában kihirdeti a pápai csalatkozhatatlanság dogmáját. Ezen dogma úgy korábbi dekrétumoktól (mint az 1302-ben kelt „Unam Sanctam” kezdetű bullából) való történeti származásánál, mint teoretikus tartalmánál fogva úgy előre-, mint visszaható erővel bír. Ezen bulla mindenféle, valaha kibocsátott rendeleteknek, — ellenmondjanak ezek tármennyire is egymásnak, — az isteni kinyilatkoztatás jellegét kölcsönzi. Még egy olyan merev ultramontán, mint Ketteler is előrelátta eme dogma veszedelmét és térdreborulva kérte a pápát, hogy e bulla kihirdetését mellőzze.

Folytatva megkezdett témánkat — hogy t. i. a vallás a tudománytalanságot terjeszti — a karlsruhe-i szemináriumban 1854-ben a következőket tanítják: „A föld belseje üres és az elátkozottak tartózkodási helye. Hogy az elátkozottak mind elférhessenek és minden túlszűfoltosság kizárt legyen, olyan a berendezés, hogy az elátkozott lelkeket egymásba lehet rakni, mint a dobozokat; ez egyúttal oly rendszer, mely a kínok igazságos nagyobbítására is szolgál!” — Szép tudomány a teológia! . . .

Az ortodox Knaak pásztor Berlinben 1868-ban hirdeti a szószékről, hogy „a föld nyugodtan áll és a nap a föld körül forog.” S ez a tiszteletreméltó pásztor *protestáns* volt s ezelőtt csupán *negyven évvel* élt.

új igazságok által csak veszít; ott ezek erjesztőleg, itt bomlasztólag hatnak, ott erősbödést, itt megsemmisülést vagy legalább nagyfokú gyöngítést eredményeznek.

A vallás újítóit csak ritkán, s akkor is csak az alap- (nem igazságok, de állítások) érintetlensége mellett becsülik meg, a tudomány újítói annál magasabb piedesztált érnek el, mennél nagyobb — tehát sokszor a legalapvetőbb tételeinket megdőntő — igazságokat állítanak fel.

Hogy pedig ti mindez állításokra azt mondjátok, hogy azok tévedések, ezt könnyen lehetitek, hisz hátatok megett a tévedhetetlen isteni igazság áll, a tudomány pedig csak a gyarló „emberi” észől származik; ott a végtelen isteni bölcsesség, itt a véges emberi ész; csoda-e, ha így tiétek a biztos győzelem?

S azért mégis a legnagyobb papotok pusztá állítása a kis gyermek kérdésére meghátrálni kénytelen, mert a legmegdönthetlenebbnek mondott állításotok a legkönnyebben megdönthető; tehát mégis csak sokkal nehezebb a ti

A „Vaterland” című ultramontán bajor lap az egyházpolitikai bonyodalmak közepette az Etnának többszörös kitöréseit isten haragjának nyilvánítja a kultúráért küzdő poroszok ellen.

IX. Pius elátkozza enciklikájában az egész újkori szellemi életet. Emez enciklikához csatlakozik egy sillabus, mely nyolcvan tév-tant ostoroz és azt követeli, hogy minden szellemi mozgalom a pápai tekintély alá tartozzék. X. Pius pedig 1907-ben — tehát a legközelebbi korban — kibocsátja „Pascendi” enciklikáját a modernizmus és szabad kutatás ellen. Megrendszabályozás, fizetés beszüntetés, kiváló tudósoknak, mint Schnitzer müncheni, Erhardt strassburgi, Wahrmond innsbrucki fanároknak kizárása „a divinis” követte ez enciklikát.

Valóban csodálkoznunk kell, hogy a vallás nem nézi e kort, s nem önnönmagát, pld. a reformált vallás. Az ellentétet tudomány és vallás közt maga a vallás teremti, mert az maga a tudománytalanság: ezen példák mindennél erősebben bizonyítják ezt.

⁵ II. Silveszter pápának 1003-ban bekövetkezett halálakor (ki tudományosságánál fogva a bűvész nevet kapta) kijelentik a pápai kamarások, hogy most már „elvitte az ördög”.

⁶ 1457-ben III. Calixtus pápa elátkozza a Halley üstököst.

Hihetetlen! — Hát ilyen sötét volt a középkor? — Hisz ez még az erkölcselenség csimborasszóján is túlszes végtelen korlátolt-ságával? — Úgy látszik, imponálni akart az akkori embereknek s így uralkodóként feltűnni a világek felett.

Hogy fogalma legyen a mai vallástalan, tehát — szerintük — eldurvult embernek egy pápai átok formájáról, ideiktatjuk egy pápának egy császár ellen kibocsátott, tehát nem holmi két veszekedő

helyzetetek, mint a tudósé, s nincs az az állításotok, hacsak az emberiség szellemi életéből nem ered, tehát a tudományból, hogy azt hamarabb ne lehesen megcáfolni, mint azt bizonyítani tudjátok; mert az igazságot védeni könnyebb, mint a szofizmát.

A tudományellenes valláshirdetők folyton élvezik a tudomány minden vívmányát, de a vallástalan tudósok sohasem a valláséit, mert a vallás malasztjai nélkül meg lehet élni, de a tudomány produktumai nélkül lehetetlen; az előbbieket semmi hasznunkra nem válnak, az utóbbiak — ha nem használhatnók őket — óriási kárunkra válnának, pld. hosszú útra a vasút, vagy hirtelen közlés esetén a telefon, telegráf, már felfedezett szérumok nélkülözése stb.

Ma már a vallásnak nincsenek saját testüket, életüket feláldozó vértanúi, még a papok közt sem, de annál több van a tudomány minden terén.

A végkérdésekre nem tudunk semmit sem pozitíve, itt az igazságot csak megközelíteni lehet — ez a filozófia,

gyümölcsárus asszonynak átkozódását. VI. Kelemen pápa átokbullája, melyet Lajos német császár ellen 1346-ban bocsátott ki, szóról-szóra így hangzik: „Átkozott legyen beléptekor, átkozott kiléptekor. Az Úr sújtsa őt örültséggel és vaksággal és szellemi dühvel. Az ég küldje rá villámait ... A föld kerekésege támadjon fel ellene harcra. Nyíljék meg a föld és nyelje el elevenen . . . Lázadjon fel ellene minden elem. Legyen kietlen lakása és dobják ki fiait lakásaikból és az ő szemei előtt kerüljenek az ellenség kezébe, mely semmisítse meg , őket!” — Ez a szöveg önmagáért beszél.

Vice-verza a pápáknak is kijárt néha az átokból. IV. Pál pápának 1559-ben bekövetkezett halála után, — kinek egyik kijelentése volt: „Karom könyökig vérben gázolt” érte alatta a szerencsétlen boszorkányokét, — annak sírkövén a következő felirat volt: „Itt nyugszik Caraffa, átkozott az égben és a földön, kinek lelke a pokolban, dőghullája a földben fekszik. A földtől irigyelte a békét, a mennytől az imádságot, elvetemülten tönkretette a papságot és a népet. Ellenségei elől elbújt, barátaival szemben hitszegő volt. Mindent egyszerre akartok tudni? — Pápa volt!” — A nép teljesen meg volt ez ítélettel elégedve. A szobrot, melyet a pápának előbb felállítottak, lerántották, széttördelték és annak fejét a háromszoros koronával az utcákon vonszolták keresztül.

Bonifácius pápa IV. (szép) Fülöp francia királyhoz irt levelében ezeket jelenti ki: „Ezennel vedd tudomásul, hogy te nekünk, úgy a lelkiekben, mint a világiakban alárendeltünk vagy. Ki másként hiszi, azt eretneknek tartjuk.” — A fejedelem válasza, mely csöppet sem canossa-ízű, ez volt; „Fülöp, Franciaországnak Isten kegyelméből

s azért a pozitív állítás szofizma — s ez a vallás. *Ha a vallás az igazságot akarja szolgálni, ha a mai tudományos felfogásnak teljesen megfelelő akar lenni, akarja, hogy létezhessek egg tudományos korszakban s komolyan vegyék, filozófiává kell hasonulnia . . .*

való királya, Bonifácusnak, ki magát pápának tartja, kevés vagy semmilyen üdvözet. Ezennel vedd tudomásul, te végtelen nagy tökfilkó (maxima tua fatuitas), hogy a világiakban senkinek alárendeltjei nem vagyunk. Ki másként gondolja, azt bolondnak és eszelősnek tartjuk.”

Az első levélből megismerhetjük a pápák egyik hatalmi eszközét, az eretnekké nyilvánítást még a királyokkal szemben is, a mivel azokat tényleges hatalmuktól is megfoszthatják, senkisémet engedelmeskedvén egy eretnekké; — másrészt amint a második levélből láthatjuk, voltak renitenskedők is, kik — sokszor a mai kor jogérzékét is lefőzve — erélyesen, de jogosan utasították vissza a zsarnokság jogtalan beavatkozását.

De még korunkban is van halalma a vallásnak, amennyiben az sem oly üresnek mondható fenyegetés IX. Pius pápa részéről 1872-ben, midőn kijelenti: „Egy kövecske le fog esni a hegyről és a kolosszust (az újonnan egyesült német birodalmat) szét fogja zúzni”. „Három évvel később, tehát 1876-ben pedig kiegészíti egy — I. Vilmos német császárhoz intézett — nyilatkozatát egy encyklikával, melyben az összes májusban hozott porosz törvényeket érvényteleneknek nyilvánítja.

A középkor eszmevilága.

A tudomány nélkül el sem tudjuk képzelni a jövőt, a vallás nélkül igen.

A tudományra óriási feladatok várnak a jövőben, a vallásra abszolúte semmi. Ha pedig a múltat vesszük, úgy itt a vallás nem sok hasznot hajtott. A legnagyobb haszon az, hogy a világtörténelem legóriásibb reakcióját szülte túltengésével, s így megteremtette a mai kor minden áldását, melyből a jövő óriási feladatai fognak kifejlődni, amint azt már tapasztalhatjuk, korunk terhes — érezzük; — nem a vallás szülte a mai tudományos kort, de elősegítette — bár a legvéresebb úton — annak kifejlődését.

Más állítólagos haszna, mint pld. a népnek erkölcsösítését illetőleg jobb lett volna, ha nem az, de más tudományosabb, civilizáltabb tényező tette volna ezt, mert így csak egy főbajt szül, a legutálatosabfr emberi érzést: a fanatizmust.

Tudomány téren, bár ő bitorolta azt, bélyegét is rányomta arra, mert utolsó az a tudomány, mely fölött a vallás uralkodik, csoda-e, ha a vívmányok e korban úgyszólván a leggyérebben jelentkeztek.

A kémia alchémiává, az asztronómia asztrológiává, a fizika bűvészeté, az orvostan kuruzslássá, az igazságszolgáltatás rettentő istenítéletté fajult, filozófia és művészetek egyoldaliúakká s így öncsonkítottakká, hősök szentekké, tudósok prófétákká, bölcsészek szentatyákká váltak, maga a vallás pedig a legfőbbeket s legártatlanabbakat, az idealistákat áldozatni követelvén, a legabszolutisztikusabb intézménnyé fajult.

Az emberek a középkorban a keresztény vallás elerőtlenítő tanai által gerinctelenekké, akarat nélkül való lényekké váltak, s csupán egyben — a legrútabb módon — nyilvánult meg akaratuk, a nem hasonló vallású embert kipusztítani¹.

¹ 1572-ben szt. Bertalan éjjelén volt a szomorúan hírhedtté vált párisi vérfürdő. Colignyt és kétezer protestáns nemes embert a katolikus fanatikusok az augusztus 23-ról 24-re terjedő éjjelen át le-

Más rugó nem létezett,² minden csak a vallásnak szolgált: tudomány, művészet, erkölcs, király, koldus, katonaság, diplomácia, s a kereszténység feltűnésétől, annak uralmán keresztül hanyatlásáig mindenre rá volt írva óriási betűkkel e szó: *vallás*.

Más motívum nem volt, mert a többi ennek volt legalább is közvetve alárendelve; csoda-e, ha a vallás önkényuralmának csimborasszóján bekövetkezett a belső feloszlás s vezet az elmaradhatatlan enyészet felé.

Nem, a múltban csak a vallás volt — saját bevallása szerint is — az uralkodó, s mi sajnos észrevevesszük annak rettenetes pusztításait. A világ már felocsúdott legvéresebb álmából s utálattal gondol múltjára.³

Nincs hasonló példa a világtörténelemben ennyi és oly sokféle kínzásra, mint a középkor; s még az óriási ősállatok harca sem hasonlítható hozzá, mert ezek is csak a másfajtajúakat s így végre egymást pusztították ki, de hasonló, hogy itt is a *különböző vallások egymást gyengítettek meg annyira, hogy többé erőhöz jutni nem képesek*.

gyilkolnak. Ezt követi a provinciában harmincezer hugenottának lemészárlása. IX. Károly — kinek szemei előtt a római, spanyol inkvizíció sikerei lebegtek — kiadta az összes eretnekek kiirtására vonatkozó rendeletét, sőt a parlament előtt is dicsekedett terveivel és tetteivel. Viszont XIII. György pápa a párizsi vérfürdőt 1572-ben Rómában Te deum-mal megünnepelte és emlékéremmel felmagasztosítja.

1620-ban Veltlinben (akkoriban Graubündenhez tartozott) egy kapucinus páter egy bandita sereget vallási fanatizmusba loval. Következik a betörés Tiranóba, hol az összes protestánsokat legyilkolják. A gyilkosságok Tirano határain is túlcaptak és nemsokára az egész völgyet kipusztították.

Hát a rengeteg vallásháború, a különböző felekezetek közt dúlt mészárlások, a zsidók óriási számának pusztítása, más világháborúk és gyilkosságok, kínváltások és máglyán való elégetések, melyek mind-mind a *vallás* érdekében történtek!

² Abbeville-ben 1765-ben egy de la Barre nevű fiatalembert kerékbe törnek, mert egy körmenet előtt kalapját le nem vette. Eme igazságtalanság is Voltaire-ben találta meg védőjét az emberiség előtt.

³ VI. István elődjének, Formosus pápának holttestét 896-ban kiásatja, „az elrettentés színódusa” utólag halálra ítéli, megcsonkítja, az utcákon végighurcoltatja és a Tiberisbe dobhatja; később újból kihalásszák, eltemetik, újból kiássák, lefejezik és újból a Tiberisbe dobják. — E holttesttel való rettenetes bánásmód is mutatja a semmitől vissza nem riadást.

Spencer megismerhetetlene.

A megismerhetetlen: megismerhetetlen . . .

Spencer Herbert szintetikus filozófiájában azt mondja, hogy „van, ami megismerhetetlen” (amint ő nevezi az abszolút), s azután elismeri a vallásnak mai formájában, mai módszerében a tudománnyal való egyenjogúságát, mint amely így „a konzervativizmusét, — szemben a tudománnyal, mely a haladást képviseli.

Íme a nagy gondolkozó ellenmondása — saját vallásos nevelésének eredményeképp, mint azt Flammarionnál, Kantnál, Tardenál és a tudósok legtöbbszörénél szintén ki lehet mutatni. Míg bámulatos konszekvenciával kifejti, hogy az abszolút megismerhetetlen, viszont a vallásnál — mely pozitíve állítja a megismerhetetlent — ezt elismeri. Ha valaki ily szépen, ily őszintén kijelenti az első tételt, csodálatos lenne, ha nem ismernők a nevelés óriási hatalmát, hogy miért esik ily nagy inkonszekvenciába.

Nem, a vallás, mint abszolúte feltétlen állítás az abszolúte ismeretlenre, nem állhat fenn majdan a tudomány korszakában, s nem azon mai nagy tudósok elméletében, kik korukat meg szokták előzni és így haladni. Egy orvos-professzor még elismerheti egy javasasszony némely eljárásának helyességét, de hogy magát az intézményt, a javasasszonyságot elismerje, ez már képtelenség; *pedig a javasasszony feltétlenül gyógyíthatónak állít mindent*, míg a valódi orvos-tanár mindig szerény lesz; az egyik semmi tudományos alappal nem bír pedig, az utóbbi a tudomány legmagasabb fokával lát hozzá munkájához, — nem, ez utóbbinak határozott álláspontot kell elfoglalnia: ám tanuljon meg a javasasszony mindent, s akkor — meglássa mindenki — állítása szerény, tehát feltételes leend.

Spencer hibája, hogy ő a vallást konzervatív vala-

minek veszi, aminek tehát fenn kell állania mindig, s nem látja a vallás „leggyengébb oldalát”: a pozitívizmust, mely már teljesen idejét múlta. Innen azon tévedése és egyúttal ellenmondása, hogy „a vallásnak folyton fejlődnie kell a változott viszonyoknak megfelelőleg.” Hiszen a vallás pozitívizmusából ép az ellenkező következik. Ha a vallást, mint pozitívizmust felvesszük, — mert hisz *pozitívizmus nélkül már nincs vallás, csak filozófia*, — akkor ezen pozitívizmusból, mely a végkérdésekre vonatkozik, önként következik a szükségszerűség kétszerkettőnégyével, hogy a vallás tételei feltétlen jók, azok tehát meg nem változtathatók.

Nem, — „a mindenkori viszonyokhoz” csak a tudomány „alkalmazkodhatik”, sőt minden egyéb a tudományon kívül, csak a vallás nem, mert még a legfelvilágosultabbnak mondott vallás is kénytelen bizonyos végkérdéseket pozitíve állítani, tehát a legfelvilágosultabbnak nevezett vallás is tudománytalanabb, mint a leggyengébb tudomány; mert nincs gyenge tudomány s nincs felvilágosult vallás, mert csak tudomány van és szofizma, a tudománynak fokozatai nem lévén; tehát így helyes a formula: a legfelvilágosultabb vallás hirdetője is tudománytalanabb, mint a legkevésbé tanult ember ama szerény kijelentése: „Én a mindenség keletkezését megmagyarázni nem tudom — *ezt beismerem*”

Itt tudni nem lehet, itt tudósnak, tudatlannak, tudománynak és vallásnak meg kell hajtania a szerénység lobogóját, ha nevetségessé válni nem akar. Itt pozitíve állítani abszurdum, de lehet addig, míg akadnak, kik pozitív bizonyíték nélkül egyszerűen elfogadják az állítottat pozitívumnak. Itt csak egy jó út van: a szerénységé.

A valódi szerénység képviselője nem állítja oda magát a mindenség megalkotójának szolgájaként sem, mert a nagy úr szolgája is sokszor nagyobb egy, a nagy úrhoz forduló, tán *jeles* embernél is. A szerénység és az ezzel járó lelkiismeretesség pedig azt diktálja, hogy pozitíve csak ott állítsunk, ahol ilyent be is tudunk pozitívnek bizonyítani, ahol tényleg pozitíve *tudunk*, s nem a *hit* szó alatt pozitív tételleket felállítani még a legfelvilágosultabbnak nevezett vallásnál is. *Ha valamit pozitíve nem tudok, még tudóshoz sem illő: azt mint pozitívumot hirdetni.* A szerénység megköveteli, hogy beismerje a vallást hirdető, hogy én sem tudom a végkérdéseket, s ezért ezeket csak így formulázza: lehet,

hogyan van isten, de nem így: van isten, — kell, hogy legyen.

Azon ellenvetéssel szemben — hogy a papságnak bizonyos beszéd korlátozása a szabad gondolkodás s ami ezzel kapcsolatos, a szabad beszéd vagy írás korlátozása lenne — csak egyre mutatunk rá, hogy a tudomány teljesen szabad terjesztése ma is korlátozva van az izgatás által, itt is mindent szabad írni és beszélni, csak a forma van körülírva; pedig itt majdnem mindig véges megismerhető dolgokról van szó, míg a vallásnál megismerhetetlenről lévén szó, a tudomány szempontjából feltétlenül szükséges, hogy a hirdető a maguk által sem tudott dolgokat, mint feltétlen biztosat, fel ne állíthassák.

A vallásnak a pozitívizmusban van minden ereje és lényege, s ezért a jövő társadalmában mindenki meg fogja látni, mi a vallás, ha majdan eventuais formában fogják a vallás hirdetői elveiket hirdetni.

Csak a pozitív formában való állítás szülheti az abszurdumok egész láncolatát; így pusztán erőből alkotott lények: angyalok, szellemek; továbbá ezeknek ismét további alakulatai és összetételei emberrel, mint: szentek, próféták, félistenek; — a csodák egész hosszú láncolata, melyek szintén természet — és így észellenesek; a dogmák alakulása is így érthető csupán; az ember lelkének önálló további élete, és így tovább, és így tovább; *mindezek bizonyítékai, milyen könnyen esik túlzásba a nem tudományos, pozitív vallás, úgy, hogy a tudomány és a természet legprimitívebb törvényeit is megsérti.*

Itt ki kell még emelnünk, hogy nem csupán a pozitív állítás a végkérdések terén, de ezek pozitív alakban való föltüntetése: szóval föltüntetése pozitíve annak, hogy valamely kérdés így áll, a pozitívizmusról mondottakkal egyforma elbírálás alá kerül.¹

¹ De nemcsak a pozitívizmus főkarakterisztikonja a vallás hirdetőinek, hanem igen gyakran „válogatott” beszédmodoruk is. Egy Prohászka, ki híres szép irályáról, vallásos túlhevültségében ily szavakat enged meg magának „Diadalmos világnézet” című munkájában: „Kietlen, buta hitvallás, hogy nincs örök élet”, — egy másik helyen „nektek dögösztonötök van” — ami Zolán is túltesz stílusával, pedig őt akarja kritizálni; — „ki erkölcsi mivoltának nem ébred tudatára,

A vallás tulajdonkép nem egyéb, mint a nép naiv, tudomány nélkül való filozófiája úgy a múltban, mint a jelenben. *A vallás tehát népfilozófia. Innen a pozitívum elfogadása a teljesen megismerhetetlenre.* Ennek eltűnése csak egy tudós népnél remélhető. Kétféle filozófia van tehát, a tudósok és tudatlanok filozófiája, miután pedig ez utóbbi ellenmondás, innen eme u. n. filozófia ellenmondásainak magyarázata. Ez igazságokat még jobban bizonyítja az a tétel, hogy mennél több a tanulatlan, annál nagyobb a vallás uralma, s mennél több a valódi tudós (tehát nem a tudománytalanok tudósa: a pozitívumot hirdető), annál kisebb a vallás ereje; s a tisztán tudósoknál vallásról beszélni sem lehet.

Téves tehát Spencer ama tétele, hogy „amaz igazság, hogy megismerhetetlen hatalomnak nyilvánulása minden dolog, vallásos elem” volna, a többi vallástalan, s hogy így „a tudomány az erre vonatkozó hiedelmeket a vallásra kényszeríteni köteles”. Egyáltalán végső hatalomról, igazságról stb. nem beszélhetünk, azok létezését pozitíve nem állíthatjuk fel, mert mihelyt ezt tesszük, vallási tételt állítunk fel,

csorda ember” — minő kifejezés! Te vagy az Prohászka? — Majd ellenfeleit „hígvelejűek”-nek címezi, miből láthatjuk, hogy még a vallásnak egyik legintelligensebb írója is mily kitételekkel kénytelen harcolni.

Hogy más kiváló valláshirdetőt is megszólaltassunk, közöljük egy nagyváradi klerikális lapnak, a „Tiszántúl”-nak 1912. évi január 21. számában megjelent cikkét, mely szóról szóra így hangzik: „A szatmári egyházmegyei irodalmi kör megnyitásán annak elnöke: Szabó István prelátus-kanonok (tehát nem valami u. n. véresszájú szocialista vezér) többek közt az intelligens gyülekezetnek (tehát nem tanulatlan, de irodalmi (?) nívón álló publikumnak) ezeket mondotta keresztény (s nem a nyomorúságtól agyoncsigázott) szellemben: „A polgári sajtó célja *piszkos és tisztességtelen*, mert *üzletszerűsége* van *alapítva*. *Piszkos és tisztességtelen* eszközökkel akarják a hitet kiölni. *Bűnos, piszkos hazugságok hirdetésével* megmetyelvezik a tanulatlan ifjúságot. Minden *piszkos* eszközt felhasználnak, hogy egyes tisztességes emberek életébe belegázoljanak, s ezáltal elfordítsák tőlük a közbecsülést. *Piszkos* haszonért hirdetik a szabad szerelmet, az állatias szenvedélyek vad indulatát. Belegázolnak a keresztény sajtó tisztességes munkájába. Ennek a *tisztességtelen* sajtónak az ellensúlyozására szükség van egy egészséges katolikus sajtóra, melynek támogatására, felvirágoztatására buzdítja a katolikus papságot.” (Utána teszi a naiv tudósító, hogy a gyűlés a leglelkesebb hangulatban oszlott szét.)

Bámulatos, hát idáig fajult már a reakció; egy tanult, egy méltóságot viselő ember egy irodalmi (!) társaság előtt használhat ilyen kifejezéseket?

beleesünk a vallás *pozitív tévedésébe*. Csak egy dolog áll, hogy a végső kérdések fel nem foghatók, s így semmilyen igazság sem állítható fel e részben pozitíve; ezt diktálja az ész s annak produktuma a tudomány, az tehát ezt a megismerhetetlent nem bízhatja rá a vallásra, nincs vallási elem, mert az meg nem ismerhető; ami megismerhetetlen, annak a tudománya is semmit érő. Ha mi egy végső igazságot felállíthatnánk, ha mi csak ez egy végigazságot tudnók, akkor gyerekjáték volna abból a több végkérdésekre vonatkozó összes igazságokat levezetni.

Itt csak egy végső igazság marad, hogy a végkérdéseket megközelíteni lehet, azokat pozitíve fölállítani abszurdum.

Ezért *helytelen dolog a vallásnak a tudománnyal való egyenjogúságáról beszélni, annak és a tudomány közti határáról, annak és a tudomány tartalmáról, a kettő közti feladatokról stb.* A vallás csak impozitív alakban, tehát mint filozófia léphet föl, de sohasejji mint pozitív intézmény. Egy tudósnak, mint Spencernek vallási elemet nem szabad látnia,

E könyv szerzője úgyszólván szavankint latolgatta az egész művet s íme! — egy kanonok így beszélhet, s ezt még terjesztik is tovább.

Azt mondják, erről az egész intézmény nem tehet. Nem áll, ez teljesen jól beszél — nekik, de rosszul hangzanék még egy u. n. véresszájú szocialista szájából is; így beszélnek a német, francia keresztény szocialisták is, de nem mernek így a legelmaradottabb országok szociáldemokrata vezérei sem beszélni.

Nagyságos Uram! Ön elvitte a babért a stílus „kiválóság-”ában.

A sok külföldi példa közül egy aktuálisat hozunk föl:

Polgárháborúval fenyegetőzött a lourdesi csodaforrásnál 60,000 ember előtt tartott beszédében 1901-ben a híres Coubé páter, ki a Szent Szület ez alkalommal „Háborús Szűz” néven emlegette, s szenvedélyes izgató beszédét e szavakkal fejezte be: „Fel a háborúra a szent szív kereszties zászlója alatt! Egy kereszties zászló sohasem a békének, hanem a háborúnak a jelképe!” (Gyenge János: „A francia szeparáció története.”)

VI. Hadrianus pápáról, ki a klasszikus műalkotások megvetőjének jelentette ki magát, Rómában 1521-ben mondotta Luter: „A pápa egy magister noster Löwenből, ott koronáznak meg ilyen szamarat.” Luternek további, a tiara viselői ellen használt erős kifejezéseire: „Pápai pokoli fajzat”, „szemfényvesztő” következtek a római udvar itt reprodukálhatatlan visszavágásai.

Láthatjuk, hogy úgy a közép-, mint az újkor, úgy a radikális, mint a konzervatív vallást hirdetők egyaránt dicsekedhetnél; a „válogatott” szavak egész tömkelegével.

sem a vallásra, mint a konzervativizmus képviselőjére bizonyos funkciókört bízni, a bölcsésznek bölcsésznek kell lennie, s nem a javasasszonyra rábízni, hogy a végkérdésre az feleljen.

Spencer azt mondja: „Meg fog maradni egy abszolút bizonyosság, hogy mindig egy Végtelen és Örök Energiának vagyunk jelenlétében, melyből minden dolog kiindul”, íme egy pozitív állítás, pedig ezt csak feltételesen, filozófice kellett volna felállítani. De mert Spenczer a vallás egyenjogúságát elismeri, maga is a javasasszony szerepébe esik bele, s innen a filozófus pusztá állítása. Nem, — itt pozitíve senki sehol semmiféle alakban felállítani nem fog tudni semmit; ez az egy a végigazság, s ez több, mint megannyi pozitív állítása a vallásnak; a *megismerhetetlennek csak egy tulajdonsága van: a megismerhetetlenség*, nevetséges dolog ezt közelebről meghatározni, pláne pozitív alakban, tegye azt bár a tudomány vagy a vallás. *A tudománynak és vallásnak nincs közös igazsága, csak közös végkérdése*, mit a tudomány megközelíteni igyekszik, a vallás pedig megoldottnak mond. Ez utóbbi teljesen tarthatatlan észbeli szempontból, mert hisz akkor ezeknek a papoknak tényleg a legokosabbaknak kellene lenniök, mint ahogy magukat istenhez hasonlóknak,² avagy csak prófétájának, szolgájának mondták is.

Bárminő végigazságnak nevezett végállításból vonjunk le tételeket, azok mindig fikcióhoz vezetnek, ezért helyes: *emberileg felfogható igazságokból, rekte törvényekből kiindulni, s így emberi, tehát reális igazságokra fogunk bukkanni.*

Így nem lesz abszolútizmus, de alkotmányosság, nem arisztokrácia, de demokrácia, nem rabszolgaság, de teljes szabadság, nem törvénytelenység, csak törvényesség, nem mennyei boldogsággal való biztatás, de érdem és jutalmazás e földön, nem szavak és ígéret, de beváltott és beváltható lettek és reális intézmények.

Itt csak végső *kérdések* vannak, melyekre nincs *felelet*, s így még kevésbé végigazság; a felelő csak fikciókat állíthat fel, de akkor is mindenesetre ellenmondás van azok-

² V. István pápa állította fel a 885. és következő években a következő tételt: „A pápák istenemberek. Ők anyjuktól nem testileg, hanem beárnyékolás folytán fogamzóttak. Minden hatalom égből és a földön az övék.”

ban. *Az emberiségnek vissza kell térnie önmagához, s így félnie kell rosszal tennie a látható, tehát valóban létező embertársaival szemben. E valódi földi létet kell magának és valamennyiünknek kellemessé, jóvá és igazságosan jutalmazóvá tennie, nem pedig azt semmibe véve, egy nem érezhető, nem tapasztalható»* tehát létezésére bizonytalan (túlvilági, újjászületési) lét érdekében minden tettét irányítania.

Az embereknek nem szabad másokban vagy önmagukban isteneket látni, csak embert, s akkor nem lesznek despoták és rabszolgák; nem szabad legszebb tulajdonságainkat, tehetségünket valamely felsőbb lénynek alárendelve, azokat ezáltal tulajdonképeni lényüktől megfosztani (mint szerelem, igazságérzet, önfentartás), hanem azokat szabaddá téve, azok valódi természetének érvényesülését lehetővé tenni..

Nincs törvénytelen, csak törvénytelenység, ez emberi vonás s mégis igazság. A túlvilági létnek pozitív beállítása a legigazabb pozitívumot — a mi létünket — teszi kockára.

Spencer, bár nagyon helyesen kifejti, „hogy a vallási eszme származékos természetű” — szóval nem velünk született, s hogy a vallási eszme természetes és nem természetfölötti eredetű,” mégis — ebből nem következik, hogy „ha a kezdetleges hit abszolúte hamis volt, az összes származékos vallásoknak is hamisaknak kell lennie”, hanem hogy „kezdetlőtől fogva az igazság egy csírája volt a kezdetleges fölfogásban — azé az igazságé, hogy az a hatalom, mely az öntudatban nyilvánul, csak egy különbözően feltételezett formája annak a hatalomnak, mely az öntudaton túl nyilvánul”. Két puszta állítás egy végső igazság felállításával s egy hatalom feltételezésével.

Azt mondja továbbá, hogy „ha a tudomány föloldja a vallási nézeteket és érzelmeket, — a titokzatosság növekedése kíséri, mert egy magyarázat helyébe, mely látszólagos elfogadhatósággal bír, a tudomány olyat állít, amely a bevallottan megmagyarázhatatlannal állít bennünket szembe” (megint tét pozitív állítás a pozitívizmus javára).

Végül „nem szabad azt következtetnünk, hogy az egyházi intézmények (melyeknek kötelessége az imádat végzése, tehát a kiengesztelő elem, szemben az erkölcsi elemmel) a jövőben teljesen el fognak tűnni”, avagy »minthogy

szükségkép mindig meg fognak maradni a láthatatlanhoz (kiengesztelő elem) és az egymáshoz való (erkölcsi elem) viszonyaink, nem valószínűtlen, hogy tovább fognak élni azok valamelyes képviselői.”

Íme feltételezése annak, hogy kell mindig egy bizonyos egyházi intézmény, mely a kiengesztelést eszközölje ama láthatatlan irányban. Ezt ugyan csak a valószínűség elve alapján állítja föl, de még így is ez azt jelenti, hogy az emberiség mindig el fogja hinni, hogy vannak emberek, kiknek beszédei, cselekedetei a felsőbb „természetfölötti” lényekre hatni, azokat jóra vagy rosszra indítani bírják, sőt hogy így félig-meddig az erkölcsi téren is szerepelni fognak.

Általában rengeteg kompromisszum tapasztalható Spencernél filozófiája részéről a vallás irányában; elismeri, hogy „van igazság a legkezdetlegesebb hitben”, s hogy „a tudomány a látszólag elfogadható magyarázattal szemben (mit a vallás ad,) a bevallottan mefma0varázhatatlannal állít bennünket szembe”.

Érdekes az előadási modor, melyből sokszor az ellenkező olvasható ki. Mindenesetre egyet le kell vonni, s ez az első: ha elfogadjuk, hogy a kezdetleges vallások abszolúte téves hitből fejlődtek, s a vallási eszme nem velünk született, nem természetfölötti, de származékos, akkor igenis *abszurdum, hogy eme vallási eszmétől bármit is várjunk ma, még kevésbbé a jövőben.*

Amit a vallás nyújt, az pusztá állítás, képzelődés, pozitív állítás az impozitívumra. A tudomány bevallja szerényen az ismeretlennel szemben való tehetetlenségét, s hogy állításai — feltételesek lévén — legnagyobb valószínűség szerint tévesek. A vallás nem vall be semmit, hanem tétéleit pozitíve állítja oda. A tudománynak a vallást oda kell állítania a maga meztelenségében, hogy micsoda: pozitív állítás a megismerhetetlenre, — s akkor a majdan civilizált világ nem fogja kultiválni e hozzá nem méltó intézményt. A tudománynak nem szabad végső igazságokat pozitíve felállítania — ha azok még oly elfogadhatóknak látszanak is, mint azt Spencer teszi — a megismerhetetlenre, miután azoffban ezt a vallás teszi, annak létezését a jövő, teljesen civilizált társadalomra nézve elismernie — még ha az a társadalom mind csupa Spencerekből állana is — abszolúte nem lehet.

Itt rövid az ítélet, aki valójában véve pozitíve állít

valamit, mit pozitívnek bizonyítani sohasem lesz képes, az-
zal nem szabad a tudománynak kompromisszumra lépnie a
jelenben, s a fennállás lehetőségét elismernie a jövőben, de
rá kell mutatnia, hogy a vallás amaz egyszerű princípium el-
len vét, hogy ami megismerhetetlen, azt minden úton-mó-
don megismerhetőnek feltüntetni — mai kultúremberhez
nem illő.

Ezért itt szigorú az ítélet: egy ilyen intézmény vége
kimaradhatatlan, lehetnek apró töredékek a vadaknál, esetleg
félcivilizált népeknél, melyek a vallási képzeteket még ter-
jeszteni fogják, de majdan teljesen civilizált népeknél illet
feltételezni — teljes lehetetlenség. *A ma tudósa arra, amit
nem tud, beismeri őszintén, hogy nem tudja, s nem fogja
a magyarázatot rábízni arra, kiről tudja, hogy szintén
nem tudja.*

A papok is emberek, akár a tudósok, s azok csak
nem fognak jobb *magyarázatot* adhatni? Avagy a jövőben
ezek még okosabbak lesznek, mint a tudósok? Dehogy, a
papokra, a vallásra szükség volt a múltban bizonyos hiányos
ismeretek pótlásaképen, ma már tisztán látjuk a vallási esz-
méket: szegények a megismerhető eszmék felállításában s a
megismerhetetlent egyszerűen megismerhetőnek tüntetik fel.

A vallás szükségéről a múltban talán vitatkozni lehet
még, valamennyire el is lehet fogadni; a jelenben a „se nem
használ, se nem árt” stádiumában van, de semmi szükség
sem lesz egy *tudományos* alapon álló társadalomban.

A vallás a tudománytalanságban született, abban szen-
vedett folyton s ez lesz halálának oka. Aki itt csak egy jottát is
enged (Spencer), már tudománytalanná válik, lehet tán ön-
tudatlanul, de igazsága semmi esetre sincs. *A szintén nem
biztosan értesült tanúnak sohasem szabad a pozitív alap
nélkül állító másik tanúnak igazat adnia, mert akkor ez
az ő rovására is megy.* Azt pedig csak Spencer is beismeri,
hogy a papok sem tudnak többet, mint ő. Azon tanúval, ki
pozitíve állít valamit, mit abszolúte nem tud pozitíve, kom-
promisszumra lépni nem szabad.

Itt kompromisszum nem lehetséges, a szellemi fel-
szabadulással ennek láncza: a vallási pozitívizmus önmagától
le fog hullni. Nem a tudomány lesz a mindenható győztes,
de az az egyszerű tudat, hogy; ama *mindentállítók semmit
sem tudnak.*

A tudatlanság szerény beismerése ott, hol nem tudunk semmit, maga is igazság, de ennek be nem vallása: legjobb esetben tévedés. Az ilyenek tehát nem lehet helye egy szellemileg teljesen felszabadult társadalomban.

A jövő legszebb eszméje pedig az lesz, hogy: tömjünk be minden száját, a gyermekekét, nyomorékokét tekintet nélkül érdemeikre, s a többiekét feltétlen szükségessel legalább, érdemeik szerint pedig mindig jobban és jobban jutalmazva, mit minden vallás, még a legideálisabb is, csak közönséges anyagi gondolkodásnak mond.

A vallás a tudatlanság szülötteként kellett, hogy jelentkezzen a múltban, de a jövőben az előbbi megszűnván, megszűnik az eredő is. A vallás a szilánk az emberi lélekben, elég baj, hogy sokba belenő, mint a berozsdásodott szeg az élő fába, vagy legalább is a seb helye látszik meg, mint pld.: Spencernél.

Ha mi elismerjük, *tulszerénységünknel* fogva a vallásnak a tudománnyal való egyenjogúságát, eme el- és beismerésnél fogva az kevélyen ki fogja jelenteni, hogy az egymást lecáfoló tudósok és tudósok közt ő az egyetlen pozitív, megváltozhatatlan, örökkévaló; s ha a jövő emberei is így okoskodnának, mint a mi sokszor legnagyobb tudósaink, akkor a vallás vígan uralkodhatnék továbbra is mindenek felett; sőt, ha a vallásnak, mint a megismerhetetlenre vonatkozó intézménynek pozitívítását elfogadjuk, akkor tényleg annak kellene mindenben vezetőnek lennie; mint volt a múltban, de nem lehet már ma, csak részben, s nem lehet abszolúte a jövőben.

A tudománynak nem szabad a tudománytalanságot elismernie, mert különben maga is tudatlansággá válik. A tudósnak könyörtelenül minden kertelés, valószínűség feltételezése nélkül fel kell tárnia a vallás való lényegét, keletkezési módját, s szomorú eredményeit. Erre való a tudomány, A tudománynak be kel! mindenbe világítania, s nem kompromisszumra lépni az árnyék világával.

A vallásnak és tudománynak nincs egy közös végigazsága,³ (mint Spencer mondja műve elején,) mert csak

³ Guyau mondja „L'Irréligion de l'avenir” című művében: „Hogy a tudomány és a filozófia örökkévalóságát fel kell tételeznünk, az előttünk kétségtelen, de hogy ebből, — mint Spencer állítja — a vallásnak és mindannak, amit e szó alatt értenek, az örökkévalósága

végkérdések vannak, melyekre a tudomány szerényen beismeri a felelni nem tudást, de a vallás pozitív elveket állítván fel, teljesen szakít a ma tudományosan gondolkozó ember ama felfogásával, hogy az impozitívumot pozitíve felállítani sohasem lehet. A tudománynak ezért a vallással semminő közösséget vállalnia nem szabad, különben önmagát kompromittálja. Hogy sajnosán be kell ismernie még ma is annak uralmát, ezt a tudomány van hivatva, sőt köteles kimutatni, nem pedig — akár elismerni, akár azzal szövetségre lépni (Spencer). Hogy ez még számos ember felfogását sérti, ebből nem következik, Hogy a tudós a nagy tömeg gondolkozásának, tisztán nem látásának uszályhordozója legyen.

A tudománynak vezetnie kell az embereket, s nem azok által magát vezettetnie. A tudománynak rideg orvosnak kell lennie, kitől gyógyulás ered, s nem érző keblű öregasszonynak, kinek siránkozása közben szenved a beteg, Hogy mindig lesznek kevésbé tudósok s így hiszékenyek, ebből nem következik, hogy ezek felett érvényesülni engedjük a pozitivistákat, hanem azért van a tudomány, mint felvilágosító, s az állam, mint rendelkező intézmény, hogy az ilyenek privilégiumát: a pozitívizmust szabályozza.

Ez mind nem materializmus., csak a tudomány követelménye, mert a vallás tudományos képtelenség. Ez nem a bölcsészet egy fajtájának (a materialistáknak) véleménye, hanem az összemberiség követelménye, hogy a tudósoknak a szellemi szegényeket is fel kell világosítaniok.

következnék, az a legkevésbé sincs bizonyítva”. — íme, ugyanaz a következtetés.” — „Spencer szerint egy dolog *abszolúte bizonyos* az emberre nézve, „hogy végtelen és örök erővel áll szemben, amely minden dolognak forrása”. Az emberi bizonyosságnak ez a megfogalmazása nagyon is megtámadható. Mindenek előtt a tudás inkább elfogadja az *energiák végtelenségét*, mint egy *végtelen energiát*, amely bizonyos fajta mechanikus atomizmust, az erő végtelen feldarabolását tenné a monizmus helyébe”. — „A tudomány és vallás állítólagos kibékítését tehát csak a kifejezések homályossága révén éri el Spencer. A vallások hívei fel is használták ezeket a látszólagos engedményeket, hogy a dogmák örökkévalóságára érveket kovácsoljanak belőlük”. — Ha ketten egy dologról vélekednek s e két vélemény fedí egymást, ez már maga az igazság!

Dodel és Beck.

*Ha nem tudod biztosan,
hogy valami arany vagy réz,
ne mondd azt feltétlenül arany-
nak, ha mindjárt e szavakkal
ez a legnemesebb érc (legfőbb
igazság).*

Dodel „Mózes-e vagy Darwin?” című művében világosan kifejti a teisták tanainak tarthatatlanságát a tudomány fejlődése alapján ilyen kitételekkel:

„Napjaink természettudósa azt mondaná: A mindenségnek (a mózesi „ég és föld”) nincs se kezdete se vége, térben és időben végtelen. Semmiből nem lesz semmivé; ami pedig megvan, semmivé nem enyészhet. A mindenség volt és lesz öröktől örökiglen. Ennek bizonyossága *az erő megmaradásának törvénye*, melyet minden újabban írt természeti vagy vegytani tankönyv tárgyal.

„Az emberi nem jövő vallása a természettudomány igazságaihoz fog alkalmazkodni.

„A jelenségek formáinak majdnem fölfoghatatlan sokféleségében fogják *minden lét egységét* felismerni. A monizmus (minden lét egységét való eszméé) a jövő: a monoteizmus (egyistenhit) volt az utolsó fejlődési fok azon lajtörjén, amely az események *zűrzavara* felett a legfőbb kilátási pontra vezet fel.

„Szemünk belát a mindenség műhelyébe, mely sohasem nyugodott, soha kész, befejezett nem volt, hanem örökké befejezetlen, mindig újból keletkezik és pusztul, mindig mozog és folytonos változásban állandóan alakul.

„Hit és religió két különböző dolog és a hit inkább ártott, mint használt a religiónak. Hallja Beck doktor úr! A hit többet ártott, mint használt a religiónak! Vischer így folytatja tovább: „Hát új életre keltsük a hitet? *Soha; csak el a hittel, a religió pedig továbbra is élhet.*”

Amint látható, Dodel erős érvekkel dolgozik, s szerző maga is meghajtja az elismerés lobogóját, hiszen célja a leg-szebb: a gyermekeknek helyes szellemben való nevelése, tehát a gyermeki lélek helytelen nevelésének kikerülése rég megdöntött tévedések begyömöszölésével.

Azonban óriási a tévedés ott, ahol a hit és vallás és még inkább, hol a vallás és tudomány közt a határvonalat fel-állítja. Hit mindig lesz. Ezt eliminálni nem lehet, égenség el bár a tudomány leendő inkvizítorai alexandriai kartársaik módjára az összes bibliákat, koránokat, vedákat, s mert az emberi jellem is gyöngé, s az én is nem egyforma, lesznek ilyen és olyan, sőt — amolyan felfogású emberek. Lesz, ki hinni fogja a teljes felvilágosultság korában is a kat. egyház összes dogmáit. Ezt a hitet, ezt a belső vallást eliminálni nem lehet, mert ellenőrizhetetlen az eredménye ama legszigorúbb erőszaknak is, mit az illető ellen alkalmaznak.

Hogy ez a hit mindig tudományosabb lesz, mondjuk pld. a monizmushoz hasonló, ez valószínű, de — ez is csak hit. Senki sem tudja biztosan, hogy a monizmus a valóság, de hisszük, gondoljuk, hogy így van; de nem mint pozitív igazságot, csak mint a mai tudományos felfogásunkhoz leg-közelebb álló lehetőséget.

S itt van szükség a pozitivizmus szabályozására. Hogy én a hitemet hirdethessem, ha az még oly abszurdumnak lát-szanék is, ebbe beleavatkozni magának a tudománynak esnék rovására, tehát a hirdetés is szabad lesz, de már nem a hirdetés formája; azt, ki a monizmust pozitív formában állítja, ép úgy nem fogják komolyan venni, mint ellenkezőleg azt, ki a kat. egyház összes dogmáit — világosan csak even-tuális formában hirdetni fogja.

S mi következik ebből? Hogy a megismerhetetlenre nem lesznek pozitivisták, hanem az általános műveltséget el-sajátított emberek azok nézetéhez fognak csatlakozni, mely a tudományos felfogáshoz legközelebb áll, szóval a fejlődés legfőbb fokán állóhoz. Ha mindenki hallja, hogy a kat. anya-szentegyház dogmái nem feltétlen pozitív igazságok, csak lehet, hogy igazságok, s hozzá e hallgatók tanult, tehát önállóan gondolkozni tudó emberek lesznek, föloldódnak önmaguktól a vallások, különösen azok, melyek e két feltételnek legke-vésbbé tesznek eleget.

Különböző hitű emberek mindig lesznek, míg két em-

ber lesz a világon, tehát üres ábránd beszélni egy vallásról vagy hitről; de azt, hogy a legerősebb, bár tagjaik nagy számával a legerősebb vallások a tudományok legerősebb támadói legyenek, ezt meg lehet akadályozni egyrészt helyes neveléssel és iskoláztatással, másrészt azáltal, hogy ha örökösen és mindenütt hirdetjük, hogy azok a rég lecáfolt tanokat pozitíve állítják fel.

Az eventualitás e tana az iskolákban is keresztülvihető, egyáltalán e tan nem áll ellentétben a Dodelével, hanem annak kiegészítése, gyakorlati alkalmazhatóságának módja, mert hisz nevetséges volna, ha a tudomány győzelmét úgy akarók erőszakkal keresztülvinni, hogy bizonyos tanok tanítását teljesen kizorítanánk az iskolákból. A megismerhetetlennel foglalkozó tudomány csak a filozófia, mely mint ilyen végigazságot sohasem mondhat, s így a legábrándozóbb tudománynak kell nevezni, de azért egy, az igazságot szerető korban ennek is csak az igazság követelményei közt szabad mozognia, tehát a megismerhetetlent megismerhetőnek semmiféle alakban feltüntetnie nem lehet. Viszont e filozófiával szemben fognak érvényesülnie a tudomány ellen ma használt összes fegyverek, tehát minden vallási (rekte: filozófiai) nézet ellen bárki bármikor, bárhol (pld. a prédikáló ellen), később vagy rögtön érvekkel, tehát megint helyes tudományos nézetekkel megfelelhet. Ne féljenek, a Luter-Melanchton viták sohasem fognak napfényre kerülni többé, sem „az én testem, én vérem” kétszáz magyarázata.

Ma a tudomány sem tudományos, mert a filozófusok is sokszor vallásosak — sokszor ép azok, kik magukat valóstalanoknak mondják — mikor a végkérdésre vonatkozó nézeteiket pozitíve állítják fel; majdan pedig a vallás is tudományos modorban, a tudomány alakjában fog jelentkezni, tehát tudományos lesz, mit bárki, akár a legtudósabb ember is nyíltan, a legszabadabb körben is taníthat.

A tudományos felfogásból folyik nemcsak az, hogy hogyan kell valamit hirdetni, hogy ellenmondás, ellennézet nyilvánulhasson, de az is, hogy a tudományos felfogás mennyire engedi meg, s minő alakban a vallás nézeteinek a gyakorlatban való alkalmazását; fennmaradnak-e továbbra is a vallási szertartások, vagy nem? — Az bizonyos, hogy azokat egy felvilágosult korban, mint feltétlen hatályosokat, feltétlen kitűnő hatásúakat nem fogják már alkalmazni. Kü-

lönben az előrehaladott vallások nem foglalkoznak szertartásokkal, illetve azok számát a legminimálisabbra szorították, s az egész egyházi funkció valláshirdetésben merül ki. Az bizonyos, hogy azon korban, midőn csak filozófusoknak nevezhetik magukat a vallást hirdetőket, a vallás filozófia lesz, s a hívők egyes nézetek vallói, — a szertartások szükségtelen feleslegessé válnak. A szerep a tudományos felfogás alapján meg fog változni: *theologia est ancilla philosophiae*. Az emberek szeme fel fog nyílani az eventualitás hallatára, s ez nem kényszer, de szükségszerű folyománya lesz a tudományos felfogásnak.

Mi nem vagyunk elfogultak, nem hiszi minden tudós magáról, hogy isteni szikra nyilvánul benne, csak azt valljuk, hogy a lehetőségnek avagy pozitívumnak megfelelő kifejezéseket kell használnunk; viszont ép ezért aránytalan, hogy a vallást hirdetőket a lehetőséget pozitív alakban előadhassák.

Mindenki értse ezt, mit mindenütt hirdetni kell, s minden filozófusnak minden tanítása előtt ki kell jelentenie: *a végkérdésre helyes felelet nincs*. Ha a jövőben egy vallást hirdető csak egyszer is feltételesen jelenti ki nézetét, akkor ennek már óriási hatása lesz a hívőkre, sőt magára a hitre is.

Ez a folyamat különben természetes eredménye is lesz a haladásnak, a közöny korszakából a feloszlás kora természetszerűleg be fog következni, s az eventualitás beállítása csak a tudományos gondolkozás következménye lesz. Így lesz, mert egy ilyen tudománytalan intézménynek ilyen vége lehet csupán.

Szóval a Dodel elvét így kell módosítani: a vallást kell eliminálni s ez lehetséges is, mert külső valami, tehát szabályozható; így másoldalról a hitünk is óriási módon tisztulni fog s arra a meggyőződésre fog jutni, hogy a megismerhetetlent megismerni nem fogjuk soha.

Nem az a helyes, hogy a vallást hirdetőket kötelezzük tanaik eventuálisaknak való feltüntetésére, de az, hogy az összes vallást hirdetőket pozitivistáknak mutassuk be. Ha — azt a nézetet, hogy a vallás pozitívizmus — megmagyarázzuk mindenütt mindenkinek, akkor győzünk az egész vonalon. Hogy ennek hatása kimaradhatatlan, az bizonyos még akkor is, ha ama kvázi a nézethirdetés szabadsága ellen lenni látszó eventualitást nem is hoznók be. Hisz könnyű

ma már a mi dolgunk: az ő helyzetük végtelen súlyosbodott, s a mienk végtelen megkönnyebült a régi világhoz képest a tudomány óriási nagy vívmányai folytán, másrészt pedig a szabad tanítás segélyével könnyen elhinthetjük a felvilágosodás magvait a legelrejtettebb s rendszerint csak a valásnak hozzáférhető helyeken is.

Dodel szerint a vallás köteléket jelent, még pedig a túlvilágtól, embertársainktól, természettől, világegyetemtól való függést. A kívülünk valótól függésünknek ez a tudata és a gondolkodásnak ebből eredő módja másokkal szemben, ez a mi fel fogásunk szerint a *vallás...*” Ha ezt Dodel csak eventualiter állítaná fel, el lehetne fogadni, de mert ő is pozitív szabályt állít, ugyanazon hibába esik, mint más pozitíve állítók: a vallásosak. *A meghatározást senkinek sem szabad kisajátítania*, mert akkor igazságuk van a vallást hirdetőknak, kik közé így akaratlanul Dodel is került, hogy „íme egy fecske akar nyarat csinálni, s nekünk hány hívónk van, hisz ez csak többet számít?” Nem, mindenkinek szabad szabadon hirdetnie a maga tanait, Dodelnek is, Becknek¹ is, de vigyázzon mindkettő, hogy a végkérdéseket csak eventualiter formulázza, s akkor válasszon mindenki a kettő között; — hogy ez talán még mindig a Beck-ék „nagyobb számú” győzelmét eredményezi, ez nem jelenti Dodel leveretését, de azt, hogy Dodelnek van igaza: ne tömjük tele a gyermek lelkét egyoldalú tanokkal”. Egyáltalán a magasabb dolgokkal való foglalkozás nem való a gyermeknek. Tanítsuk az erkölctan legrimitívebb tételeit, s ne terheljük meg kicsiny fejét tanszcendentális fogalmakkal vagy akár a leszármazás tanának tételeivel, — hisz azokat úgy sem érti még. Ha nagyobb lesz, ám válogasson belőle, de „ne vegyük tulajdonba a gyermek lelkét már zsenge korban”.

Avagy azt akarják a vallást hirdetők bebizonyítani, hogy ők a végkérdéseket ismerik? Azok megfejtésének egyedüli birtokában vannak? Az a legkisebb itt, ki a legmagasabbnak akar látszani; mint ahogy ma már mind kisebb és kisebb lesz a pozitivisták érvényesülhetésének terrénuma. Könyveik már porosodnak a könyvtárak polcain; vívmányaik, új nézeteik nincsenek, — míg a mieink a vívmányok nagy számával díszlenek az emberiség javára.

¹ Dodel elvének egyik erős, klerikális kritikusa „*Antidodel* című művével, melyre Dodel válaszolt.

A Dodelek akkorra remélhetik teljes győzelmüket, ha ők is, de ellenfeleik is csak eventualiter fognak beszélhetni, akkor elmúlik az éj» s a mi napunk, tehát a Dodelé is akkor fog ragyogni; de a pozitívizmus börtönfalaitól nem fogjuk még sokáig láthatni a napot.

Hogy a legnagyobb kérdésekben, a végkérdésekben a leggyengébb nézeteink vannak, s a tudománynak majdnem csimborasszóját értük el a kisebb kérdésekben, — ennél mi sem mutatja jobban a vallás uralmának tudománytalan jellegét. Kell jönnie egy kornak, hogy ne az emberiségnek tudományban leggyöngébbjei: a papok, de legerősebbjei: a filozófusok foglalkozzanak a legnagyobb kérdésekkel, ne a „legkönnyelműbb” módon: a pozitívizmus útján, de a legjobb módon: az eventualitás útján. A mi korunk még olyannyira elfoglalt a kisebb bajok egész tömkelegével, hogy az általános bajokkal úgyszólván csak egy tudomány: a szociológia ér rá foglalkozni, s ez is még nem látja be ez általános bajok mindegyikének nagy horderejét. Csak ha a szociológia a vallásnak az egész emberiségre, annak minden intézményére és minden egyes tagjára való óriási hatását be fogja látni, fog igazságának és tudományának teljes súlyával foglalkozni ez intézménnyel, hogy saját ideális célját elérhesse.

Azt is mondja Dodel: „ott, hol a vallási oktatás eltávolítása a népszikológából ez idő szerint még kivihetetlen, átmenetileg legalább az követendő hogy a mózesi teremtéstörténet, mint köztudomású tévedést az oktatásból teljesen kűszöböljék ki és a népszikológában tisztára az igazságot és csak az igazságot tanítsák”.

Így nem lehet győzni, ez a tudomány inkvizíciója lenne. Igazság! — Hol van? — A darvinizmusban? — Én is hiszem, de csak hiszem, s furcsa volna az a tudomány, s már nem is tudomány, amelyet csak erőszakkal lehetne terjeszteni. A tudománynak az igazság erejével s nem az „igazság”-nak látszó erőszakkal szabad győznie. A mózesi tan lejárt a tudomány világában és ki fog múlni magától — a tudományszülte igazság fényében, *de üldöztetése csak a lelki szegények hitét, sőt táborát nagyobbítaná.*

Igazságod van Dodel, de gondolj egy új Darwinra, ki esetleg a régít is *erővel, s nem a maga igazságának erejével* akarná legyőzni. A végkérdések tömkelege s így a mindenség keletkezésére vonatkozó kérdés is örök rejtély ma-

rad, nem csupán egy-két tisztán látó, de mindenki előtt, tehát Darwin előtt is, Kant-Laplace előtt is. Ha ezt beismerjük, tudományilag lehetlenné tettük az összes pozitíve felállított elmeleteket ezzel az egy mondattal: „Senki a végkérdésekre biztosat nem mondhat”, s ama további magyarázattal „tehát sem Mózes, sem Darwin”. *Ezt értse meg mindenki, s akkor felvilágosult mindenki*; de a mi pozitív állításunkkal szemben — csak természetes — a vallást hirdetőket is jogosultak pozitíve állítani. A tudomány csak szerénységével hódíthatja el a babért a pozitívizmussal szemben. Az bizonyos, hogy a fejlődés törvénye alapján a mózesi világelmélet ma már teljesen csődbe jutott, de ne akarjuk VI. István pápához hasonlóan a halottat elítélni. (L. „A középkor eszmévilága” 3. jegyzetét.)

A vallástan részleges mellözése az iskolákból már keresztül van vive Franciaországban, annak magánügyggyé tétele mindenütt be fog következni, de ne adjunk ellenfeleink kezébe fegyvert a tőlük tanult helytelen módszerrel. A mi szerénységünk az ő eventualitásukat is meg fogja teremteni, ami impozitív tudásunk beismerése a végkérdésekre az ő pozitív elveiket is impozitívvé fogja tenni, de *az erő alkalmazása esetén helyesen tiltatkoznak erőszakra, s győzni fognak saját embereik közt*.

Ezért nem halad a tudomány még mindig kvantitatív irányban kvalitásának arányában, ezért még a legfelvilágosultabb államok polgárainak abszolút többsége hiszi a mózesi teremtéseméletet, de állítsátok oda a pozitívizmus tanát a maga meztelenségében, s meglátjátok a hívők ezreinek, tán millióinak felébredését. Itt van a punctum saliens, az achilles-sarok: ha a megismerhetetlen megismerésének lehetetlenségét feltárjátok, győztetek.

Hisz ma már könnyű a győzelmetek. Könnyű, mert a közöny korában élünk, tehát *nincsenek sokan a siratók*, s könnyű, mert *sok a gondolkozni tudó*. A ti korotok, az igazság produktumának: a tudománynak kora már eljött, s nektek csupán a vallást hirdetőket kell pozitivistáknak bemutatnotok, s győztök minden felé . . .

Dodel azzal végzi munkáját, hogy „a természettudománynak a világteremtő őserő, a világszellem avagy az „örök

eszme” (Plato) hitével le kellett számolnia. Mindenben a halhatatlan anyag mozgásának a megnyilatkozását látja, amely jelenlegi tulajdonságaival öröktől fogva megvolt a végtelen térben és örökké meg is lesz, mivel a tapasztalat bizonyosága szerint az anyag és annak ereje megsemmisíthetetlen”.

Ez igaz, a legigazabb azok közt, amit eddig az összes vallások, az összes filozófusok hirdettek, mert a világ, anyag és erő mibenlétét, végtelenségét időben és térben egy óriási, erős törvénnyel: az anyag és erő megmaradásának vastörvényével világítja meg. Ha a megmaradás elve abszolút — s ugyan ki meri tagadni? — akkor igaz, hogy az anyag és az energia végtelen időben, de ha valami végtelen időben, akkor az más tekintetben nem lehet véges pl. térben.

Íme a legklasszikusabb világelmélet áll előttünk. Megsemmisülnek az összes eddigi, gyermekes álmódosásaink a világteremtésre nézve, s mégis azt kell a valódi, a lelkiismeretes tudós szavával — ki sohasem tévedhet egy hitoktató könnyelmű útjára — mondani:

— Mindez igaz, mindez erősebb mindennél — talán, mert ha a végtelent kimondtuk, olyasmit mondtunk, mit magunk sem értünk. Mi íme hirdetjük ezt az új tant, mert összevág az emberiség évezredek, tudományos küzdelmeinek eredményeivel; lerakjuk elébetek a tudomány kincseinek legfőbbjét, de azért botor, ki ezt feltétlen igazságnak veszi, mert ezt az igazságot soha senki meg nem találhatja.

— Ez a felfogás legjobban képes a tudomány mai fokán álló embert kielégíteni, ezt felvehetjük mint legjobbnak látszót, de azért, *ha a mindenség minden rejtélyét megfejtettük, magának a mindenségnek rejtélyét meg nem fejtjük soha.*

— Ezért ne fogadjátok el e tanunkat isteninek, örökérvényűnek, mely azért lenne ilyen, mivel azt valami tudós vagy állítólag felsőbb, kívülünk létező szellem diktálja, mert ez a tanunk is — mint minden — fejlődésnek van alávetve. *Az a legkisebb, ki magát e tekintetben legnagyobbnak mondja.*

— De nincs is e világelméltre szükségünk, mint nincs a falun élő hangyabolynak arra, hogy a mellette lévő város hogyan fejlődik vagy pusztul, s mint nincs nekünk az asztro-nómia számos tanára. Talán ép az ellenkező nézet folytán volt

régente szükség az asztrológiára? Kutassuk a mindenség okait végtelen kicsinyben és nagyban, döntsük meg tudományunk fegyverével az elavult elméleteket, de ne felejtsük el, hogy a tudósnak csak felvilágosítani szabad, erőszakhoz nyúlni soha . . .

A jövő vallása.

Az „isten jeszmeje” feltétlen állításában sokkal jobban van kritikának kitéve, mint feltételes állításában tisztelve lesz...

A reformált vallás tulajdonkép nem a haladás vallása, — *dacára ama* tanának, hogy minden jót, minden igazat, bárha új, eszmevilágába képes foglalni, — hanem ép oly konzervatív nézetet valló a végkérdésekben, akár a legkonzervatívebb vallás.

Már napjainkban is óriási réseket ütnek a reformáció bástyafalain egyrészt a filozófusok — a felsőbb körök, másrészt a Jathók — az alsóbb műveltségűek számára, melyeken keresztül az intézménynek rideg pozitívizmusába tekinthetünk. A pozitívizmus az az ekraszit, mely a legideálisabbnak mondott vallások vaspáncélját is szétrobbantani képes. Ez a reformált vallást pörére vetközteti, s a többi bár általa lenézett testvérei közé méltán sorolja.

Legyen e valóban az emberiség kultúrájában legnagyobb szerepet játszott és játszó vallás — mely a liberalizmussal ajándékozta meg a világot — legyen e vallás úttörő a pozitívizmus mellőzésével, vagy legalább is enyhítésével, s az emberiség örök hálóját fogja kiérdemelni.

Az a vallás fog itt győzni, legyen az bármelyik, akár a neológ izraelita, akár valamely más reformált vallás, mely a babért hamarább igyekszik elérni, mely hamarább felismeri a pozitívizmus tarthatatlanságát, s nem a konzervatív vallások rideg makacosságának megfelelőleg perreat-ot kiált mindenre, mi új.

Ez nem a *vallás*, de a mai elavult modorú, s ezért közönybe fulladt vallás *pozitívizmusának* halálát jelenti, melyből a reformált vallások mindenesetre csak győztesen a többiek felett kerülhetnek ki. Az emberek fülét új, eddig

soha nem hallott hangok ütik meg, s jóleső kéjjel fognak a tudomány helyes beszédmodorának megfelelő igékben fürdeni.

Ti pedig szegény maradiak, hiába sírtok — saját pusztulásotokon, mindennek vége van e nyomorult sártekén, még a ti — öröknek vélt — pozitív tanaitoknak is.

S ez nem kérelem, de még indítvány sem akar lenni, hanem a szükségszerűség törvényének erejével fog hatni, mert az emberek máris nem akarnak többé az ábránd pozitívizmusának feltétlenül hinni.

A közöny korszaka után egyedül ez lesz képes egy új eszmevilágot teremteni, különben minden a megsemmisülésbe süllyedne; ez pedig lehetetlenség, a mai vallás ugyan meg fog szünni, de ez nem a vallás, csak a mainak halálát fogja jelenteni. A mai pozitív vallás így filozófiává finomulván, az erős hit megrendül ugyan, de csak azért, hogy annál jobban belelássanak mindnyájan, még a lelki szegények is a megismerhetetlenek megismerhetetlen mivoltába. *Több lesz tehát az emberszereiet¹, az önmagunkkal való törődés, s ez tán helyesebb, mint egy képzeleti lénynek az „embert” alárendelni.*

Ha a reformáció és a neologizmus nem írja zász-lajára a gondolat szabadságát, tehát a fejlődést, ez nem jelenthet stagnálást, sem azt, hogy ha nem halad a korrallal, annak elpusztulását; mert a helyes irányelv önerejénél fogva megköveteli saját hordozóitól, hogy azzal éljenek, s ezért

¹ 1509-ben Reuchlin, a klasszikus filológiának, de különösen a humanizmusnak, emberszeretnek Némethonban való megalapítója és a reformáció egyik előharcosa ellen a párizsi, löweni, erfurti és mainzi kat. fakultások sorompóba állottak. Erre ő a híres „Epistolae obscurorum virorum” című leveleivel válaszolt, melyekben a sötétlátású egyházi embereket maró gúnnyal ostromozta. Az ellene támasztott inkvizicionális per teljesen eredménytelenül folyt le. Hütten „Reuchlin diadalá”-ban ezeket írja: „Látjátok, ó németek, Reuchlin diadalát, kit ti a legutálatosabb embereknek, a teológusoknak fogai közül kiragadtatok. Örüljete és tapsoljatek, mert megsemmisült a nyomorultak rosszakarata és megszelídült az emberek féktelen dühe . . . Hosszas vaksága után Németország most újra látóvá lön . . .”

1513-ban Erasmus Rotterdamból —a teológia doktora — napvilágra hozza Baselben mély, szellemes iratait a humanizmus és gondolatszabadság előmozdítása céljából.

ez alakulást csak hátráltatni, de megakadályozni nem lehet. Az fogja tehát saját vallását megmenteni a közöny rideg, halálos leheletétől, ki először mondja ki a „lehet” szót.

Ha rosszul is esik nektek ezt a szót —lehet — használni, de érezni fogjátok annak saját magatokon és másokon véghezvitt varázserejét.

A vallás több tízezeréves uralma után alig másfél század óta hirtelen a végelgyöngülés stádiumába jutott, — s ti reménykedtek a régi szervezet feltámasztásában? Vigyázatok, csudák ma már nincsenek! De reménykedjétek a reformált vallások gyermekének, a szabadgondolkozásnak, a filozófiának életében, s fényesebben mint valaha, fognak igazságaitok tündökölni

A pozitívizmus eliminálása eleinte talán ép azok részéről fog visszautasításban, sőt tán gúnyban részesülni, kik ez eszmét először fogják majdan alkalmazni; de ez nem az eszme rosszóságát, csupán azon világtörténeti processzus lefolyását igazolja, melyen még minden általános, új eszme keresztülment.

Ha a pozitívizmustól megfosztott vallást vallásnak nevezitek, ám ez élni fog továbbra is, de a pozitív vallás ma már a lelki szegények világából is kiveszett.

Ezért oly nagy a közöny, ezért szorul ki mindenünnen a vallás, ezért áll csőd előtt, s ti a régi, négyezer év előtti módon és stílussal akartok élni?

Nem érzitek a pozitívizmus közönyt terjesztő, rideg fuvallatát? — Nektek *szomorú társaitok élén járóknak* — kell itt is előljárni, s akkor nem ti, de az emberiség fog nyerni.

Amit egy egyszerű, néhány embernek beszélő filozófusnak nem szabad pozitíve állítania a végsőkre, ugyanez nektek — kiknek az emberiségnek élén kellene állnotok, — jól állana?

Hisz hova halad minden? A tisztulás felé. Ti hiszitek ezt legjobban, s ti lennétek mégis ennek ellenzői? Itt nem segít más, csak az eventualitás, itt baj van s nem látszik más orvosság, mint az evenüalitás behozatala.

Ez beleütközhetik eleinte tán akadályokba, lesznek, mint mindennek, ennek is — tán jóhiszemű ellenzői, lesznek, kik féltik ettől talán legféltettebb kincsüket „az *isten eszméjét*”, de hisz ne felejtsek el, hogy az feltétlen állításában sokkal jobban van kritikának kitéve, mint feltételes állításában tisztelve lesz.

Avagy azt hiszitek, hogy a ma embere egytől-egyig, vagy tán azok nagyobb tömege a ti feltétlen pozitív állításaitokat feltétlen pozitívnek veszi? Ellenkezőleg, feltétlen pozitív állításaitokra még sokszor a legtudósabbak (Büchner, Feuerbach, Haeckel stb.), de maga a nagy néptömeg mind nagyobb és nagyobb rétege is a *szintén helytelen* pozitív tagadásba esik. Ezt letagadni nem lehet, a teljesen tudománytalan pozitív állítás a teljesen helytelen pozitív tagadás filozófiáját szülte, s már-már megfojtással fenyegeti az amúgy is gyöngye tüdejű szervezetet.

Az eventualitás beállításával a teizmus, monizmus stb. el fogja veszíteni összes árnyoldalait (abszolutizmus, üres ígéret, mint: más világgal való kecsegtetés stb.), s csupán *fényoldala: az idealizmus fog az ember szer el et, a tudomány, a művészet számára ragyogni.*

A pozitívizmusból származó, erkölcsileg kifogásolható intézmények elvesztvén szilárd, pozitív alapjukat fel fognak oldódni, s csupán a végkérdésekkel való foglalkozás szülte ideálmunka fogja beragyogni e világot!

Ez nem az intézmény megsemmisítése akar lenni, de a megsemmisülés kikerülésének tán egyedüli módja, mert hogy a vallás a sorvadás csiráit magában hordja, hogy ereje most az átmenet korszakában hirtelen és óriásit csökkent, hogy régi erejét — tekintve a tudomány folytonos és óriási haladását — többé vissza nem nyerheti, ez kétséget nem szenved, itt tehát csak kettő lehetséges: az új körülmények előtt való meghajlás, avagy a végleges feloszlás. Ez nem pesszimizmus, de a valónak meglátása. Nem jó ábrándokban ringatni magunkat, hanem erélyesen és helyesen eljárni. Ebben van a siker s a boldogulás.

Ti pedig jóhiszemű maradiak — csak hirdessétek dogmáitokat tovább is pozitíve, állítsátok oda a bizonytalant feltétlen biztosnak, szentnek, tökéletesnek, híveitek mindig jobban és jobban kevesbedni fognak, s a végén tán csak magatok fogtok öneszméitek trónfosztott királyai és alattvalói egy személyben lenni. A trónjától megfosztott király a ti mai szerepetek, ki még mindig kocsin jár — régi színét vesztett talárjában, jobbra-balra néz, köszönetne erre is, arra

is ... s mindenki — vele nem törődve — közönyösen halad el mellette» még saját, volt hívői, sőt védői is ...

A kor már itt van: *sokszor hallgatóitok soraiban több ateista születik, mint ahány teista lenne az új érában.*

S a legvalóbb, hogy a vallások eme átalakulása nem a társadalom érdekében áll. de a saját magukéban, mert a /-társadalom vallás nélkül, sőt *annak dacára* is fejlődik, s a szocializmusnak vannak fanatikusai, vértanúi, de már nem a vallásnak, így ma már a gazdasági kérdés a főmozgató motívum, s nem többé a Vallás. *A vallást már nem kell elhallgattatni, a szocializmust már nem lehet.* Ezért a vallás átfarmálódása elsősorban saját érdekében áll, ha nem akar a teljes tagadás semmiségébe sülyedni. A vallásnak már a mai tudományos modorban kell elveit hirdetni, s nem a négyezer év előtti, naiv stílusban. Ha ezt a vallás elfogadja, önmagának használ vele, s ha nem, ez — nem árt a társadalomnak.

Ám gondoljon bármit is a ma vallása, bizakodjék el non plus ultra igazságai felsőbb eredetében, csak *vigyázzanak, hogy azok egyszerű emberi igazságok által., sokszor maguk a pozitív tagadók állal meg ne döntessenek.*

Itt csak az eventualitás fog győzni, szegődjék annak szolgálatába akár a vallás, akár a tudomány; s akkor egy tanmód lesz: a filozófia, szabadok lesznek az eszmék: emberszeretet, szerelem, gazdaság, s az ember magamagát találván meg, önmagát fogja megváltani minden földi nyomorúságtól. Ez a filozófia — vagy ha úgy tetszik — vallás fel fogja emelni a lelket egy eddig el nem ért ideális magasságba, a testet pedig mindabban jogja részesíteni, mihez természetes jogánál fogva jussa van.

Nem lesznek többé koldusak éhesek, nyomorultak, másrészt törvénytelenek, kitzasztottak, elkárhozottak életben avagy haláluk után — sem, csak emberek, de valódi emberek, *Nem lesz üres frázis sem jólét, sem szerelem, sem tudomány, sem emberiség, de valóban megtalált eszmék, melyek az emberiség aranykorához vezettek...*

A három szempont.

*Én azt mondom, haladjatok
csak a „ti” erkölcsötök, a „ti”
igazságotok, a „ti” ember szere-
tetetek útján s meglátjátok,
hová fogtok jutni...*

A vallás pozitívizmusa különösen három szempontból esik szigorú kritika alá: erkölcsi, tudományos és társadalomgazdasági szempontból.

Erkölcsi szempontból azért esik bírálat alá, mert:

1. valamire, mit nem tudnak biztosan, *biztosat* állítanak, —
2. mert nemcsak az, ki állítja, de *senki* a világon nem tud erre biztosat, —
3. mert nem is tudhat, *sőt nem is fog* senki a végkérdésekben biztosat tudni, —
- végül 4. különösen azért, mert eme a világon a legkevésbé tudottra — olyat állítanak, azt úgy állítják oda, mint a legnagyobb, legszentebb, legtökéletesebb tételt!

Megértjük-e ezt? Ha azt, mit soha senki sem tudott, de nem is tudhat, — ha a legvégső kérdésekre, tehát megfejtethetetlenekre azt állítom, hogy én nemcsak tudom, de ez egyúttal minden igazságok igazsága, úgy ezt ma még erkölcsi szempontból egyáltalán nem vizsgálják.

Ne mondjátok, hogy mindez azért szükséges, mert a képzelet mámore jobb, mint a valóság józansága . . .

Elég volt ez erkölcsi szemponttal foglalkozni, lássuk mit rejt magában a második oldal.

A tudományos felfogás megköveteli, hogy ami kétségtelen, azt annak, de ami kétséges vagy abszolúte meg nem tudható, azt megismerhetetlennek tüntessük fel.

Ezért a tudomány minden ága: jog- és természet-tudomány, filozófia, orvostan stb. hipotézisekkel, fikciókkal, feltevésekkel dolgozik ott, hol nem tudja a valót bizonyítani? vagy még egyelőre nem tudja. Nem mondja tehát: így van,

csak: lehet, hogy így van. S talán így van ez helyesen? S csak nektek lenne az a privilégiumotok, hogy a legnagyobb hipotézist, még a hipotézisnél is kevesebbet, a pusztá fikciót — mert soha meg nem oldható, sohasem bizonyítható — mint legnagyobb igazságot, sőt minden igazságot magában foglalónak állíthassátok oda? — Honnan származik e jogotok? — Mert állítólag X. Y. előtt isten magát kinyilatkoztatta? — Ki mondta ezt? N. N. — Hát ezt honnan tudjátok? Mert leírta? Talán nem lehetne mindezekre helyesebben azt felelni?: Lehet, hogy X. látta istent, lehet, hogy tényleg N. N. írta azt és így tovább.

Hogy ti ezt hiszitek? — Ne vitatkozzunk sokat. Amit ti saját szemeitekkel nem láttatok, ám mondjátok így: állítólag X-nek megjelent az isten, én nem láttam, lehet, hogy így volt, de én hiszem, s akkor — e kor előadási modorának megfelelőleg beszéltek.

Nevetségesnek látszik, hogy ma még ilyen kérdésekkel foglalkozunk, de hiába, — ha orvosai akarunk lenni ez intézménynek, annak ma már nevetségesnek látszó tételeivel is foglalkoznunk kell. Avagy csak a tudósokat, a mai önző világ e legönzötlenebb: mert legideálisabb embereit, az igazság eme szerencsétlen, fanatikusait szabad az ellentáborból — kezdve az istentagadó lenézett nevétől a materialista megtisztelő kifejezéséig mindenféle címmel illetni? S azok, — kik minden komoly tudományos alap nélkül beszélnek — az idealisták? Vagy azt: mondják, hogy ők nem tudósok, tehát szabad bármit — a legabszurdumabb dolgot is állítaniok?

Sajnos — így van.

Nincs itt tudomány, csak állítás, de mindig abszurd állítás. Avagy lehet-e a végkérdésekben feltétlen biztosat állítani? Hisz itt minden pozitív állítás magában hordja annak pozitív ellenmondását. Abból, hogy a vallás más valami, mint a tudomány, nem következhetik, hogy bármit, esetleg a teljes lehetetlenséget állíthassák, s a végén még ezt mindent legyőző tételnek állítsák oda. Az elbírálás tehát a tudomány szempontjából is kedvezőtlen.

A harmadik szempont a társadalmi, s különösen a gazdasági.

Minden vallás pozitíve állítja fel a túlvilág! létet. Van túlvilág, — mondják — melyben, ha itt nyomorogtunk, de

csendes, jó magaviseletet tanúsítottunk, nagy boldogság vár ránk. Viszont ama tant is programjába vette minden vallás, hogy nem az anyagiakat kell nézni, mert ez rút materiális felfogás, nem a kenyér kérdésével, de a lélekkel, tehát a hit kérdésével kell törődnünk. Ez szüli a teljes stagnálást a társadalom-gazdaság terén; a belenyugvást mindenbe, s másrészt az állásfoglalást az újítók ellen ép azok részéről, kiknek érdeke amazokéval teljesen azonos.

De a közöny korszakában késő már a ti pozitív tanotok, ma már mindenki kiáltja: kenyér. S ez így van jól, ma már nem lehet jóllakni túlvilági ígérettel, biztatással, imával és vigasszal, böjttel és penitenciával, de igazi és valódi, de egészséges és olcsó kenyérral. Ezt talán még ti is koncedáljátok, hát akkor ne nevezetek bennünket materialistáknak!

Ne etessétek híveiteket pusztán kegyzerekkel de valódi, de ehető táplálékkal; ne beszéljete, de cselekedjete, ne túlvilági boldogságról, de a szociális bajok reális orvoslásáról beszéljete, ne a halottakkal de az élőkkel törődjete, s akkor az emberiség, az élő, tehát éhező, tehát nyomorgó népnek lesztek vezérei

Ne a régít dicsérjete, de az újat támasszátok fel, ne a régít istenítséte, de az újat tegyéte emberivé; s akkor *ember lesz az ember.*

Akkor nem lesz földöntúli boldogság — talán, de földi — biztosan.

S csekélységek volnának: erkölcs, tudomány, társadalom? Hát mi nagyobb ezeknél? Talán a ti pozitívizmusotok? Avagy a sok állító vallás közül melyiknek van *igaza*? Melyik a hiteles? Vagy mindegyik az, akár csak a hat helyen őrzött, egy pápától, de minden egyesre csak azt egyedül hitelesnek mondott krisztusi köntös?¹

A tétel megfordítva áll. Az erkölcs, a tudomány oly hatalmak, melyekkel szemben a ti pozitívizmusotok csak csekélység.

¹ 1511-re esik a „szent kabát kiállításának” kultuszának kezdete Trierben. Jézus eme varratlan kabátjának valódiságát pápai bulla hitelesíti. De Rómában, Moszkvában, Argenteuilben, Friaulban, St. Jagóban ugyancsak az egyedüli hiteles varratlan kabát példányait állították ki. Minden egyes kabát számára létezik egy pápai bulla, amely annak egyes-egyedüli valódiságát okmányilag igazolja. (Megérthetjük az esetet, ha elgondoljuk, hogy akkortájt sokszor ötven év

Ha egy geológus, bölcész, egy Darwin, Haeckel csak hipotézis alakjában állít föl egy igazságot, ti rögtön rákiáltjátok a tudomány csődjét; — s csak ti vagytok ama privilegizált lények, kiknek mindent szabad állítanotok, a legelképzelhetetlenebbeket is, s ezekre rámondani: ezek a legszentebb igazságok?! — Hát nem akarjátok belátni saját ellenmondásaitokat? Vagy igaz volna, hogy nálatok nincs tévedés?

Ha egy tudós egy évezredes tudományszak leszűrődésével fölállítja a legelfogadhatóbb igazságot, s azt hipotézisnek nevezi el, erre ti rámondjátok: íme a tudomány gyöngesége. S ha ti fölállítjátok a legprimitívebb világteremtési elméletet, melynek kezdetlegessége klasszikusan tükrözeti vissza, hogy az nem hogy felsőbb lénytől, de még az akkori tudósoktól sem származhatott, csupán egy egyszerű pásztornép naiv képzelgéséből, ti ezen mit sem változtatva, azt mondjátok: íme a vallás ereje! Nincs ítélő képességetek, nem érzitek bírálatotok teljesen elfogult eljárását?

Ha egy tudományos nézetet megdöntenek, ráolvasátok a tévedést, s ha valaki a ti összes tévedéseiteket életetek tartja, nincs az a szó, mivel az illetőt nem illelnétek. Nincs stílusotok? — Avagy csak nektek szabad neveteket osztogatni? Ó hát térjete meg ti! Avagy hogy kívánhatjátok, hogy mi megtérjünk?

Ha egy régi hipotézist egy újabb kiszorít, kiegészít, esetleg a természet eddigi titkos műhelyébe mélyebbre világít, ti rákiáltjátok, íme a tudomány ingadozása, s ha egy Copernicus, Galilei, Darwin kimutatja a ti naiv népfilozófiátok csődjét, akkor szofizmákkal feleltek; s ahelyett, hogy egy nap-y ember, mint Darwin tanát kiépíteni igyekeznétek saját általunk is nagyrabecsült — eszetekkel, épp ellenkezőleg ezzel mindenáron megakadályozni iparkodtok ama tan teljes kifejlődését, hogy így végre ez is, mint a Galilei tana

is kellett, míg a hír egyik helyről a másikra eljuthatott; másrészt szükség is volt több gócponton ilyen ereklyére, mert hisz a különben nagyon távol fekvő szent tárgy nem bírt volna oly intenzív erővel a távollakóra.) De a szent kultusz nem vesztett erejéből még a jelenéén sem. 1844-ben egymillió ember jelenik meg Trierben Krisztus varratlan kabátjának Arnoldi püspök által rendezett kiállításán. Ez az óriási népvándorlás adta meg a lökést a német-katolikus mozgalomhoz.

győzőn felettetek. Nem, ez nem tudomány, de szofizma. Nincs kultúrszomjátok, hogy mindig csak a kulturátlanság birodalmában találjátok jól magatokat?

Ha egy, az emberiségért, a tudományért, az igazságért lángoló tudós minden komoly tudományos érveléssel valamennyi tévedéseteket kimutatja, mindennek elnevezitek, mit csak emberre mondani lehet, s ha ti a tudomány munkájába belekontárkodtok, s abban — bár örökké handabandázva — soha semmit megdönteni nem tudtatok, ezt vallásos cselekedetnek mondjátok? Nincs belátástok? Avagy a tudomány kinek az érdekében cselekedhetik? Mindenesetre csak az igazságéban. S azt talán még ti sem hiszitek, hogy csak a ti bírálatotok lehet egyedül igaz?

Ha egy tudós életének alkonyán minden okoskodásának eredményeképpen higgadt modorban kimutatja a ti legfőbb igazságotoknak inkonzekvenciáit, ezt csendes örültnek kiáltjátok ki; s ha ti ugyanezt pozitíve állítjátok, nem tudván azt sem több érveléssel támogatni, ahány ellenérveléssel megcáfoltak benneteket, ti magatokat ezért a világ bölcseinek állítjátok fölébe? Nincs mértéketek? Avagy csak nektek szabad minden, s másnak nem ugyanúgy?

— Ha egy hatalmas, minden ízében reális, a társadalomnak elsősorban gazdasági, de azután szellemi, erkölcsi bajait is orvosolni akaró intézmény: a szociáldemokrácia bátran meri hirdetni a munka, tudomány, erkölcs szabadságát és a régiék elavultságát, elnevezitek őket hazátlanoknak, istenteleneknek, népbolondítóknak; de ha ti a hitet, de különösen, ó különösen a túlvilági hitet, mint legfőbb igazságot, a kenyért pedig csak másodlagosnak mondjátok, ez talán isteni munka volna? Nincs szeretetetek? Avagy tudjátok-e az éhes gyomrot imával elhallgattatni?

Ha egy filozófus az erkölcs legragyogóbb eszméit veti fel az ideál legmagasabb fokán, rányomjátok az erkölcstelenség rondító bélyegét is ha a ti erkölcsösnek nevezett világotok hátrányai lépten-nyomon kísérnek bennünket, ha számos intézményetek bajt, elégedetlenséget, vagy legalább boldogtalan létet eredményezett, mint az abszolutizmust törvényteleniséget, párbajt, — akkor a vallást nevezitek az erkölcs alapjának. Nincs félelmetek, hogy benneteket is elérhetnek e bajok?

Én azt mondom: haladjatok csak a „ti” erkölcsötök

a „ti” igazságotok, a „ti” emberszeretetek útján tovább, s meglássátok, hová juttok! Még nem késő a megtérés, még nem ébredt tudatára mindenki a ti elveitek igaz mibenlétének, még átfomálhatjátok a ti nézeteiteket; csak vigyázzatok, mert a tudomány boncoló kése, a nyomor égő sebe, az erkölcs tisztító tüze mindent hatalmába kerít.

Ne akarjatok erősebbek lenni mindennél, mert ti lesztek a leggyöngébbek. Avagy nem érzitek máris óriási, s napról-napra fokozódó gyengüléseteket? Ne akarjatok tudósabbak lenni a tudósoknál, mert tudománytalanságtokat napfényre juttatjátok,

Ne akarjatok istenhez hasonlók lenni, csak emberek legyetek, s akkor egy táborban leszünk mindnyájan nem a szenvedőket, az éheseket, a lelki szegényeket felmagasztosító táborában, de az igazság szerint jutalmazottak boldog *„földi mennyországában”*.

S ez jobb, mint a mennyei boldogság bőréért előre mindent odadobni, hogy végre az egész

Akkor boldogok lesznek azok és boldogok lesztek ti is; akkor elmondhatjátok: Ez az én kedves népem, melyben nekem kedvem telik! . . .

Az ész rabszolgái.

*Aki itt pozitívumot állít fel
az ne hivatkozzék az észre,
mert különben legjobb esetben
nevetségessé válik.*

Az észt csupán korlátoltnak tartók ezt mondják: „Kell, hogy egy végoka legyen a mindenségnek”,¹ — leengedvén most már mindent, „legfőbb igazságukat” végokká devalválván; s ha valaki kérdi tőlük, hogy honnan tudják ők ezt, — rávágják, hogy: az ész parancsolja.

Tehát mégis az ész a legfőbb, az általuk annyiszor lenézett ész, mely számos dolgot megmagyarázni képtelen, a legvégsőt mégis meg képes — szerintük — magyarázni; mert hisz — szerintük — racionális, hogy, miután mindennek oka van, a mindenségnek is kell, hogy legyen; mintha csak hallanók tőlük: el sem tudunk képzelni valamit ok nélkül.

Íme az ész istenítése.

Nem, ilyen nagy hatalmat — mi az ész imádói — sem tulajdonítunk annak; az ész sok mindent megvilágíthat; de a mindenség mibenlétébe be nem hatolhat, — látunk sokat, csak a véget nem látjuk meg soha.

Aki itt pozitívumot állít jel, az ne hivatkozzék az észre, mert különben legjobb esetben nevetségessé lesz.

Azt mondják, hogy mindennek van oka, ami nem egészen áll, de ellenkező esetben is ebből nem következik, hogy az egész mindenség önmagának oka és okozata ne lehetne. Hogy fel tudunk hozni ez ellen érveket? — ez ép úgy nem

¹ „A kauzalitás elve a józan észszerűség”. Prohászka: Diadalmas világnézete. — „Az ész mindezt evidenter képes bizonyítani”. Kovács: Hitvédelem. — „Az istenről szóló részben csak az észre támaszkodunk”. Eröss: Apológétika.

bizonyít, mint mikor az önök érvei ellen gyönyörű ellenérveket hoztak fel.

Itt az ész csak egyet sugallhat: kutassunk mindenben, de ne állítsunk bizonyosat ott, hol csak bizonytalant tudhatunk, amiben bizonyosak nem vagyunk. Ám tessék a legabszurdumabbnak vehető világelméletet felállítani, csak ne írják rá: ez az igaz, a szent, ezt parancsolja az ész; mert hamarosan ki fog tűnni annak gyenge emberi, sőt észellenes mivolta.

Aki itt túleszes akar lenni, hamarosan rá fogják bizonyítani tudatlanságát, mint ahogy tettek a teisták az ateistákkal, s ma ezek azokkal.

Mozogjunk az eventualitás terén, hirdessük hitünket mint lehetőséget, s nem mint feltétlen igazat.

Ezt sugallja az ész szerénysége, mely minden képzeledéstől ment.

Ne hivatkozzatok tehát ama nagy terhelő tanúokra, mikor annak hasznát venni vélitek. Aki valamely veszélyes tárgyhoz — tanulatlanul — hozzáér, önmagát bántja: — *hagyjátok békében az ész még tőletek érintetlen területét*, csak ne jöjjetek ellenmondásba önmagatokkal, hogy egyszer az ész gyarlóságát a nem végkérdésekben — igen helytelenül — valljátok, s máskor eme lenézett észszel akarjátok bizonyítani az egész mindenség mibenlétét.

A mindenség teremtési és önképződési elmélete fog eldöntetlenül küzdeni egy mással in infinitum, s a kérdés csak azon szempontból fontos ránk nézve, vajjon melyik mellett boldogabb az emberiség.

A teremtési elmélet, vagy ha úgy tetszik: hit, — illetve sajnos pozitív hit, tehát vallás a világtörténelem legvéresebb korszakát: a középkort eredményezte, ám lássuk ez abszolutizmus megszűntével az *önuralom*, az *emberuralom* korszakának eredményeit, melyeknek előrevetett fénye már az erkölcs, tudomány, egy új társadalom legfényesebb alkotásaiba enged bepillantánunk. . .

² Monoteizmus.

³ Monizmus.

Agnoszcizmus és pozitivizmus.

Tehát azt, ami csak hitük, ami tehát a „legbizonytalanabb” valami, a a „legbiztosabbnak” végtelen tökéletes igazságnak mondják.

Érdekes, hogy a hit, illetve a vallás védői ama nézetet, mely a végkérdésekre ignoramus-szal felel, agnoszcizmusnak nevezi,¹ s így azt az elméletet is, mely — a bizonytalant bizonyosnak feltüntetni — tudományba ütközőnek tartja, szintén e címmel letárgyalja.

A dolog nagyon egyszerű, nem csak mi, de senki, értsék meg jól: abszolúte senki, tehát önök sem tudnak a végkérdésekben semmi bizonyosat.

Önök is csak — saját bevallásuk szerint hisznek; mint ahogy az ateizmus, monizmus hívei is — és nem mindentudói — csak hisznek tanaikban; a különbség ott van, hogy önök odaállítják hitüket, nem mint hitüket, tehát csak lehetséges valamit, sőt nemcsak mint egyszerű tudatukat egyszerű igazságnak, hanem — s itt az óriási tévedés — mint feltétlen igazságot, sőt még több: mint legfőbb igazságot, vagy hogy az önök szavával sújtsam önöket: mint „tökéletes igazság”-ot! — Tehát azt, ami csak hitük, ami tehát a *legbizonytalanabb* valami, a *legbiztosabbnak*, végtelen tökéletes igazságnak mondják.

Am mondják, hogy: „Mi a monoteizmusban, s nem a monizmusban hiszünk, bárha mi sem tudjuk biztosan” — de tegyék ezt hozzá, mert a legminimálisabb követelmény, hogy önök híveikkel szemben saját hitüket nem csupán hitnek, hanem világosan, mint *nem biztos tudatot* feltüntessék.

Olvassák el az önök által annyiszor lesajnált, lenézett materialisták tudományosan feldolgozott termékeit figyel-

¹ „Indirekt ateizmus a pozitivisták agnoszciticimusa” — Kovács: Hitvédelem.

mesén, s talán még önöket is, kik oly könnyen tudják magukat kifejezni, meg fogják lepni az azokban foglalt kifejezésmodor: — így lehet, — azt mondhatnék, — azt lehet feltételezni stb. stb,

Vagy önök a mindenség rejtélyeinek egyedüli megfejtőjeként állítják oda magukat? Ha tudnám biztosan, hogy ezt komolyan mondják, tovább nem is foglalkoznék önökkel. De így, mert tudom, hogy csak hitüket állítják oda híveik elé, ám tegyék, de csak ezt tegyék, s ne rontsák meg a másik szóban hitüket annak legnagyobb igazságként való hangoztatásával.

Itt senki — tehát önök sem állíthatnak fel pozitív igazságot: ez a tény, ez az egyedüli igazság, s ha ez ellen küzdeni akarnak, szélmalomharcot folytatnak.

Azokat tehát, kik a végkérdésekre azt állítják, hogy azok meg nem oldhatók, csak magyarázhatók, egyszerűen csak agnoszcitistáknak nevezni, ez époly gúnynév, mint a végkérdésekben pozitíve állítókat pozitivistáknak mondani.

Az igazság csak egy: hogy itt nincs igazság, csak fejtegetés, nincs tökéletes tétel, csak gyarló találgatás, mely annál gyarlóbb, mennél többet állít pozitíve.

Állítsátok a bizonytalant bizonytalannak oda, s nemcsak néhány naiv hívő, de az egész intelligencia, a tudomány is meghajtja előttetek lobogóját.

Ezen új apostolok már hallatják — habár még nagyon burkoltan — hangjukat, mint pl. egy Prohászka, igazolva a fenti tételt.

E hangok mindig világosabbak lesznek, s nem e hangok, de azok elnémítói fognak idővel elnémulni.

A vallás egoizmusa

*A lelkek egoizmusa az élet
önzését létesítette mindenütt . . .*

Minden váltás az egyes egyén érdemeinek vagy hibáinak megjutalmazását, illetve megbüntetését helyezi kilátásba. Ez az önzés netovábbjának vallása.

Mindenki *önszemélyében* nyeri el a jót egy rövid pályán át véghezvitt jó cselekedetekért, melyektől nem vár sem nagyobb kiválóságot, szorgalmat, zsenialitást, csupán úgyszólván passzív viselkedést a vallás, s ezért a viselkedésért egy végtelen élet boldogságát ígéri nyújtani. Mindenki tegye a jót *saját érdekében*, a jutalomnak *saját személyében* való elnyeréséért, ez a legridegebb önzés.

Így fejlődhetett ki az egoizmus kultusza s az altruizmusnak csupán szavakban való hirdetése. Avagy mi egyéb a krisztianizmus? Az emberek a jót nem magáért a jóért, nem embertársaikért, hanem elsősorban azért teszik mert önnönmaguknak lesz belőle ezerszeresen ezerszeres hasznuk.

Egy koldusnak adott két fillérért száz év mennyei boldogság jut. Triviális a hasonlat, de a lényegét fedi.

Amíg e nézetet teljesen szabadon lehetett hirdetni és végrehajtani (a középkorban), addig a legbrutálisabb egoizmus kultusza dühöngött.

Egyik maradványa ennek ma is a magánérdekek egész sorozata, melyek mind csak az egyént nézik a köz érdekének rovására.

A közérdek pusztán szép szó, mit politikai, irodalmi vallási stb. összejöveteleken hangoztatni hallunk, az előbbi nemcsak hangoztatott, de legmerevebben keresztülvitt alapintézmény.

Ezért a valóban élelmes felfogásúak ki is használják ma a netán ideálisan gondolkozók — szerintük hóbortos —

altruizmusát, s legtöbbször az vágja zsebre az érdem jutalmát, aki hozzá sem ért a munka keresztülviteléhez, míg a valóban érdemeseknek csak egy elenyészően csekély éhbér jut. Ezt a mai társadalom minden intézményében ki lehet mutatni.

Az összefüggés a mondottak és a vallásnak legelől említett fikciója közt nyilvánvaló, *a lelkek egoizmusa az élet önzését létesítette mindenütt.*

A szocializmus az altruizmuson fog felépülni. Ha vallási képpel akarnók ezt megrögzíteni, úgy azt kellene mondanunk, hogy minden embernek minden jó cselekedete az emberiség életének legvégéig minden egyes ember javát mozdtítja elő. Tehát: ha valaki valamit feltalál, a szerző elpusztul, de a találmány itt, e reális világban az idők végtelemségéig mindenki hasznára válik. A különbség legfeljebb az, hogy az egyik nevét tudjuk, a másikat nem (pld. a legrégibb találmányok: üveg, öntvények feltalálói).

Az illető egyén cselekedete rá nézve többé hasznot nem jelent, de javára válik az egész emberiségnek. Az illető öntudata elvesztésével megszűnt mint egyén létezni, *hisz nem is ez a fontos*, hanem a köz, melynek ő csak egyik tagja, ki, miután elvégezte kötelességét, megsemmisül.¹

Ez nem akar egy másik vallási dogma lenni, csupán feltárása az altruizmus mibenlétének. Nem helyes a mindent haszonért cselekvésnek a gyermek tiszta lelkébe való csepegte-

¹ Prohászka „Diadalmas világnézet” című, szépen hangzó művében mindvégig a rideg önzés dicsőítését és az ellenkező nézet letörését tűzte ki célul. Szemelvények: „Mit nekünk a faj, ha mi nem vagyunk?” „Mit nekünk a világ, ha a világban mi semmisen vagyunk?” „Minden a mienk.” Öntudat, méltóság! Mi ezzel szemben a Caesar, mi az imperator?!— Helyes, tehát az egoizmus még a zsarnokságnál is nagyobb. „Észszerűtlen a szép erény, ha a vége üres semmiség”, hát a faj iránti kötelesség semmi, csak az üres fantom s az egoisztikus felfogás minden? „Hogyan élhetnénk az erénynek, ha a sír nyerné el az életet és erényt”. Ő nem nyeli el, de reálisan fennmarad az. „Szt. Pál mondta, hogy fölösleges az erény, ha nincs örök élet”, szóval ha nincs egoizmus. „Valóban hát mi az „faj”, „emberiség”, „kultúra”, „haladás”? mik ezek s hol vannak? Hisz ezek elvonások, sehol sem léteznek”, — csak a halhatatlanság való (?).

Guyau mondja többször említett művében „az örökké” tartó tűz elméletében felismerhetők ama régi barbár büntetések, a melyekkel a győző ellenségét, a törzsfőnök a lázadót sújtotta”.

tése, hanem az, hogy mindenki végezze el kötelességét, melyért ugyan itt a földön feltétlen s teljes jutalom illeti, viszont hassa át ama tudat, hogy minden tette hallhatatlanná: a mai s az egész jövő emberiség hasznára váland. A legegyszerűbb kőhordó is a világtörténelem nagy épületét építi. Mindenki mindenkéért, ez lesz a jövő jelszava.

Az altruizmusnak a gyermeki lélekbe való beplántálása fogja az érdem szerinti jutalmazást az *egyén* szempontjából, s az *emberiség* soha nem tapasztalt boldogulásának kifejlődését előidézni

Ezen altruizmus kifejlesztésére, a gyermekekbe való nevelésére a mai vallások egyike sem képes, azoknak a gyakorlati életben való keresztülvitelére pedig abszolúte képtelen. „Az emberi lélek átalakítása a szocializmusra vár, ahol nem a privátérdek, a szerelemnek, a nevelésnek (egy két keze után élő munkás esetleg tíz embert nevel a társadalomnak), a gyógyításnak (ha nincs pénze, elpusztulni kénytelen), a művészetnek (egy önkényeskedő milliomos a leghíresebb festményt is megveheti s megsemmisítheti) privátjellegetévé tétele, általában minden téren a privátérdek lesz az irányadó, hanem a szerelem szabadsága, a köznevelés, a köz- és ingyenyógyítás, a művészetek köz- és ingyenes élvezete, a közintézményszerűség minden vonalon, egyszóval a közérdek ideálja lesz uralkodó mindenben.

A köz érzületének az emberiség jövő csemetéibe való belecsepegtetése fogja a szocializmus legideálisabb feladatát képezni.

A világfilozófia.

Akkor nem leszek a konzervatívok, de a radikálisok világitó tornya, mert minden tudomány a világ filozófiának fogja kincseit lábai elé rakni. '

A vallás — örökös panaszában, hogy a tudomány ellene tör, — annak első komolyabb támadását látja Copernikus-Galileitól,¹ igyekezett is minden eszközzel ellene védekezni, hogy végre mégis csak ő hajoljon meg — bevallva saját gyöngeségét — a tudomány vívmánya előtt, s ma már nincs az a legkonzervatívabb vallása e földnek, mely az ő — bár emberi — tanukat kétségbe vonná.

Számos filozófus tanán vagy szerintük támadásán át-gázolva, eljutnak egy hatalmas lángelméhez: Rousseau-hoz és társaihoz, kik a természetjog vallását hirdették; kétségbeestek a vallást hirdetőik, hogy mi lesz a vallásból: a teremtés elméletéből stb.; s íme, e naturális ősállapot tanából fejlődött — az emberi jogegyenlőség legszebb virága, melynek gyümölcseit élvezni minden emberi intézmény, tehát a vallás is.

A csapások mindegyre következnek, felállanak Kant, Laplace, s hirdetik a mindenség keletkezésének filozófiáját; — a vallás felförmed — hogy bár nagyon erőszakosan, de végre ezt az eleinte lenézett — elméletet is saját kised filozófiájába beillessze.

De azután jött egy lángelme, kinek tanait nem lehetne

¹ *Galilei* Galileo, az úttörő fizikus ellen 1633-ban folyt le az inkvizicionális eljárás. Huszonhárom napig volt az inkvizíció palotájában elfogva. A kínvallatással való megfenyítés terhe alatt leesküdte a copernikus-i tant. Az ő felkiáltása: „Eppur si muove” (és mégis mozog a föld) történelmileg nem bizonyítható. Az ítélet börtönről szólt, de e büntetést — időközben kikényszerített visszavonására tekintettel — inkvizicionális felügyelet alá helyezéssé változtatták át.

csak oly könnyen a biblia „mindent” magyarázó elméletével összhangba hozni, mert annak primitív — egyszerű pásztoroktól származó felfogása abszolúte nem egyeztethető össze a tudomány legmagasabb fokára hágott nézetével; jött egy Darwin — s a vallás még ma is nyögi a darvinizmus okozta betegség gyötrelmeit.

A tudomány halad előre, s egy Haeckel materiális felfogása megrázkódtatta az elöregedésében semmibe vett_s_a tudomány folytonos csapásai által rég beteg szervezetűvé vált intézményt annyira, hogy még csak az ateizmus erős döntő filozófiája kellett, — amit a pozitív állítás önként kiváltott, — hogy a felgyógyulásban már hinni se lehessen.

Milyen szépen megférnétek e csapásokkal szemben, milyen békében élhetnétek a tudománnyal, sőt azzal teljesen egy nívón állnátok, ha levetnétek a pozitívizmus benneteket kompromittáló talárját.

Vessétek le e talárt, mutassátok meg magatokat, hogy ti is csak emberek vagytok, mutassátok meg, hogy a talár csak külsőség, a pozitívizmus — csak külsőség, mutassátok meg igazságokat nem nagyítva, feltétlenülítve, de tudományosan, de valószínűsítve, a mai ember előadási modorában, s akkor — megteremtettétek a vallás és tudomány örök békéjét. Akkor nevetségessé válnak a pozitív ateisták, de addig ép oly joguk van tagadásukat pozitíve felállítani, mint nektek az ellenkezőt.

Akkor nem kell minduntalan sírnotok egy-egy kedves halottatok gyászos elhunytán, de a tudomány minden vívmánya a ti győzelmeteket is jelteni fogja.

Akkor a ti nézetetek nem fog elavulni sokszor egy percben évezredekkel, de a tudományok között fog vezetni, mint vezércsillag.

Akkor kiemelkedtek a közöny dermesztő állapotából az *életbe* — fejlődtek — s ebben lesz erőtök.

Akkor nem lesztek konzervatívok, mint korunk nagy bölcsésze mondja, de ti lesztek a radikálisok világító tornya, mert minden tudomány tinétek, a tudományok tudományának, a világ filozófiájának fogja a maga tegszebb gyümölcseit, kincseit lábai elé rakni.

S ti a *lelki szegények* fremdenführer-i szerepével megelégedtek?

Ti csak mindig az igazságosan jövő vágásokon pa-

naszkodtok, mikor a ti nézetetek, a ti filozófiátok boldogíthatna mindenkit?

Hisz látjátok, hova jutottatok pozitív tanaitokkal: egy tudományos kornak világában fellibbent a talár, hogy egy fekete üresség tátongjon elénk; hisz sorvadtok mindjobban, s annyira sem szeretnétek a ti igazságaitokat, hogy azokat megmenteni akarjátok?

Be kell ismernetek, hogy ti sem vagytok tudósabbak, ti sem tudtok többet a mindenség mibenlétéről, mint az általatok annyiszor lenézett természettudósok; azt a szerénységet, mit ezen ellenfelek veletek szemben gyakorolnak, nektek is viszonzotok kell, s már e szerénységgel — győztetek.

Akkor nem lesznek már ellenfelek tudomány és tudatlanság, hanem tudomány lesz csupán, hol annak harcosai mint egyforma ellenfelek viszik előre az igazság zászlaját.

Mennyit kell nektek álfilozofálni a darvinizmus ellen, hogy végre ez előtt is, mint Galilei előtt kapituláljatok; mennyit kell küzdenetek — saját magatokkal szemben is felhasználható fegyverekkel az ateisták ellen, hogy a nekik ázott verembe végre is ti esetek bele; — nem, itt csak egy segít, a beismerés, a tudományos előadási modor, melyek ezt követelik sziklaszilárdan: amit pozitíve nem tudunk, azt mint legtökéletesebb igazságot nem szabad odaállítanunk.

A szocializmus — az emberiség eme eljövendő megváltója — ellen kénytelenek vagytok a legerélyesebben küzdeni, s ellenében egy álmegváltót, a vallási szocializmust állítani; mert hisz tanaitok pozitívizmusának megszűntével érzitek a ti intézményetek megszűnését is; ó hát álljatok el e pozitívizmustól, *ne hirdessétek a bizonytalan túlvilági lét biztos voltát, de e bizonytalanúvá tett földi lét biztossá tételét, s ti lesztek akkor a jövő megváltói.*

Az enyészet vastörvénye

A pozitívizmus többféle okból fog megsemmisülni, illetve önmagától megszűnni.

Az államnak az egyháztól való elválasztása, az istentiszteletnek rendőrség közbejöttével való megtartása már első lépés, de a valódi orvosság lesz az államnak határozott állásfoglalása törvényeiben a pozitívizmus szabályozásával.

Egy szociálisan gondolkozó állam feltétlenül be fogja állítani a maga törvényei közé a pozitívizmus megrendszabályozását.

A tudomány is lehetetlenné teszi a vallást a pozitívizmusnak meztelenre való vetköztetésével; meg kell mindenütt és szakadatlanul magyarázni, hogy a végkérdésekben abszolút igazságot hirdetni milyen abszurdum. Ha ez a nézet beveszi magát hírlapjainkba, tudósainkba, íróinkba, embe-reinkbe,¹ s így végül az összességbe, akkor győztünk a tudomány fegyverével a tudománytalanság ellen, *akkor a tudomány legfényesebb diadalát aratta.*

Az erkölcs óriási befolyást bír gyakorolni a vallás elleni küzdelemben. A pozitívizmus erkölcsi elavultsága világos. Ezt még könnyebben is érzi meg mindenki, mert könnyebben terjed a jó vagy rossz, mint a tudomány. Sőt hatásában is nagyobb. A pozitívizmus megszűntének sok előidézője közt ez a legbiztosabb: Ki megértette a réz és arany példáját, annak prédikálhatnak egy életen át, de — hiába.

A szociálizmus tudománya: a szociológia szintén ki fogja mutatni a pozitívizmus tarthatatlanságát s ezért mindenütt hirdetni is fogja ezt. Hogy ez a vallást hirdető tudományos presztízsének mennyiben válik javára, azt majd a jövő fogja demonstrálni.

¹ Még az idealista Guyau is azt mondja: „Minden nagy vallás kebelében vanbomlasztó erő: az egyéni ítélkezés függetlensége. Ez erőre számíthatunk, midőn a vallás végleges eltűnése felé törekszünk”.

Végül volna még néhány — de legkevésbé remélhető — önmegszünési mód, pld. hogy a fölvilágosultabb valláshirdetők vagy legalább azok egyes kiválóbbjai — ha nem is rangban, de tudományban és emberszeretetben — a pozitívizmust kiirtanák magukból, de oly sok a mellette felhozható — igen „nyomós érv”, hogy valóban kínai kegyetlenség volna tőlünk a harakiri önmarcangoló kínzását kívánni. Nem, itt nincs semmi remény, s az érvek (?) oly számosak, és a hívők még számosabbak, hogy itt önmegszünésről ábrándozni tényleg — utópia lenne...

Itt nem segít más, mint a tudománynak, különösen a szociológiának — amelynek segítségére fog sietni a szabadgondolkodás iskolája — minden érvet sorompóba állítania s így célját a legnemesebb fegyverrel, a szellemivel elérnie. Ezért még néhány szóban a sajtóval s általában a pozitívizmus eszméjének jövő terjesztőivel és ellenzőivel kell foglalkoznunk.

A SAJTÓ FELVILÁGOSULTSAGA.

A SAJTÓ SZEMPONTJA.

Tudomány volt az édes anyja, a francia forradalom szabadságának szellőjét lehelte be először és sohasem látta a vallás korának sötét-ségét.

Sajtó és vallás.

Ha a hírlapirodalom, a sajtó történetét vizsgáljuk, csodálkozni fogunk bizonyára, hogy a vallás uralmi korszakában, tehát úgy a francia forradalomig, annak még csak halvány alakzataival sem találkozunk sem az ó-, sem a középkorban.

Ha e körülményt nem csupán véletlennek tekintjük, de annak mélyebb okait is fürkésszük, önkéntelenül a magyarázat a vallás „tartozik” rovatába sorolandó. A szabad sajtó csak ott fejlődhet ki, hol elsősorban nincs abszolutizmus, másrészt titokzatosság. Tehát a szabadság és nyilvánosság korában. Ezek pedig nem a vallás attribútumai.

Képzелjen el valaki egy lapot az inkvizíció idejében, milyennek kellett volna annak lennie, ha a szerkesztők nem akarták volna a kínzások és autodafék minden gyötrelmét végigélvezni: földicsémi a főinkvizítor előkelő hidegvérét, a mester fogásainak sokféleségét és helyes egymásutánját, (a kórus) a pribékek összhangzatos, derekas munkáját, s mindezek tetejére rávetni a Sprenger „malleus”-ának és egy VIII. Innocent fenséges alakjának fénysugarait. No de ne gúnyolódjunk, mert szomorú esetről csak sírni lehet.

Tény az, hogy a sajtó csakis a mai korban fejlődött ki, s csakis ma fejlődhetett ki, mikor nem a hatalom befolyása irányítja a sajtót, — mert annak létföltétele az előfizetők megtartása lévén, önkéntelenül is kénytelen ezek érdekei, tehát a nagy általánosság érdeke szerint eszméit világra hozni.

Ezért látjuk — a gnomkicsinységű, uszályhordozó, klerikális sajtótól eltekintve, hogy a sajtó az egész világon antiklerikális, sőt már-már vallás nélkül való; legalább is még nem olvastunk pl. istent védő vagy más hasonló cikket, ami legekleatásabban bizonyítja, hogy a sajtó az „ember”-t tartja szentnek, embereket lát csupán és eszméket, de igazi „emberi” eszméket.

Ez a legvilágosabban látó intézménye a mai kornak, s aki éneikül akar új világot teremteni, új eszméket saját gyenge erejéből propagandálni, az lehetetlenségre vállalkozik, s így célját el nem érheti.

A sajtó emberei — a fenti kis töredéktől eltekintve — mind felvilágosultak, mert ki maga a nyilvánosság, kinek lelkét az egész világ látja, kinek szava átrezgi a föld minden táviró-idegcsálát, — annak nem szabad a „bizonytalanra biztosat mondók” táborába állama.

A sajtó ma nagyhatalom; — nem, mert rendelkezésére áll a gyorsüzenetű eszközök mindenike; — nem, mert — olcsóságánál fogva — mindenki kezébe eljutva, óriási rétegeknek juttat mindent tudomására; — nem, mert királyok és miniszterek, tudósok és művészek lábai előtt hevernek, — de mert ő képviseli és igazságosan képviseli az emberi igazság” nagy eszméjét.

„A sajtó ma már oly nélkülözhetetlen, mint a villanyfény, s a fálvakban is a régi kalendárium-korszakot a krajcáros szocialista lapoké váltotta fel.

Nincs eszme, mely itt napfényre ne kerülne, s ha az összes technikai találmányokat eltörülnék, ez nem volna a jövő kialakulásának oly kárára, mint — ha egyáltalán lehetséges lenne — a sajtó eltörlése; mert a technikai találmányok (telefon, telegráf, vasút, gőzhajó, kábelek, fényképészet stb.) csak száraz eszközei a sajtónak, melyekbe lelket az önt.

A mai kor vallási közönyösségének hangulatát a sajtó agyonhallgatásával, sőt legtöbbször erélyes támadásával teljesen megsemmisíti, hogy úgy mondjuk „agyonhallgatja”. Itt már nem a „se nem rossz, se nem jó” jelszó irányadó, de a „rosszat nem illik mondani”, gyakran e spanyol etikett korlátait is átlépve.

Itt sohasem fogunk találkozni a bizonytalanra vonatkozó biztos állításokkal, itt dogmákat, vallási kérdéseket sohasem boncolnak, mert a sajtó a „tudomány”, a felvilágosodás korában született.

Tudomány volt az édesanyja, a francia forradalom szabadságának szellőjét lehelte be először és sohasem látta a vallás korának rettenetes sötétségét.

Ezért szűz ez intézmény, ezért van jövője, s óriási szerepe a jövő irányításában, s ezért tér ki előle tisztelettel koldus és király.

Minden érdemest dicsér, s ő nem szorul dicséretre, de mert sokat támad, nem csodálható az ellene irányuló gyakori gáncs — a sötétség várából.

S a sötétség nem fog diadalmaskodni a világosság fáklyavivőjén, de az idők elteltével átalakulni a világosság emberévé.

S ez átalakítás munkájában az oroszlánrész a sajtót fogja illetni.

A magyar sajtó felvilágosult munkásaihoz!

S most még néhány szavam van hozzátok: én magyar felvilágosult hírlapíró osztályosaim.

Hozzátok, kiknek sorába zsenge koromban én is tartozám, s kik egyik elsejének: Biró Lajosnak köszönhetem e pálya: a magyar irodalom keserű kenyerét.

Hütlenn lettem ezért hozzátok évekkel ezelőtt ... s most férfi korom nyarán megtérek tavaszom napfényéhez, mely — úgy látszik — átragyog egy életen át ...

Megtérek — s hozzátok fordulok, kik tán ugyanúgy érzitek a keserűséget, a magyar kultúra száraz kenyerét; hozzátok, kik szellemetek aranyát rézre váltjátok; hozzátok, kik legideálisabbjai vagytok e prózában: kultúrátlanságban tespedő földnek, — kik túrhetetlenül viszitek előre *a leg-hálátlanabb valaminek: Magyarország felvilágosodásának nehezen mozgó szikláját*

Ibolyák vagytok, kiknek a nagy Európa színterén ilatoznotok kellene — s elhulltok a magyar *ugaron*.

Sasok vagytok, kiknek repülni kellene egy világ felett, s — szárnyaitok elvesztik erejüket az örökös szellemi rabságban.

Szellemekek vagytok, kiknek műveit tízezreknek kellene olvasniok, s — fajmagyar törhetetlen ambíciótok nem törik meg a néhány olvasó keserves filléreire.

Avagy vannak köztetek is palotások, kitüntettek, akadémikusok? Egy élet küzködésével elért eredmények azok, kik sokszor jobban érzik nálatok — pusztán ambícióban gazdagoknál — e hontól kapott érdemeiket.

S mit szóljak én magamról, ki „hat ember” lennék ha nyelvtudásomnál fogva s — kit mégis a *turáni átok az egyedül magyarnyelven teremteni tudás sújt?*

Írok, mert láttam van miről, írok egy nagy emberi eszméről, egy a lélekbe, a nemzetek lelkébe hatoló hatalom-

ról: a vallásról, s annak egyik nagy hibájáról, írok a nagy tudós-tudatlan világnak — *magyarul*.

Mintha csak néma volnék — s beszélnem kellene.

Ne mondjátok, majd lefordítják; a némának még az anyja sem érti a szavát! — Vaj’ megérezitek-e ti? ...

Hozzátok fordulok ezért, én magyar hírlapíró osztályosaim, hogy terjesszétek legalább e szűk hazában ezt az eszmét, amit minden oldalról bemutatni igyekeztem.

Hirdessétek mindig és mindig a „vallás” ez országában, hogy annak hirdetői a legbizonytalanabbat: a végkérdéseket a legbiztosabban: a megdönthetlenség, a szerintük mindenben felülálló, pedig valóban gyarló hit szavával állítják.

Állítsátok oda őket pozitivistáknak ezért, jelentsétek ki a végkérdéseket: a világ, ez élet nagy kérdéseit rejtélyeknek; melyekre sem a tudomány, sem — s ez a fontos — a vallás megfelelni nem tud, — a hit is csak gyarló, még pedig a leggyarlóbb valami lévén bennünk, mert nem egyéb, mint a pusztá belenevelés eredménye.

Ti képezitek a szellemi világ militarizmusát, a ti fegyveretek a legerősebb ama másik világ, a vallásnak lelki fegyverével szemben.

Itt nincs szükség erőszakra, hol szellemmel győzni lehet, s hol oly szellemi-táborral állhatunk ki, mint a magyar hírlapirodalom

Átadom nektek ezért ez eszmémet: tanítsátok, tartásátok és tartassátok azt meg!

Váljék az közkinccsé, mint — ha szabad szerénytelennek lennem — a Dodelek, Darwinok s más emberszeretők eszméi.

Mutassátok meg, hogy mi is tudunk adni valamit a nagy Európának s nemcsak mindig ajándékokat elfogadni.

Dobjunk mi is egy hangot e nagy koncertbe, hadd lássák nekünk is hasznunkat.

Legyen nekünk: az örökké importálóknak is néha egy-egy exportunk.

De a plántát itt kell fölnövesztve megerősíteni, itt kell azt kifejlődésképpé tenni, különben el fog csenevésznedni az is, mint az Európába szállított tropikus növény.

Vagy tán oly hideg volna ez ország?... S csak áldatlan politikusok hazája ez? . . .

Én nem hiszem; én érzem százezerek egyforma érzé-

sét, gondolatát, felvilágosultságát, én tudom, hogy ezek mind segítségtekre lesznek, s munkátok nem lesz hiábavaló.

S én mit adjak ezért nektek?

Fogadjátok azt a melegséget vissza, azt a szeretetet, mit évekkkel ezelőtt egyik elsőtök: Bíró Lajos szívembe lopott.

Fogadjátok hálámat, nem magamért, de a felvilágosítás hálátlan missziójáért hisz oly jól esik tudni másnak, soknak, ezernek, tízezreknek szellemi és anyagi javát előmozdíthatni.

Ez képezte eddigi életem egyedüli boldogságát, — s mert ismerlek benneteket, mert hisz a lelkem a lelketekből táplálkozott, tudom, ti is a puszta együttérzés melegével megelégedtek ...

S ez minden, amit adhatok...

MES SALUTATIONS

AZ OLVASÓ SZEMPONTJA.

S most még a könyv érdemi részének befejezése-ként néhány szót.

Ha a vándor elhagyja hazáját, sírva néz hátrjtra, különösen, ha örökre elmegy; s az író, ki könyve végére ért, nem ér rá érzelegni, de fél, nem felejtett-e valamit ki, nem, írt-e olyat, mit érteni lehetetlenség, nem volt-e viszont túl-hosszadalmas dacára a tárgy fontosságának; nem válik-e tudománytalanná?

Kellemetlen ez érzés is, mely gyakran a síráshoz áll közel. De föltűnik egy új föld, melynek emberei barátaivá válandanak fáradtságos munkájának. — így lesz-e? — Ki tudná megmondani? Sokszor a stílust féltjük a tárgy tudományos voltának rovására, s máskor ezt a jó stílus esetén. Hibák ezek, de milyenek! — Az elhagyott föld hátrahagyott ellenfelei meglátják benned a szálkát is, mert gerendákat vágtaal fejükhöz. Mit törödhetsz velük? - Az ő jajgatásuk vagy átkuk nem hajthatja vissza szekered, neked szemed előtt kell lebegnie egy *szent* eszmének, mit kitűztél, s ennek étedet szentelned.

Fogják mondani: adó — vagy más tartozásod van; sőt lesz, ki kövekkel dobál meg kenyér helyett, — de a lelked szilárdságát ez nem szabad, hogy érintse, fülednek ilyenekre süketnek, szívednek érzéstelennek kell lennie, s teljes melegével csak új világának szolgálnia.

S mit szólunk azokról, kik maguk a legtriviálisabb stílusban beszélnek, de tüzet kiáltanak, ha egy új csillagot: — egy tőlük meg nem áldott eszmét — felragyogni látnak? — *hagyjuk őket, hisz ezek gyakran többet használnak annak, mit szidnak, mint annak, mit dicsérnek.*

S itt új emberek, egy új eszme leendő hívei, majd hirdetői, mit fogtok ti tenni? Mit várjak tőletek, bízzak bennetek? Vagy könyörögjek, mint koldus avagy hajótörött szokott? — Ez utóbbit nem teszem, az előbbire meg nincs szükség. Mert ez eszme csak a tisztánlátóknak szól, kik nem a protekció, de az érdem kedvelői. Nem a tekintély, de

a zsenialitás, nem az álom, de a valóság, nem a képzelet mámorának, de a tudomány józanságának, nem a jasager-ek¹ de a gondolkodók emberei; sírjon bár egy Prohászka, mérgeskedjék bármennyire egy szatmári kanonok, ujjongjanak bár a hívők képzelt győzelmükön, nektek — én kedves embereim — nincs pluviálétok, csak egy megtépett zászló e szóval: haladás. A ti feladatotok ezért nehéz, az övék könnyű, mert állítani könnyebb, mint boncolni, recitálni könnyebb, mint fölvilágosítani vezetetni, mint vezetni; lekritizálni, mint újat alkotni, tagadni, mint beismerni. Neknek csak egy fegyvereretek van: a kitartás. Ha egy eszmét megragadtatok elméletekkel, s annak kohójába aaranytak találtatok, ne nézzétek, kinek a pecsétje van azon, de értékesítétek azt az egész emberiség számára.

S ez lesz a ti legnemesebb munkátok a „haladás” hadseregének szolgálatában. Ne hagyjátok magatokat semmi úton legyőzni, mert kinek igaza van, azt „szellemmel” soha legyőzni nem lehet.

Olvassátok el sokszor ez éjszakában keresztül kidolgozott és számtalanszor megforgatott eszméket, s értékesítétek azokat, a szerzőjük akkor igazán legszebb hátlóját találja bennetek.

Terjesszétek ez eszméket szabad és nem szabad óráitokban, robotban és multságban, de mindig komolyan, mert ez nem szertartásos művelet, hanem „próza” munka.

S mert ilyeneknek látom az új föld lakóit, hova belepertem, bízom a harcban, s nem könnyes szemmel, de biztos kézzel teszem le a könyvet az igazságos bíráló asztalára ...

¹ Prohászka mondja: „Diadalmas világnézetében „Legyünk jasager-ek” istenre gondolva.

TARTALOM

MBS CONFESSIONS.

Az író szempontja a vallás pozitívizmusról.

A VALLÁS VILÁGTÖRTÉNELMI DEKRESZCENDÓJA.

A történelem szempontja a pozitívizmusról.

- Az uralom, a közöny és az enyészet kora* 9
A vallás a múlt tudatlanságának maradványa. — A tirannizmus kora. — A tudomány győzelme és a közöny kora. — A vallás soha többé uralomra nem juthat. — A szocializmus kiegészítő szerepe és az enyészet kora.

AZ ABSZURD POZITÍVUM.

A tudomány szempontja.

- A pozitívizmus kvintesszenciája.* 21
Vallás és tudomány ellentétes fogalmak. — A háromféle ismeret. — A vallás hipotézis, mindegyik illogikus. — A „kell” szó szofisztikus. — A vallás pozitívuma abszurdum. — Lehetetlen csodák és témák. — A vallás szofizma. — A filozófia az egyedüli helyes út. — Izgatás és pozitívizmus. — A vallás tudákos babona.
- Hit és vallás* 29
Vallás és hit kétféle fogalom — A vallás korlátozása. — A papok örökfizetése. — Mi az emberiség érdeke?
- A tudomány csodája* 32
A teizmus nem egész biztos. — A csoda abszurduma. — A természetellenes teremtés. — A javasasszony szerepe.
- Abszolutizmus a tudományban (Az index)* 34
A vallás önkénye. — Az index lényege, célja, abszurditása. — A biblia indexre tétele.

PRÓFÉTÁK NEM SZÜLETNEK TÖBBÉ.

A jövő szempontja.

- Lehet-e még új vallás?* 39
A vallás nem motívum többé, csupán gazdasági téren. — Tarde ellenmondása. — Istenember már nem születik többé; ma csak tudósok vannak.

A SZOCIOLÓGIA FEJLŐDÉSÉNEK PERSPEKTÍVÁJA.

A gazdasági kérdés szempontja.

- Társadalom és vallás* 45
 A mai kor mozgató eszméi. — A vallási és legfőbb „erkölcsi” szabály. — Győzhet e ma a szocializmus? — Állam és egyház. — Kommunizmus és felebaráti szeretet. — Az öntudatlanul segítők. — Az igazság győz.

AZ ERKÖLCS IMAKÖNVVE.

Az erkölcsi tisztánlátás szempontja.

- Erkölc és vallás* 51
 Erkölcs és vallás kétféle fogalom. — Ennek klasszikus példái. — Vallás és humanizmus kétféle. — Ízelítő a vallási humanizmusból. — Öles semmiért. — Kik válnak ma ki? — Miért romlottak ma az emberek? — Nincs ideális vallás. — Az erkölcs kora. — Az ideális vallás országa. — Az ideális erkölcs országa.
- A szerelem imája* 57
 A csinált erkölcs. — Miért van prostitúció? Az „ő” erkölcsük — Az ideális erkölcs.
- Ima az erkölchöz a törvénytelenekért* 59
 Millió egy ellen. — A törvénytelen tisztasága. — A vallás legrikítóbb méltánytalansága. — Mi a törvénytelen?
- Ima az erkölchöz az üldözöttekért (A zsidóság kérdése)* 61
 A vallás a legnagyobb ellentét az emberek közt. — A ker. ideák zsidó eredete. — Csak a vallástalan emberszerető.
- Ima az erkölchöz a telki szegényekért (A keresztény szocialisták)* 63
 A vallás mai rendeltetése. — A kapitalizmus barátja. — A három ellenfél. — Mindegyik érdeke és kára. — A ker. szocializmus nem szocializmus. — A sokféle cégér.
- A vigasztalanság vallása* 64
 A gondolkozó embert a vallás nem vigasztalja. — A kötelességérzetet gyöngíti. — Tudomány segít csupán.
- Az erkölcstelenség kora* 68
 A középkor erkölcsi felfogása és élete. — Az intézmények a vallás hanyatlásával fejlődnek. — Rabszolgaság, jogi, gazdasági egyenlőség. — Tudománytalanság, tudományosság, tudomány. — Vallási, gazdasági háború, örökbéke. — Rabszolganő, jogilag, gazdaságilag független nő. — Törvénytelenység, ennek részben, majd teljes törlése. — Vallási üldözés, tolerancia, vallástalanság. — Abszolútizmus, konstitucionálizmus, önuralom. — Ennek klasszikus példái. — Bosszú, humanizmus. — Vallási, emberi virtuskodás. — Ennek klasszikus példái. — Az inkvizíció. — Miért örültség a párbaj. — Abszolútizmus és szocializmus. — Születés — érdem. — A keresztelés jelentősége. — Egyházi, világi esketés, szabad szerelem. — A vallás produktumai. — A vallás és erkölcs harca, — A vallás hanyatlása; az emberiség haladása.

A TUDOMÁNY VILÁGA. Az eventualitás szempontja.

- Tudomány és vallás* 85
A vallás és hit enyészeté. — A vallás a tudomány alatt áll. — Az archimedesi pont. — Hol terjed a vallás, s hol a tudomány? — A vallás átka: a tudomány áldása. — A reformált vallás is csak — vallás. — A vallást az érvek ölik — A vallás megrontója: a pozitívizmus.
- A középkor eszmevilága* 96
A vallás hasznai: 1. a reakció, 2. az erkölcs terjesztése, 3. A tudomány bitorlása. — A torztudományok
- Spencer megismerhetetlene* 98
A vallásos nevelés fátyola. — A fejlődés a vallásra: halál. — Nincs felvilágosult vallás. — Papok legyetek szerények! — Állítás vagy feltüntetés mindegy. — A népfilozófia. — A tudomány nem lehet testvére a vallásnak. — Spencer pozitívizmusa.—Ellenmondásai. — Kompromisszuma. — Hol a pozitív bizonyíték? — A tudomány legistenibb, a pozitívizmus legembertelenebb tana. — A tudomány kötelessége.
- Dodel és Beck* 109
Dodel aforizmák. — Dodel helyes alaptana. — Tévedései. — A szertartások eltűnté. — A milliók ébredése. — A helyes „hipotézis.” — A helytelen „igazság”. — Ahogy egy tudós beszél.
- A jövő vallása* 118
Minden vallás legbiztosabbat állít a legbizonytalanabbra. — A közöny vége: megsemmisülés. — Szeresd „az emberi”. — Nehéz dolog a beismerés. — Nekik mindent szabad állítaniuk? — Ateizmus és teizmus egy úton haladnak. — Vagy elmúlni, vagy fejlődni!
- A három szempont* 123
A pozitívizmus bírálata 1. az erkölcs, 2. a tudomány (mindenütt van hipotézis, csak a vallás terén nincs), 3. a szocializmus szempontjából. — Hipotézis és igazság. — A tudomány gyengesége és a vallás ereje. — Emberi és vallásos igazság. — Az isten nélküli és isteni munka. — Az ő erkölcsük és a miénk.
- Az ész rabszolgái* 129
Az a bizonyos végök és annak magyarázata. — Az ész istenítése. — Az ő észszerűségük és a miénk. — A kél világnézet harca. — A monizmus méhe.
- Agnoszcitizmus és pozitívizmus* 131
A hit nem igazság még, s ezért nem szabad azt pozitíve felállítani. — A materialisták beszédmódora
- A vallás egoizmusa* 133
Minden vallás közös vonása: az én minden. — A kereszténység csak elvben az altruizmus vallása. — Az egoizmus szülötte a magánérdek. — A közérdek ma tisztán frázis. — A szocializmusra váró feladat.
- A világfilozófia* 136
A vallás területének folytonos elhódítása. — Van-e teremtés? — Van-e teremtő? — Az oroszlanbőr. — Mikor nem lesznek többé ateisták? — Mikor a csudák pusztulnak, — A világfilozófia eszméje.

Az enyészet vastörvénye

139

A megsemmisülés okai: 1. a tudomány, 2. a törvényhozás, 3. az erkölcs (a leggyorsabban ható szer), 4. a szociológia, 5. az önátalakulás, de ez ellen „nagyon fontos” érvek (?) szólnak.

A SAJTÓ FELVILÁGOSULTSÁGA.

A sajtó szempontja.

Sajtó és vallás

143

Miért nem volt hírlapirodalom a francia forradalomig? — Mert a sötétség és önkény „megöli. — Az inkvizíció egy képzeleti újságja. — A sajtó „emberi” intézmény, ezért: nagyhatalom, ezért nem lehet pozitivista, s így a felvilágosítás leghatalmasabb faktora.

A magyar sajtó felvilágosult munkásaihoz!

146

MES SALUTATIONS.

Az olvasó szempontja.

BIBLIOGRÁFIA.

- A. *Bebel*: Christenthum und Sozialismus.
Dr *Beck*: Antidodel.
Jer. *Bentham*: Álokoskodási módok a törvényhozási kérdésekben.
Páter *Brothier*: Monita secreta. (A jezsuiták titkai.)
Herm. *Busenbaum*: Medulla theologiae morális.
L. *Büchner*: Kraft und Stoff. — Der Begriff Gottes.
Dr *Cabane*: Indiscretions de l'Histoire.
Ben. *Carpzov*: Jurisprudentia ecclesiasüca.
Collins F. Howard: Spencer Herbert synthetikus filozófiájának kivonata.
Dr *Dodel*: Moses oder Darwin?
Eróss Lajos: Apologélika.
Fercal: Mistères de l'Inquisition.
L. *Fenerbach*: Das Wesen der Religion.
Gh. L. de *Freyinet*: Essais sur la philosophic des sciences.
M. *Giiyau*: L'Irreligion de l'avenir.
Gyenge János: A francia szeparáció története.
E. *Haeckel*: Welträtsel.
Pater A. *Hamerle*: Religion und Brot.
A »Huszadik Század» kiadványa: A társadalmi fejlődés iránya.
Informatione di Pio V.
Institor et Sprenger: Malleus maleficarum.
Jászai Oszkár: Új protestantizmus.
Kaplany Géza: A „ma” militarizmusa.
K. *Kdutsky*: Das er furter Programm. — Ethik und materialistische Weltanschauung.
Kováts Sándor: Hitvédelem és alapvető hittan.
Ál. ph. v. *Ligaori*: Moral-theologie.
J. A. *Llorente*: Histoire critique de l'inquisition d'Espagne.
A. *Menger*: Neue Staatslehre. — Neue Sittenlehre.
Dr *Prohaszka* Ottokár: A diadalmas világnézet. — Isten és a világ.
Joh. *Reuchlin*: Epistolae obscurorum virorum.
Job. *Sehern* Deutsche Kultur- und Sittengeschichte.
W. *Sombart*: Anteil der Juden am Aufbau der modernen Volkswirtschaft.
B. *Suttner*: Die Waffen nieder!
Szabó Ervin: Marx és Engels válogatott művei.
Subhadra bhikshu: Buddhista káté.
Szaszai Antal: Katholikus hitvédelem. — A krisztusi pedagógia föelvéről.
G. *Tarde*: Criminalité comparée.
J. *Voigt*: Hildebrand als Papst Gregor VII.
Theod. v. *Wächter*: Die Stellung der Sozialdemokratie zur Religion.

Már sajtó alá került e munka, midőn szerző számos új ideát látott meg, melyek végleges kidolgozása és e könyvbe való tömörítése lehetetlenségnek bizonyult, így emez Új eszmék gyűjteménye külön címmel, külön könyvben fog rövidesen megjelenni. Felesleges kiemelni, hogy ezen most említett és jelen mű közt számos érintkezési pont van, úgy hogy a kettő úgyszólván egymásba nyúl. Számos itt csak megpendített gondolat, ott teljes kifejlődést nyer, számos itt abszolúte nem tárgyalt idea amott lát világot, s végül a hitvédők „tudományos” munkáinak bírálata képezi e mű pikantériáját, úgyszólván delikatesszét. Az új ideák közül kiemelendők: Az erkölcs ideálja. — A papok mint az ateizmus szülői. — A vallás fölénye a militarizmus felett. — A vallás-hirdetők közönye. — A papok munkájának teljes improduktivitása. — A vallásalapítók tetteinek, beszédeinek bírálata — a mai tudomány szemüvegén keresztül nézve. — A régies új Prohászka — Eröss, a konservatív református lelkész, — a mindentudó Kovács műveinek bírálata — a tudomány szemüvegén keresztül. Itt nem az olcsó siker, mint inkább az az intenció vezette szerzőt, hogy bebizonyítsa a legkiválóbb vallás-hirdetők pozitivizmusának a nevetségesség határáig menő abszurditásait; ezért szerző e részben, mely a mű úgyszólván egy harmadát öleli fel, kénytelen volt nem egyszer az ironia hangján szólni s ezt tán még a lekritizáltak sem fogják rossz néven venni.